

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КІЦЕЛЮК ВАСИЛЬ МИРОСЛАВОВИЧ

УДК 343.98:343.34

ДИСЕРТАЦІЯ
РОЗСЛІДУВАННЯ ПОРУШЕНЬ ВСТАНОВЛЕНИХ
ЗАКОНОДАВСТВОМ ВИМОГ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ

12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність»
(081 – Право)

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук
(доктора філософії)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **В. М. Кіцелюк**

Науковий керівник **Таран Олена Вікторівна,**

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник

Київ – 2017

АНОТАЦІЯ

Кицелюк В. М. Розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» (081 – Право). – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2017.

Дисертація є першим в Україні дослідженням теоретичних засад та практичних питань методики розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки. У роботі сформульовано та обґрунтовано низку нових положень і висновків, що мають значення для криміналістичної науки, слідчої та судової практики.

Висвітлено стан наукових досліджень проблем розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки у працях вітчизняних та зарубіжних учених, з'ясовано сучасний стан методичного забезпечення розслідування означених злочинів та зроблено висновок щодо необхідності його суттєвого вдосконалення.

Запропоновано визначення криміналістичної характеристики порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки як системи відомостей про криміналістично значущі ознаки даної категорії порушень та закономірні зв'язки між ними, які зумовлюють відповідний механізм слідоутворення та сприяють вирішенню завдань розслідування, а також розкрито її елементний склад, що містить узагальнені дані про спосіб, обстановку вчинення злочину, особу злочинця та потерпілого. Доведено взаємозв'язок та взаємозумовленість зазначених елементів.

Основними структурними елементами способу вчинення порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки визначено бездіяльність (дії) особи, відповідальної за дотримання вимог пожежної

безпеки та їх причинно-наслідковий зв'язок з обставинами, які сприяють виникненню пожежі. На основі вивчення практики розслідування даних злочинів встановлено найбільш типові способи їх вчинення: порушення встановленого порядку зберігання, використання та перевезення пожежонебезпечних речовин і матеріалів; порушення правил пожежної безпеки в технологічних процесах на виробництві; порушення при влаштуванні та експлуатації електромереж, електроустаткування та електроприладів; порушення правил пожежної безпеки при використанні відкритого джерела вогню; порушення вимог експлуатації пічного опалення. Розроблено криміналістичну класифікацію порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки за місцем учинення і за суб'єктом порушення.

Удосконалено перелік обставин, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування порушень, зокрема дані про функціонально-технічні умови в обстановці об'єкта напередодні пожежі, які характеризують стан організації та дотримання встановлених законодавством вимог пожежної безпеки. Основним джерелом такої інформації визнано технічні і нормативно-технічні документи та запропоновано їх криміналістичну класифікацію.

Виокремлено типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, а також запропоновано їх криміналістичну класифікацію залежно від ступеня повноти та визначеності наявної в розпорядженні слідчого інформації та за способом одержання інформації.

Розглянуто правові й організаційні засади взаємодії слідчого та представників територіальних підрозділів Державної служби України з надзвичайних ситуацій, а також визначено умови ефективності такої взаємодії та її основні форми: інформаційний обмін (причини й умови, що сприяють вчиненню означених правопорушень; первинна інформація про подію; надання інформації, що міститься в архівах, базах даних тощо; надання необхідних документальних носіїв інформації); взаємне

консультування щодо широкого кола питань у межах компетенції кожного із суб'єктів взаємодії; планування та реалізація проведення спільних дій і заходів (діяльність у складі слідчо-оперативних груп; проведення спільних заслуховувань, навчань, семінарів тощо); взаємне звірення облікової інформації; спільне проведення наукових розробок, аналітичних досліджень, підготовка довідково-методичної літератури; організація спільного контролю та підбиття підсумків взаємодії.

Визначено особливості проведення огляду місця події під час розслідування таких порушень: відсутність на початку огляду точної та достовірної інформації щодо дійсної причини пожежі; значна кількість учасників, що зумовлено потребою використання широкого кола спеціальних знань; застосування спеціальних науково-технічних приладів та засобів; спрямування уваги на максимальне збереження та збирання матеріалів для проведення експертиз. Обґрунтовано, що добір тактичних прийомів проведення огляду місця події залежить від функціональних характеристик об'єкта пожежі й точності визначення осередку виникнення вогню.

Розкрито специфіку проведення допитів, що в даній категорії проваджень характеризуються широким колом допитуваних осіб: особи, які виявили та повідомили про пожежу; особи, які перебували на об'єкті до виникнення пожежі; очевидці пожежі (її виникнення, гасіння та наслідків); особи, відповідальні за пожежну безпеку об'єкта, та керівник об'єкта (представники адміністрації); керівник та учасники гасіння пожежі зі складу пожежних підрозділів; потерпілі та ін.

Встановлено, що проведення великої кількості різних видів судових експертиз є особливістю розслідування даного виду злочинних порушень, а пріоритетним вважається проведення комплексних експертних досліджень з огляду на складність та різноманіття об'єктів, що підлягають дослідженню.

Ключові слова: порушення вимог пожежної безпеки, кримінальне провадження, криміналістична характеристика, криміналістична методика, початковий етап розслідування, слідчі ситуації, слідчі (розшукові) дії, судова експертиза, взаємодія.

SUMMARY

Kitseliuk Vasyl. Investigation of violations of fire safety requirements established by the legislation. – *Manuscript*.

Thesis for PhD in Law, speciality 12.00.09 – Criminal Procedure and Criminalistics; Forensic Examination; Operational Search Activity. – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2017.

This thesis is the first Ukrainian monographic research of theoretical and practical issues determining the method of investigating violations of fire safety requirements established by the legislation.

The state of scientific researches of problems of investigation of violations of fire safety requirements established by the legislation in the works of domestic and foreign scientists is highlighted, the modern state of methodical support for the investigation of the mentioned crimes is clarified and the conclusion about necessity of its substantial improvement is made.

The definition of forensic characterization of violations of fire safety requirements established by the legislation as a system of information about criminally significant signs of this category of violations and regular connections between them, which determine the appropriate mechanism of tracking and facilitate the solving of investigation tasks, as well as its elemental composition containing summary data is disclosed. The method, the circumstances of the commission of the crime, the person of the offender and the victim. Interconnection and interdependence of these elements are proved.

The main structural elements of the method of committing violations of fire safety requirements established by the legislation are the inactivity (actions) of the person responsible for compliance with the requirements of fire safety and their causal connection with the circumstances, which contribute to the occurrence of a fire. Based on the study of the practice of investigating these crimes, the most typical methods of their commissioning were established: violation of the established procedure for the storage, use and transportation of fire hazardous

substances and materials; Violation of the rules of fire safety in technological processes in the production; Violation of the arrangement and operation of electricity grids, electrical equipment and electrical appliances; Violation of the rules of fire safety when using an open source of fire; Violation of the requirements for the operation of stove heating. The forensic classification of violations of the fire safety requirements established by the legislation by the place of employment and by the subject of violation has been developed.

The list of circumstances to be established at the initial stage of the investigation of the piston, in particular data on the functional and technical conditions in the environment of the facility on the eve of the fire, which characterize the state of the organization and compliance with fire safety requirements established by the legislation, has been improved. The main source of such information is recognized technical and normative and technical documents and proposed their forensic classification.

The typical investigation situations of the initial stage of investigation of violations of fire safety requirements established by the legislation are outlined, as well as their criminalistic classification is proposed, depending on the degree of completeness and certainty of the information available to the investigator and on the method of obtaining information.

The legal and organizational principles of interaction between the investigator and representatives of the territorial divisions of the State Service of Ukraine for Emergency Situations are considered, as well as the conditions for the effectiveness of such interaction and its main forms are defined: information exchange (reasons and conditions conducive to the commission of the specified offenses, initial information about the event, provision of information , Contained in archives, databases, etc., providing the necessary documentary information media); Mutual consultation on a wide range of issues within the competence of each of the subjects of interaction; Planning and implementation of joint actions and activities (activities of investigative task forces, conducting joint hearings, exercises, seminars, etc.); Mutual verification of accounting information; Joint

conducting of scientific developments, analytical studies, preparation of reference and methodical literature; Organization of joint control and summing up the interaction.

The peculiarities of conducting an overview of the place during the investigation of such violations are determined: absence at the beginning of the inspection of accurate and reliable information on the true cause of the fire; A significant number of participants, due to the need to use a wide range of specialist knowledge; Application of special scientific and technical devices and facilities; Focusing on the maximum conservation and collection of materials for conducting expert assessments. It is substantiated that the selection of tactical methods for conducting an overview of the place of the event depends on the functional characteristics of the fire object and the accuracy of the determination of the fire area.

The specifics of conducting interrogations are revealed, which in this category of proceedings are characterized by a wide range of interrogated persons: persons who discovered and reported a fire; Persons who were at the facility before the fire; Witnesses of fires (its occurrence, extinction and consequences); Persons responsible for fire safety of the object and the head of the object (representatives of the administration); Head and participants of fire extinguishing from a fire department; Victims and others.

It has been established that conducting a large number of different types of court cases is a feature of the investigation of this type of criminal offenses, and the priority is considered to be the implementation of complex expert studies in view of the complexity and variety of objects to be studied.

Keywords: violations of fire safety, forensic characteristic, forensic method, the initial stage of the investigation, investigative actions, examination, interaction, investigative environment, monitoring.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Кіцелюк В. М. Особливості проведення огляду місця події під час розслідування порушень вимог пожежної безпеки // Прикарпатський юридичний вісник. Івано-Франківськ, 2015. Вип. 3 (9). Т. 2. С. 226–230.

2. Кіцелюк В. М. Спосіб вчинення порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки як елемент криміналістичної характеристики // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. Херсон, 2015. Вип. 3–2. Т. 4. С. 202–207.

3. Кицелюк В. М. Особенности допроса при расследовании нарушений требований пожарной безопасности // Право и закон: междунар. науч.-практ. журн. Бишкек, 2016. № 3 (5). С. 76–83.

4. Кіцелюк В. М. Можливості та особливості призначення судових експертиз під час розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки // Науковий вісник Дніпропетровського національного університету внутрішніх справ: зб. наук. пр. Дніпро, 2016. № 4 (84). С. 283–292.

5. Кіцелюк В. М. Обставини, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування порушень вимог пожежної безпеки // Порівняльно-аналітичне право. 2016. № 6. С. 251–254. URL: <http://pap.in.ua/index.php/arhiv-vidannja/81>.

6. Кіцелюк В. М. Взаємозв'язок елементів обстановки вчинення порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. Одеса, 2016. Вип. 23. С. 204–206;

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Кіцелюк В. М. Про комплексний характер експертних досліджень, що призначаються під час розслідування порушень правил пожежної безпеки // Правові засоби захисту прав людини в контексті трансформації

українського суспільства: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (присвяч. міжнар. Дню захисту прав людини) (м. Київ, 10–12 груд. 2015 р.). Київ, 2015. С. 37–39.

8. Кіцелюк В. М. Тактичні особливості проведення огляду місця події при розслідуванні порушень вимог пожежної безпеки // Правові реформи в Україні: реалії сьогодення: матеріали VIII Всеукр. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 24 листоп. 2016 р.) / [В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 95–99.

9. Кіцелюк В. М. До питання розмежування підпалів та порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки // Стан дотримання прав людини в умовах сучасності: теоретичні та практичні аспекти: матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 8 груд. 2016 р.) / [В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 270–273.

10. Кіцелюк В. М. Організаційні аспекти огляду місця події при розслідуванні порушень вимог пожежної безпеки // Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 9–10 груд. 2016 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2016. С. 126–128.

11. Кіцелюк В. М. Обстановка вчинення порушень вимог пожежної безпеки як елемент криміналістичної характеристики // Сучасні напрями розвитку судової експертизи та криміналістики: тези доп. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 20 груд. 2016 р.). Харків: ХНУВС, 2016. С. 88–91.

12. Кіцелюк В. М. Особи, які можуть бути допитані під час розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки // Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у ХХІ ст.: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 27–28 січ. 2017 р.). Запоріжжя, 2017. С. 175–178.

13. Кіцелюк В. М. Дані про обстановку напередодні пожежі, які необхідно встановити під час розслідування порушень вимог пожежної безпеки // Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 17–18 лют. 2017 р.). Ужгород: Ужгород. нац. ун-т, 2017. С. 172–175.

14. Кіцелюк В. М. Типові слідчі ситуації, що виникають під час розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами // Використання сучасних досягнень криміналістики у боротьбі зі злочинністю: матеріали XIV Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 13 квіт. 2017 р.). Кривий Ріг, 2017. С. 135–138;

які додатково відображають наукові результати дисертації:

15. Таран О. В., Кіцелюк В. М., Грига М. А. Розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки: метод. рек. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. 47 с.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	13
ВСТУП.....	14
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОРУШЕНЬ ВСТАНОВЛЕНИХ ЗАКОНОДАВСТВОМ ВИМОГ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ.....	23
1.1. Стан наукових досліджень проблем розслідування встановлених законодавством порушень вимог пожежної безпеки.....	23
1.2. Способи вчинення порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки.....	37
1.3. Інші елементи криміналістичної характеристики порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки.....	56
Висновки до розділу 1.....	75
РОЗДІЛ 2. ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ ПОРУШЕНЬ ВСТАНОВЛЕНИХ ЗАКОНОДАВСТВОМ ВИМОГ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ.....	77
2.1. Обставини, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки.....	77
2.2. Слідчі ситуації початкового етапу розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки.....	94
2.3. Взаємодія слідчого з фахівцями державних органів, на які покладено забезпечення пожежної безпеки.....	112
Висновки до розділу 2.....	128
РОЗДІЛ 3. ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ПОРУШЕНЬ ВСТАНОВЛЕНИХ ЗАКОНОДАВСТВОМ ВИМОГ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ.....	131

3.1. Огляд місця події при розслідуванні порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки.....131

3.2. Допит при розслідуванні порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки.....152

3.3. Проведення судових експертиз при розслідуванні порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки.....169

Висновки до розділу 3.....188

ВИСНОВКИ.....192

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....197

ДОДАТКИ.....219

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ДСНС	Державна служба з надзвичайних ситуацій
КК	Кримінальний кодекс
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс
МВС	Міністерство внутрішніх справ
МНС	Міністерство надзвичайних ситуацій
СОГ	Слідчо-оперативна група
ст.	стаття, статті
ч.	частина, частини

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. У сучасних умовах серед проблем державного будівництва особливого значення набувають питання забезпечення безпеки особи від загроз соціального, природного й техногенного характеру. Однією зі складових національної безпеки є захист особи, майна, суспільства та держави від пожеж. Для забезпечення пожежної безпеки в Україні створено та ефективно функціонує єдина державна система цивільного захисту населення. Однак пожежі й надалі становлять значну загрозу суспільній безпеці, спричиняючи загибель людей, значні матеріальні збитки та екологічні втрати.

За даними територіальних органів управління Державної служби з надзвичайних ситуацій (ДСНС) України, протягом 2016 р. в Україні зареєстровано 74,2 тис. пожеж, унаслідок яких загинуло 1872 особи (у тому числі 57 дітей), 1351 особа отримала травми (з них 121 дитина). Матеріальні збитки від пожеж становлять 5,2 млрд грн (з них прямі матеріальні збитки – 1,6 млрд грн). Серед головних причин займань з тяжкими наслідками понад третини (35,2 %) становлять порушення правил пожежної безпеки. Зазначене кореспондується з офіційними статистичними даними Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ (МВС) та Національної поліції України, згідно з яким кількість облікованих кримінальних правопорушень за ст. 270 Кримінального кодексу (КК) України («Порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки») становить, зокрема: у 2013 р. – 278; 2014 р. – 398; 2015 р. – 350; 2016 р. – 452; за п'ять місяців 2017 р. – 229.

Розслідування таких порушень на практиці завжди ускладнюється такими чинниками: втратою матеріальних слідів злочину під впливом об'єктивних процесів (високих температур) або унаслідок навмисних дій незацікавлених в об'єктивному розслідуванні осіб; можливим інсценуванням підпалів з метою приховування інших умисних злочинів; бланкетним

характером законодавчого закріплення кримінальної відповідальності; необхідністю комплексного застосування різних за природою спеціальних знань; відсутністю належної спеціалізації слідчих; недосконалістю методичної бази тощо.

Науковим підґрунтям дослідження стали фундаментальні праці вітчизняних і зарубіжних учених у галузі криміналістичної методики, зокрема В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, В. І. Василичука, А. Ф. Волобуєва, В. Я. Горбачевського, А. В. Іщенка, В. О. Коновалової, В. В. Лисенка, Є. Д. Лук'янчикова, Д. Й. Никифорчука, Ю. Ю. Орлова, М. А. Погорецького, М. В. Салтевського, Р. Л. Степанюка, О. В. Таран, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалової, П. В. Цимбала, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітька та ін.

У різні періоди проблеми розслідування злочинів, пов'язаних з виникненням пожеж, у тому числі порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, викликали інтерес вітчизняних та зарубіжних учених-криміналістів, зокрема А. Г. Аюпова, М. В. Безуглова, В. Д. Безвесільного, Ю. О. Бондаренка, М. С. Брайніна, М. М. Букаєва, О. С. Григор'яна, В. С. Давиденка, О. Ф. Дьяченка, А. П. Єгорова, С. І. Зернова, М. І. Ісраїлова, Г. М. Казакова, О. Я. Качанова, В. В. Колеснікова, Б. В. Мегорського, С. П. Митричева, А. В. Мішина, О. М. Оркіна, І. Ф. Пантелєєва, І. О. Попова, А. А. Умаєва, Л. А. Ушакова, А. І. Федора, М. Л. Цимбала, І. Д. Чешка та ін.

Відзначаючи теоретичну та практичну значущість праць згаданих учених, варто зауважити, що вони не містять комплексного вивчення питань розслідування встановлених законодавством вимог пожежної безпеки з урахуванням сучасного стану законодавства і правозастосовної практики. Отже, наразі існує потреба в розробленні сучасних криміналістичних рекомендацій розслідування цих злочинів, а саме: визначенні та аналізі елементів криміналістичної характеристики; обставин, що підлягають встановленню; типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування,

а також особливостей проведення слідчих (розшукових) дій та призначення експертиз. Зазначене й зумовлює вибір теми дисертаційного дослідження та визначає його актуальність.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Напрямок дослідження узгоджується з положеннями Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015), Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» (Указ Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015), Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 р. (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. № 1209-р), Пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на 2015–2019 рр. (наказ МВС України від 16 березня 2015 р. № 275), планів проведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ на 2015–2017 роки. Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 23 грудня 2014 р. (протокол № 23).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дослідження полягає в розробленні теоретичних засад та криміналістичних рекомендацій, спрямованих на удосконалення методики досудового розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких *завдань*:

- висвітлити стан наукових досліджень проблем розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки;
- визначити способи вчинення порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки;
- окреслити інші елементи криміналістичної характеристики порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, розкрити їх зміст та взаємозв'язки;

- охарактеризувати обставини, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування;
- виокремити типові слідчі ситуації і версії на початковому етапі розслідування та запропонувати відповідні програми дій слідчого;
- розкрити особливості взаємодії слідчого з представниками компетентних державних органів, на які покладено забезпечення пожежної безпеки;
- з'ясувати специфіку проведення огляду місця події у кримінальних провадженнях зазначеної категорії;
- висвітлити особливості допиту учасників кримінального провадження;
- визначити можливості експертних досліджень, що проводяться під час розслідування.

Об'єкт дослідження – правовідносини, що складаються у зв'язку з виявленням та розслідуванням порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки.

Предмет дослідження – розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки.

Методи дослідження. Основою методології дослідження є сукупність прийомів, засобів і способів наукового пізнання сутності та змісту злочинної діяльності, а також діяльності правоохоронних органів з виявлення й розслідування злочинів у їх діалектичному зв'язку. Під час проведення дослідження застосовувались як загальнонаукові методи (*спостереження, опису, порівняння, класифікації*) з метою виявлення закономірностей, що характеризують злочинність та досудове розслідування (розділи 1–3), так і спеціальні методи, зокрема: *історико-правовий* – для розкриття поглядів учених різних часів на проблеми, що стосуються предмета дослідження (підрозділ 1.1); *порівняльного аналізу* – при узагальненні різних підходів учених щодо змісту ключових понять та категорій (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 2.2, 3.1); *догматичний і метод аналізу визначень* – з метою уточнення та

поглиблення розуміння понятійно-категоріального апарату дослідження (підрозділи 1.2, 1.3, 2.1, 2.2, 3.1, 3.2); *формально-логічний* – при розкритті змісту та обсягу понять «криміналістична характеристика порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки», «спосіб вчинення злочину», «слідча ситуація», «взаємодія слідчого з фахівцями державних органів, на які покладається забезпечення пожежної безпеки» та інших дефініцій у межах предмета дослідження (підрозділи 1.2, 1.3, 2.2, 2.3); *системно-структурний* – для формування структури криміналістичної характеристики та основ методики розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки (підрозділи 1.2, 1.3); *соціологічні (інтерв'ювання, анкетування)* – для з'ясування думок слідчих щодо проблем дослідження (розділи 1–3); *статистичні (групування, зведення, аналіз кількісних показників)* – для узагальнення результатів соціологічних досліджень, вивчення матеріалів кримінальних проваджень, правозастосовної та судової практики (розділи 1–3).

Емпіричну базу дослідження становлять узагальнені матеріали вивчення 103 кримінальних проваджень про злочини, передбачені ст. 270 КК України, та 72 відповідні обвинувальні вироки судів за період 2012–2016 рр.; зведені дані соціологічного опитування 137 слідчих органів внутрішніх справ (Національної поліції) Київської, Харківської, Івано-Франківської, Вінницької областей, 13 судових експертів відповідного профілю; 27 висновків пожежно-технічних експертиз; систематизована статистична звітність про стан злочинності та результати роботи правоохоронних органів за 2012–2016 рр.; статистичні та аналітичні матеріали Генеральної прокуратури України, МВС України, Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Державної служби з надзвичайних ситуацій України та Державної служби статистики України.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першим в Україні дослідженням, в якому на основі положень криміналістики та кримінального процесу розроблено методологічні засади

розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки з урахуванням сучасного стану законодавства та правозастосовної практики. У роботі сформульовано та обґрунтовано низку висновків і пропозицій, що мають значення для криміналістичної науки, а також діяльності органів досудового розслідування й суду. Зокрема:

вперше:

- запропоновано наукові засади окремої методики розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, що містить загальні рекомендації стосовно організації початкового етапу розслідування, проведення слідчих (розшукових) дій та використання спеціальних знань;

- розроблено криміналістичну класифікацію порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки за ознаками місця (галузі) учинення злочину (підприємства, об'єкти будівництва, житлові будинки, торговельні та розважальні організації й заклади, установи охорони здоров'я, освітні заклади) і за суб'єктом порушення (службова особа, відповідальна за дотримання правил пожежної безпеки згідно з функціональними обов'язками, та приватна особа, на яку покладено обов'язки дотримуватися відповідних правил);

- здійснено систематизацію документальних джерел слідової інформації, що містять відомості про стан організації та дотримання пожежної безпеки на об'єкті;

удосконалено:

- перелік обставин, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування за фактом пожежі, зокрема дані про функціонально-технічні умови в обстановці об'єкта напередодні пожежі, які характеризують стан організації та дотримання встановлених законодавством вимог пожежної безпеки;

- характеристику порушень вимог пожежної безпеки, а саме: встановленого порядку зберігання, використання та перевезення пожежонебезпечних речовин та матеріалів; правил пожежної безпеки в

технологічних процесах на виробництві; при влаштуванні та експлуатації електромереж, електроустаткування та електроприладів; при використанні відкритого джерела вогню; вимог експлуатації елементів пічного опалення;

– положення ситуаційного підходу шляхом виокремлення типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки та алгоритмів (програм) дій слідчого в таких ситуаціях;

дістало подальший розвиток:

– організаційні й тактичні підходи щодо проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, зокрема огляду місця події, допиту, а також призначення судових експертиз;

– наукове обґрунтування доцільності проведення комплексних експертиз під час розслідування означеної категорії порушень (пожежно-технічна; вибухотехнічна; електротехнічна; будівельно-технічна; експертиза матеріалів, речовин та виробів);

– бачення напрямів удосконалення взаємодії слідчого з представниками компетентних державних органів, на які покладено забезпечення пожежної безпеки.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані та аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки й пропозиції впроваджено та надалі може бути використано в:

практичній діяльності органів досудового розслідування – для безпосереднього використання розроблених методичних рекомендацій слідчими Національної поліції під час розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки (акт Головного слідчого управління Національної поліції України від 26 серпня 2016 р.);

освітньому процесі – для підготовки лекцій, навчальних програм, тестових завдань, під час проведення різних видів занять з дисциплін «Криміналістика» і «Особливості розслідування окремих видів злочинів», а

також при підготовці окремого розділу («Тактика дій під час огляду місця події в окремих ситуаціях» (п. 20.12 «Тактика дій при огляді місця пожежі»)) довідника інспектора-криміналіста «Участь спеціаліста в огляді місця події» (акт Національної академії внутрішніх справ від 17 березня 2017 р.);

науково-дослідній роботі – для подальшого дослідження проблем та розроблення науково обґрунтованих положень і рекомендацій з питань розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки (акт Національної академії внутрішніх справ від 19 січня 2017 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним дослідженням. У методичних рекомендаціях, підготовлених у співавторстві, автору належить 40,0 % матеріалу (розділ 2 «Криміналістична характеристика порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки»; розділ 3 «Початковий етап розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки»). Інші матеріали, що належать співавторам, у дисертації не використовувалися.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення та висновки дослідження оприлюднено на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема: «Правові засоби захисту прав людини в контексті трансформації українського суспільства» (м. Київ, 10–12 грудня 2015 р.); «Правові реформи в Україні: реалії сьогодення» (м. Київ, 24 листопада 2016 р.); «Стан дотримання прав людини в умовах сучасності: теоретичні та практичні аспекти (м. Київ, 8 грудня 2016 р.); «Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики» (м. Одеса, 9–10 грудня 2016 р.); «Сучасні напрями розвитку судової експертизи та криміналістики» (м. Харків, 20 грудня 2016 р.); «Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у ХХІ ст.» (м. Запоріжжя, 27–28 січня 2017 р.); «Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні» (м. Ужгород, 17–18 лютого 2017 р.); «Використання сучасних досягнень криміналістики у боротьбі зі злочинністю» (м. Кривий Ріг, 13 квітня 2017 р.).

Структура та обсяг дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (224 найменування на 22 сторінках) і семи додатків на 32 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 251 сторінка, з них обсяг основного тексту – 196 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОРУШЕНЬ ВСТАНОВЛЕНИХ ЗАКОНОДАВСТВОМ ВИМОГ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ

1.1. Стан наукових досліджень проблем розслідування встановлених законодавством порушень вимог пожежної безпеки

Особливістю розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки є те, що знання та інформація, якими повинен володіти слідчий для результативного та ефективного їх розслідування, виходить за межі його професійної компетентності базового рівня. Про це, зокрема, свідчать результати проведеного нами опитування слідчих, під час якого переважна більшість респондентів (87,3 %) на питання про достатність знань, отриманих у виші для ефективного розслідування злочинів, пов'язаних з порушеннями встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, надали негативну відповідь, 96,3 % респондентів зазначили потребу в додаткових знаннях у цьому напрямі (додаток А). Очевидно, що слідчий має бути обізнаним у питаннях нормативно-правового забезпечення пожежної безпеки, функціях та можливостях органів, на які покладено обов'язки щодо нагляду та контролю за дотриманням відповідних вимог законодавства, орієнтуватися в напрямках розвитку окремих галузей наукового знання з метою залучення до розслідування фахівців відповідного профілю. Відтак, ми цілком поділяємо думку М. Л. Цимбала про те, що, не пізнавши концепції пожежної небезпеки будь-якого об'єкта у справах про злочинні порушення протипожежних правил, неможливо здійснити об'єктивне дослідження. Саме цей процес становить головний зміст аналітичної стадії дослідження місця події у кримінальних справах про пожежі, що належать до категорії підвищеної складності.

Слідчий передусім повинен встановити, які ситуації, події, яка сукупність взаємопов'язаних обставин можуть призвести до виникнення горіння, а також оцінити стан технічного протипожежного захисту об'єкта, з'ясувати, чи могли взагалі скластися на даному об'єкті певні ситуації, події, обставини [208, с. 19, 20].

Потребу в наявності доволі специфічних знань широко кола для успішного розслідування пожеж підтверджує також міжнародний досвід, який свідчить про те, що спеціаліст з розслідування пожеж – по суті, окрема професія. У розвинених країнах Заходу і Сходу розслідуванню пожеж та підготовці фахівців з розслідування пожеж приділяють значну увагу. В Японії, наприклад, існує мережа спеціалізованих регіональних центрів з дослідження пожеж та встановлення їх причин. У США – і в окремих штатах, і на федеральному рівні, існує низка організацій, які забезпечують розслідування пожеж. У проведенні та фінансуванні цієї роботи, а також у навчанні фахівців активно беруть участь страхові компанії. До їх навчання долучаються пожежні академії штатів, громадські організації (наприклад, Міжнародна асоціація дослідників пожеж та підпалів). В університетах США «Розслідування пожеж та підпалів» – одна з чотирьох спеціальностей, за якою проводиться навчання фахівців у галузі пожежної безпеки [213, с. 4].

Безумовно, отримання відповідної підготовки пов'язане передусім із набуттям слідчим практичного досвіду розслідування таких злочинів, його спеціалізацією, обов'язковим елементом якої є, зокрема, пошук та вивчення методичних джерел відповідної тематики.

Саме тому пропонуємо розпочати наше дисертаційне дослідження з аналізу та узагальнення науково-методичних розробок з проблем розслідування порушень означеної категорії та подібних до них. Проте, перш ніж перейти до вивчення даного питання, на нашу думку, необхідно визначити місце порушень вимог пожежної безпеки (ст. 270 КК України) у системі злочинів проти громадської безпеки (розділ IX КК України) та виокремити досліджувані порушення серед інших аналогічних.

Кримінальний кодекс України передбачає санкції за цілу низку злочинів, у яких пожежа може бути елементом їх об'єктивної сторони:

умисне знищення або пошкодження майна (ст. 194 КК України);

умисне пошкодження об'єктів електроенергетики (ст. 194¹ КК України);

незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263 КК України);

незаконне виготовлення, переробка чи ремонт вогнепальної зброї або фальсифікація, незаконне видалення чи зміна її маркування, або незаконне виготовлення бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв (ст. 263¹ КК України);

недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів (ст. 264 КК України);

порушення правил поводження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами (ст. 267 КК України);

незаконне перевезення на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин (ст. 269 КК України);

порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки (ст. 270 КК України);

умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства (ст. 270¹ КК України);

порушення вимог законодавства про охорону праці (ст. 271 КК України);

порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою (ст. 272 КК України);

порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах (ст. 273 КК України);

порушення правил ядерної або радіаційної безпеки (ст. 274 КК України);

порушення правил, що (стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд (ст. 275 КК України);

порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту (ст. 276 КК України);

пошкодження шляхів сполучення транспортних засобів (ст. 277 КК України);

угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ст. 278 КК України);

блокування транспортних комунікацій, а також захоплення транспортного підприємства (ст. 279 КК України);

порушення правил повітряних польотів (ст. 281 КК України);

самовільне без нагальної потреби зупинення поїзда (ст. 283 КК України);

випуск в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів або інше порушення їх експлуатації (ст. 287 КК України);

порушення правил, норм і стандартів, що стосуються убезпечення дорожнього руху (ст. 288 КК України);

порушення чинних на транспорті правил (ст. 291 КК України) [104].

Характерною ознакою ст. 270 КК України є те, що диспозиція даної статті є банкетною та відсилає до відповідних правил. Встановлені законодавством вимоги пожежної безпеки — це вимоги, закріплені в нормативно-правових актах будь-якого рівня, від закону до локальних актів, які видає адміністрація підприємств, установ, організацій. До нормативних актів з питань пожежної безпеки належать закони, постанови Кабінету Міністрів України, а також положення, інструкції, правила, стандарти, норми, переліки та інші нормативні акти, які прийняті в установленому порядку і містять вимоги щодо запобігання виникненню пожеж, порядку їх ліквідації, мінімізації шкідливих наслідків. Наказом Міністерства надзвичайних ситуацій (МНС) України № 388 від 10 жовтня 2003 р.

затверджено Державний реєстр нормативно-правових актів з питань пожежної безпеки [152]. Зазначений реєстр містить понад 200 документів, які включено до складу чотирьох розділів: 1) загальнодержавні нормативно-правові акти; 2) міжгалузеві нормативно-правові акти; 3) галузеві нормативно-правові акти; 4) нормативно-правові акти міністерств, інших центральних органів державної виконавчої влади, дія яких поширюється на підпорядковані їм підприємства, установи, організації.

Останніми роками відбулися зміни в нормативно-правовому регулюванні пожежної безпеки загальнодержавного рівня. Зокрема, Закон України «Про пожежну безпеку» від 17 грудня 1993 р. [164] втратив чинність з 1 липня 2013 р. на користь прийнятого Кодексу цивільного захисту України [79]. Крім того, 30 грудня 2014 р. було затверджено наказ МВС України «Про затвердження Правил пожежної безпеки в Україні» № 1417 [163], який обов'язковий для виконання як громадянами, так і посадовими особами, підприємствами, організаціями, закладами будь-якої форми власності, органами влади. У результаті проголошення зазначеного нормативно-правового акта втратили чинність наказ Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій № 537 від 24 лютого 2012 р. «Про затвердження Правил пожежної безпеки в Україні» від 19 жовтня 2004 р. № 126 та наказ Міністерства з надзвичайних ситуацій України «Про затвердження Правил пожежної безпеки для об'єктів площею до 300 м²» від 24 лютого 2012 р. № 537.

Такі зміни зумовлені передусім тим, що 24 грудня 2012 р. Міністерство з надзвичайних ситуацій України реорганізовано в Державну службу України з надзвичайних ситуацій (ДСНС) («Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» Указ Президента України від 24 грудня 2012 р. № 726/2012). Відповідно до Положення, ДСНС є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ і який реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, захисту населення і територій від

надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності [158].

Крім значної бази нормативно-правового врегулювання, безумовна актуальність вирішення проблем, пов'язаних з пожежами, пояснює наявність значної кількості інформаційних ресурсів в інших джерелах. Як давні публікації, так і роботи останнього часу присвячені правилам пожежної безпеки, пожежній тактиці та організації гасіння пожеж на різноманітних об'єктах, історії пожежної справи [13, 41, 66, 145, 183, 197, 199]. У згаданих працях автори головну увагу приділяли питанням практичного застосування знань та навичок у галузі пожежної справи, необхідних для правильної організації ліквідації та профілактики пожеж. Наукові дослідження умов розвитку та особливостей гасіння пожеж, розроблення найбільш доцільних засобів та способів дій для кожної конкретної ситуації при пожежі, безумовно, допомагають працівникам пожежної охорони прийняти швидкі, обґрунтовані й адекватні рішення, що відповідають конкретним умовам.

Працювали над даною проблематикою і криміналісти. Адже криміналістика, крім вироблення найбільш ефективних прийомів і засобів розслідування злочинів, спрямовує свої дослідження і на виявлення шляхів їх попередження [176, с. 19], що набуває надзвичайної актуальності для вирішення проблем, пов'язаних з пожежами.

Біля витоків вивчення проблем розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами, стояв відомий криміналіст А. Вейнгарт, який ще у 1906 р. підготував працю «Про розслідування підпалів: керівництво для юристів та агентів страхових спілок» [24]. Пізніше, у 1919 р., учений присвятив розслідуванню підпалів окрему главу у своїй славнозвісній праці «Кримінальна тактика. Керівництво до розслідування злочинів» [3, с. 290]. Учений, крім підпалів, розглядає в роботі й інші причини виникнення пожеж: блискавка, сонячні промені, метеори, самозаймання, опалення, освітлення,

необережне поводження з вогнєнебезпечними предметами та відкритим вогнем тощо. Отже, становлення методики розслідування порушень вимог пожежної безпеки у криміналістиці можна пов'язувати з ім'ям видатного німецького вченого.

У подальшому окремі аспекти розслідування пожеж різного походження розглядали відомі криміналісти. Так, у роботі В. Штибера та Г. Шнейкerta «Практичне керівництво для працівників карного розшуку» (1925 р.) містилась окрема глава про розслідування підпалів. У межах даного розділу вчені звертають увагу і на особливості розслідування пожеж, що сталися внаслідок порушень правил пожежної безпеки: «Якщо видається ймовірним, що пожежа виникла через умови будівлі, наприклад, через коротке замикання електричного струму, то необхідно терміново залучити експертів для встановлення обставин. У будь-якому випадку, наполегливо рекомендується накреслити план місцевості з точним зазначенням всіх ділянок, що мають значення для розслідування. Але краще за все терміново провести фотографічну зйомку» [3, с. 236]. Отже, майже століття тому було виокремлено основні аспекти розслідування порушень означеної категорії: необхідність застосування спеціальних знань (залучення експерта) та якнайшвидше проведення огляду місця події з максимально точною фіксацією значущої для розслідування інформації.

Етап підвищеної уваги науковців до проблеми розслідування пожеж припадає на середину минулого століття. У 1956 р. М. С. Брайнін у роботі «Розслідування справ про пожежі» розглядав питання класифікації злочинів даної категорії [19, с. 3–13]. Приділяли увагу криміналісти і розслідуванню пожеж, що виникли на залізничному й водному транспорті [42, 63]. Методичне підґрунтя для розслідування підпалів та злочинних порушень правил пожежної безпеки у 1959 р. запропонував С. П. Митричев [125, 126]. Над розробленням методики встановлення причин пожеж працював Б. В. Мегорський [124].

Пізніше з'являються праці А. С. Григоряна («Розслідування підпалів», 1971 р.) [32], М. В. Безуглова («Розслідування підпалів та злочинних порушень правил пожежної безпеки», 1972 р.) [12], М. І. Ісраїлова («Розслідування підпалів та злочинного порушення правил пожежної безпеки», 1974 р.) [55], І. Ф. Пантелеєва «Розслідування і профілактика вибухів, пожеж, аварій та авіаподій», 1975 р.) [144, с. 38–52], Г. Н. Казакова («Розслідування пожеж у торговельно-складських приміщеннях», 1977 р.) [60], М. І. Кожарського («Кваліфікація і розслідування лісних пожеж», 1979 р.) [80].

У роботі «Розслідування кримінальних справ про пожежі» (1987 р.) О. Я. Качанов та В. М. Кабанов [64, с. 4–8] надають загальну характеристику відомостей про пожежі та кримінально-правову характеристику злочинних порушень правил пожежної безпеки й підпалів. Комплексну методику визначення осередку пожежі розробили К. П. Смирнов, И. Д. Чешко та В. Г. Голяєв [185]. Методиці розслідування злочинних порушень правил пожежної безпеки на підприємствах з перероблення хлібопродуктів присвятив роботу А. Н. Яблоков [220]. Г. А. Ястремський вивчав шляхи попередження порушень правил пожежної безпеки органами внутрішніх справ у сільському господарстві [224], І. В. Слепцов аналізував питання кримінальної відповідальності за порушення правил пожежної безпеки [182].

Значний внесок у вирішення теоретичних та прикладних проблем застосування спеціальних знань і техніко-криміналістичних засобів при виявленні та розслідуванні злочинів, пов'язаних з пожежами, зробив С. І. Зернов [47, 48, 49, 51]. Крім того, вчений розробив методику огляду місця пожежі [50].

Проблемні питання, пов'язані з підготовкою матеріалів для ефективного проведення судової пожежно-технічної експертизи, а також розкриття можливостей даного напрямку експертних досліджень стали предметом вивчення М. М. Степанова [192], А. І. Федотова [202] та Г. М. Казакова [58].

А. Н. Оркін вивчав питання використання спеціальних знань під час розслідування пожеж [142]. Крім того, учений досліджував проблеми розслідування лісових пожеж [141]. Помилки, які виникають під час розслідування лісових пожеж, були предметом вивчення В. П. Єгорова [43], а проблеми методики розслідування лісових пожеж розглядали Є. І. Круглов [106, 107], Н. І. Кожарський [80, 81] та К. Н. Шепелєв [81, 218]. В. В. Єгошин досліджував особливості методики розслідування злочинів, пов'язаних з лісовими пожежами та підпалами житлового фонду [44]. Питання розслідування лісових пожеж становлять інтерес і для сучасних українських учених [212].

Істотний доробок праць з дослідження теоретичних та практичних аспектів розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами, має І. А. Попов. Учений вивчав питання правового регулювання, організації та методики розкриття й розслідування даної категорії злочинів [147, 148, 150].

Аналіз вищезгаданих робіт дозволяє зробити висновок про те, що більшість з них ґрунтуються на криміналістичній класифікації злочинів. Однак, крім наведення окремих елементів криміналістичної характеристики досліджуваної категорії злочинів, у вищезгаданих роботах містяться відомості про способи вчинення цих злочинних порушень, слідову картину та інші елементи криміналістичної характеристики (предмет злочину, джерела вихідної інформації про подію злочину, обстановку, особу злочинця та жертви злочину тощо). Для структури криміналістичних методик характерними є такі складові: аналіз норм кримінального законодавства, завдання розслідування, загальна (криміналістична) характеристика (або окремі її елементи) досліджуваної категорії злочинів, досліджуваний з криміналістичних позицій предмет доказування або обставини (питання), які підлягають з'ясуванню у процесі розслідування, особливості порушення кримінального провадження, типові версії та планування розслідування, визначення переліку й тактики проведення окремих слідчих дій (початкових, а також наступних), оперативно-розшукових заходів, використання науково-

технічних засобів, призначення судових експертиз, попередження цього виду злочинів [98, с. 184, 189].

Учені приділяли увагу й питанням взаємодії слідчих з фахівцями державних органів, на які покладається забезпечення пожежної безпеки, адже, як зазначалося вище, ефективне та якісне розслідування проваджень цієї категорії потребує не лише глибокої криміналістичної підготовки, а й знань у галузі пожежно-технічної справи, теорії горіння, норм законодавства з питань пожежної безпеки тощо. Зокрема, у різні часи цю проблематику досліджували К. Б. Гранкін [31], Е. В. Лантух [113], В. П. Ларов [115], А. П. Рижаків [175], С. І. Соболевська [187], В. М. Соколов [189].

З початку ХХІ ст. найбільш ґрунтовними працями з досліджуваної проблематики, підготовленими вітчизняними вченими, є монографія М. Л. Цимбала «Розслідування пожеж (огляд місця події та проблеми застосування спеціальних знань)» (2004 р.) [208]. У роботі автором проаналізовано особливості та основні положення тактики огляду місця події, а також питання використання спеціальних знань під час розслідування пожеж. Заслуговує на увагу довідково-методичний посібник, підготовлений В. Д. Безвесільним та О. Ф. Дьяченком «Розслідування та судові експертизи пожеж» (2007 р.) [10]. У посібнику рекомендовано комплекс заходів, що стосуються розслідування та встановлення специфічних явищ, які характеризують виникнення й розвиток пожеж, а також підготовки матеріалів і постановки питань при призначенні судових експертиз у справах про пожежі. Розкрито механізм відпрацювання та обґрунтування відповідних вихідних даних, для полегшення добору яких у додатках надано науково-технічні довідкові матеріали.

З кінця минулого століття було підготовлено значну кількість дисертаційних робіт, тематика яких пов'язана з розслідуванням пожеж, проте, на жаль, автори більшості з них не були представниками вітчизняної школи криміналістики. Так, різні аспекти розслідування пожеж вивчали Л. Б. Барон («Судова пожежно-технічна експертиза на попередньому

розслідуванні та у суді», 1986 р.) [7], В. Ф. Ханін («Тактичні операції при порушенні та розслідуванні кримінальних справ по пожежах», 1988 р.) [204], А. В. Мішин («Розслідування підпалів особистого майна громадян», 1990 р.) [129], А. А. Умаєв («Використання математичних методів та моделей у розслідуванні справ про пожежі», 1990 р.) [198], О. Ю. Антонов («Використання науково-технічних засобів і методів у розслідуванні справ про пожежі», 1996 р.) [4], С. І. Зернов («Теоретичні та прикладні проблеми застосування спеціальних знань при виявленні та розслідуванні злочинів, пов'язаних з пожежами», 1997 р.) [48], С. А. Назаров («Судова пожежно-технічна експертиза у профілактиці злочинів, пов'язаних з пожежами та порушеннями протипожежних правил», 1997 р.) [133], А. Н. Євтушенко («Огляд місця події та його значення для проведення судової пожежно-технічної експертизи», 1998 р.) [40], Е. В. Лантух («Методика розслідування вбивств, поєднаних з підпалами» 1998 р.) [114], О. О. Мухачев («Встановлення причин пожежі у процесі розслідування справ про підпали та порушення правил пожежної безпеки», 1998 р.) [132], І. А. Попов («Розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами», 1998 р.) [149], С. О. Кондратьєв («Криміналістичні проблеми використання термічного аналізу при розслідуванні справ, пов'язаних з пожежами», 1999 р.) [91], В. М. Молоканов («Криміналістичні особливості встановлення причин пожеж на початковому етапі розслідування», 1999 р.) [130], А. І. Федор («Особливості доказування при розслідуванні пожеж та вибухів на об'єктах нафтогазового комплексу», 2001 р.) [201], М. Ю. Богуцька («Методика розслідування умисного знищення чи пошкодження майна, вчиненого шляхом підпалу», 2003 р.) [17], М. С. Жук («Використання спеціальних знань на початковому етапі розслідування підпалів», 2003 р.) [46], С. І. Соболевська («Кримінальні пожежі: науково-технічне забезпечення розслідування», 2003 р.) [186], Г. Б. Маханек («Встановлення часу при розслідуванні пожеж, пов'язаних з підпалами та злочинним порушенням правил пожежної безпеки», 2004 р.) [122], М. М. Кривих («Особливості

використання спеціальних знань про ініціаторів горіння при розслідуванні злочинів, пов'язаних з підпалами», 2007 р.) [99], С. І. Неганов («Здійснення захисту по кримінальним справам про злочини, пов'язані з кримінальними пожежами», 2009 р.) [134], Г. П. Шамаєв («Використання спеціальних знань при розслідуванні справ про пожежі у багатоквартирних житлових будинках», 2009 р.) [217], Т. Л. Роганова («Початковий етап розслідування злочинів, пов'язаних зі знищенням чи пошкодженням чужого майна, вчинених шляхом необережного поводження з вогнем», 2012 р.) [174], Ю. А. Бондаренко («Методика розслідування порушень правил пожежної безпеки», 2015 р.) [18], А. А. Файзулліна («Особливості розслідування умисного знищення чи пошкодження чужого майна, вчиненого шляхом підпалу», 2015 р.) [200].

Безумовно, згадані роботи становлять значний науковий інтерес у межах дослідження порушень, що розглядаються, проте не можуть мати великої практичної цінності, зважаючи на суттєві розбіжності в законодавстві України та Російської Федерації.

В Україні за роки незалежності дисертаційні дослідження з означеної проблематики в межах юридичних наук були підготовлені М. В. Гуцалюком «Удосконалення інформаційного забезпечення в системі управління» (1996 р.) [33], В. К. Окняном «Кримінально-правова відповідальність за порушення правил пожежної безпеки» (1997 р.) [139], М. Л. Цимбалом «Тактика огляду місця події при розслідуванні пожеж» (1999 р.) [207], І. Г. Куцом «Боротьба з пожежами в житловому секторі (кримінально-правовий та кримінологічний аспекти)» (2003 р.) [110], В. А. Доманським «Державне управління пожежною безпекою України (організаційно-правовий аналіз за матеріалами діяльності Державного департаменту пожежної безпеки)» (2004 р.) [37], М. В. Удодом «Адміністративно-правове регулювання забезпечення пожежної безпеки України» (2004 р.) [196], Г. М. Степановою «Особливості предмета доказування у справах про підпали з метою приховування злочинів» (2004 р.) [193], В. В. Колесніковим

«Розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами» (2005 р.) [87], В. Д. Любліним «Адміністративно-юрисдикційна діяльність органів державного пожежного нагляду» (2005 р.) [120], В. В. Ліпинським «Адміністративна відповідальність за правопорушення в галузі пожежної безпеки» (2010 р.) [117], Ю. Р. Лозинським «Адміністративно-правове забезпечення діяльності органів по протипожежній профілактиці на залізничному транспорті» (2010 р.) [118] та М. Ю. Бузинарським «Методика розслідування умисного знищення або пошкодження майна шляхом підпалу» (2011 р.) [20].

Аналіз змісту вищезгаданих робіт демонструє, що науковці для побудови методичного підґрунтя розслідування досліджуваних злочинів використовували як загальні положення криміналістичної методики, так і приділяли значну увагу вивченню елементів їх криміналістичної характеристики, особливостям проведення слідчих дій, питанням використання спеціальних знань тощо.

Ефективне розслідування порушень встановлених вимог пожежної безпеки, як вже зазначалося вище, передбачає залучення широкого кола спеціальних знань, у тому числі в межах проведення криміналістичних експертиз. Аналіз методичного підґрунтя проведення експертних досліджень у даному напрямі свідчить про те, що сьогодні існує ґрунтова база методичних джерел для проведення різних видів експертиз у межах розслідування таких порушень.

Зокрема, ми здійснили аналіз методичного підґрунтя розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами, у межах Реєстру методик проведення судових експертиз Міністерства юстиції України (додаток Б) та виявили близько 40 документів, які являють собою як цілісні методики розв'язання відповідних експертних завдань, так і затверджують поодинокі методи, що застосовуються під час експертних досліджень. Більшість із зазначених методик належать до виду інженерно-технічної експертизи, окремі – до експертизи матеріалів, речовин та виробів, а також комплексної експертизи.

«Найстаршою» методикою у цьому переліку є методика, розроблена у 1966 р. В. Б. Мегорським, що присвячена встановленню причин пожеж. «Наймолодшою» є загальна методика проведення судових пожежно-технічних експертиз, розробником якої є Київський НДІСЕ Міністерства юстиції України (2012 р.). Характерно, що у 1970–1980-х рр. чи не єдиною установою, яка здійснювала методичне забезпечення експертних досліджень у напрямі, що розглядається, був Всесоюзний науково-дослідний інститут протипожежної оборони (ВНДПО) МВС СРСР у м. Києві (Методика визначення пожежної безпеки електропроводок в пластмасових трубах (1972 р.), Методика визначення причетності частить металів при коротких замиканнях в електропроводах до випадків виникнення пожеж на об'єктах (1979 р.), Методика визначення пожежної безпеки електропроводок в сталевих трубах (1980 р.), Виявлення і дослідження слідів легкозаймистих і горючих рідин в речових доказах, що вилучаються з місця пожежі (1985 р.), Методи дослідження стану електрообладнання при огляді місця пожежі (1988 р.) та ін.).

Починаючи з 1990-х рр. основними розробниками стали науково-дослідні інститути судових експертиз Міністерства юстиції України, а також провідні експертні установи МВС України (Методи дослідження причини пожеж на автотранспортних засобах (Київський НДІСЕ Міністерства юстиції України, 1993 р.), Методи оцінки вибухопожежонебезпечних ситуацій при проведенні пожежно-технічних експертиз (Харківський НДІСЕ Міністерства юстиції України, 2003 р.), Комплексна методика проведення пожежно-технічної експертизи щодо встановлення обставин виникнення пожеж у зв'язку з аварійною роботою електротехнічних пристроїв (Київський НДІСЕ Міністерства юстиції України, 2005 р.), Методики дослідження пожеж із застосуванням магнітного методу (ДНДЕКЦ МВС України, 2005 р.) та ін.).

Отже, можна стверджувати, що наразі створено ґрунтовну теоретичну та методологічну базу для подальших наукових пошуків, спрямованих на

удосконалення теоретичного знання та напрацювання практичних рекомендацій розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами.

Водночас необхідність розроблення криміналістичних рекомендацій розслідування злочинів, передбачених ст. 270 КК України, підтверджується результатами вивчення матеріалів слідчої практики. Зокрема, відсутність відповідної спеціалізації та досвіду розслідування таких злочинів у практичних працівників, незнання специфіки порушень правил пожежної безпеки призводять до помилок, втрати доказів, спричиняють низьку ефективність проведення слідчих (розшукових) дій. Варто також наголосити на проблемах, пов'язаних із відповідним обранням напряму спеціальних знань, що широко використовуються під час таких проваджень.

Результати опитувань практичних працівників, які мають досвід розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, свідчать про те, що сучасне становище методико-криміналістичного забезпечення розслідування подібних порушень потребує удосконалення шляхом розроблення алгоритмів, програм дій слідчого в типових слідчих ситуаціях початкового етапу розслідування (89 %), висвітлення специфіки виявлення цих злочинів (82 %), з'ясування особливостей проведення слідчих (розшукових) дій (94 %), що враховано при визначенні пріоритетних завдань дисертаційної роботи (додаток А).

Отже, беручи до уваги незначний обсяг наукових досліджень, які безпосередньо присвячені вивченню проблем та розробленню методичного підґрунтя розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, обрана тематика дослідження є своєчасною та актуальною.

1.2. Способи вчинення порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки

Перш ніж перейти до вивчення питання про способи вчинення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, вбачається за

доцільне приділити увагу визначенню ієрархії всіх елементів криміналістичної характеристики порушень даної категорії.

Криміналістична характеристика містить узагальнені відомості про злочин з метою встановлення обставин, що входять до предмета доказування у кримінальному провадженні. І дотепер ця наукова категорія криміналістики не має загальновизнаного визначення, а отже, є предметом постійних наукових дискусій.

Загалом, появу криміналістичної характеристики злочину як самостійної категорії науки передбачив А. Н. Колесніченко. Саме в його роботі щодо основ розслідування окремих видів злочинів містився висновок про те, що «злочини мають спільні риси криміналістичного характеру» [82, с. 14].

Згодом криміналістичну характеристику злочину стали розглядати як важливу категорію криміналістики, яка виступала основою розробки окремих методик розслідування злочинів. Проте єдності поглядів щодо її структури та змісту вчені не виявляли. Так, С. П. Митричев під ознаками, що мають криміналістичне значення, розумів типові ознаки злочинів, особливості даного виду злочинів, розкриті у способі вчинення злочину, його типових слідах, навичках злочинців, які його вчинили та злочинних зв'язках [127]; І. А. Возгрін включав до змісту криміналістичної характеристики поняття певного виду злочинів (склад злочину), закріплені законодавчо особливості провадження у справах даної категорії, підслідність і терміни розслідування, класифікацію злочинів за способом їх вчинення й особою типового злочинця, опис стану боротьби з окремими видами злочинів і її значення [26]; за Н. П. Яблоковим, до змісту криміналістичної характеристики входять криміналістичні риси способу вчинення злочинів певного виду, типові слідчі ситуації та характер інформації, яка підлягає з'ясуванню при розслідуванні [223]; Р. С. Белкін, проаналізувавши думки криміналістів, дійшов висновку, що структуру криміналістичної характеристики окремого виду злочинів становлять характеристика вихідної інформації, системи даних про спосіб

вчинення і приховування злочину, а також типові наслідки його вчинення, особистість ймовірного злочинця, ймовірні мотиви і цілі злочину, про деякі обставини скоєння злочину (місце, час, обстановка) [15, с. 172–182]. Водночас М. Л. Цимбал стверджує, що роботи останніх років, незважаючи на пропозиції про зміни у визначенні чи структурі криміналістичної характеристики, які в них містяться, істотно не змінюють уявлення про неї [208, с. 18].

У цьому дисертаційному дослідженні неможливо навести думки всіх вітчизняних та зарубіжних криміналістів стосовно змісту криміналістичної характеристики злочинів. На наш погляд, з існуючих концепцій криміналістичної характеристики злочину найбільш точно відображають її сутність погляди вчених-криміналістів, які демонструють системний характер елементів криміналістичної характеристики (В. І. Брильов, І. А. Возгрин, Л. Г. Відонов, А. Н. Колесніченко, В. Є. Коновалова, А. І. Натура, І. А. Ніколайчук, І. І. Рубцов, Н. А. Селіванов, С. Н. Чурилов, А. В. Шмонін та ін.). Ми поділяємо думку С. І. Коновалова, який, узагальнивши позиції криміналістів, дійшов висновку, що вирішувати питання про структуру криміналістичної характеристики злочинів та її елементний склад необхідно в аспекті відповідності елементів вимозі містити слідову інформацію про злочин [92, с. 211].

Під криміналістичною характеристикою злочинів розуміємо саме систему відомостей про криміналістично значущі ознаки виду (групи) злочинів та закономірні зв'язки між ними, які сприяють вирішенню завдань з розслідування злочинів. При цьому елементний склад криміналістичної характеристики злочинів, на нашу думку, не є сталою категорією і залежить від ознак конкретної групи або виду злочинів. Тому вважаємо необґрунтованою вказівку на наявність абсолютно єдиних уніфікованих ознак для всіх злочинів.

Відтак, криміналістична характеристика порушень вимог пожежної безпеки – це система відомостей про криміналістично значущі ознаки даної

категорії порушень та закономірні зв'язки між ними, які сприяють вирішенню завдань з розслідування цього виду злочинів та зумовлюють відповідний механізм слідоутворення.

В. С. Давиденко цілком справедливо зазначає, що криміналістичній характеристиці, як будь-якій системі, властиві наявність структурних елементів, зв'язок між елементами, цілісність системи [34, с. 145]. Проте, як зазначалось, у науковій літературі немає єдиної думки про елементний склад криміналістичної характеристики злочинів, у тому числі порушень вимог пожежної безпеки. Деякі автори до структури криміналістичної характеристики відносять лише обстановку злочину, спосіб вчинення та механізм слідоутворення, а також технічну причину пожежі [88]. Інші доповнюють викладену структуру особистістю типового суб'єкта та мотивами скоєння умисного злочину або необережної поведінки [148, с. 44–45]. Існує також думка щодо віднесення до елементів криміналістичної характеристики умов, які сприяють та перешкоджають виникненню пожежі [217, с. 41–42]. Деякі автори стверджують, що змістом криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з пожежами, є причини пожежі, способи їх виникнення та сліди, що залишилися на місці злочину [65]. Інші ж надають особливого значення характеристиці вихідної інформації й відомостям про причини виникнення пожежі та умовам, які сприяють її поширенню й розвитку до великих розмірів і настанню тяжких наслідків [123].

Отже, виділимо такі елементи криміналістичної характеристики порушень вимог пожежної безпеки: спосіб та обстановка вчинення злочину, що зумовлюють певний механізм слідоутворення, а також особа злочинця й постраждалого. Встановлення взаємозв'язків між цими типовими елементами криміналістичної характеристики порушень вимог пожежної безпеки дозволить, на нашу думку, обґрунтувати висунення подальших слідчих версій та сприятиме ефективному плануванню розслідування.

О. М. Колесніченко та В. Є. Коновалова зазначають, що спосіб вчинення злочину посідає особливе, домінуюче місце в системі криміналістичної характеристики через його детермінованість порівняно з іншими елементами, а також при встановленні його ознак під час пошуку слідів злочину та виявленні самого злочину. Автори визначають означену категорію як спосіб дій злочинця, що виражається в певній взаємопов'язаній системі операцій і прийомів підготовки, вчинення та приховання злочину [83, с. 16–18]. Водночас О. М. Колесніченко зауважує, що спосіб вчинення злочинів характеризується не лише зовнішньою стороною окремих рухів і прийомів, але і їх змістом, характером [82, с. 18].

На думку Г. А. Самойлова, під способом вчинення злочину слід розуміти обумовлену різними об'єктивними та суб'єктивними факторами систему дій злочинця (або утримання від них), у якій можуть бути виділені окремі структурні елементи, що залишають різні види характерних слідів і дозволяють за допомогою криміналістичних прийомів та засобів здобути відомості про сутність злочину, його обставини, особу чи коло осіб, які могли його вчинити, та, відповідно, визначити оптимальні методи вирішення окремих завдань з розкриття злочину [177].

О. М. Васильєв під способом учинення злочину розумів комплекс дій, який обирає злочинець для досягнення злочинного наслідку відповідно до його особистих якостей та об'єктивної обстановки, що утворює механізм злочину, що відображається в матеріальних і нематеріальних слідах злочину, які дають змогу дійти висновку про фізичні та психічні риси злочинця, про його місце серед людей та речей у події злочину, про мотиви та цілі його дій.

Беззаперечним також є твердження вченого про те, що поняття способу злочину стосується, головним чином, умисного злочину, але його можна використати і щодо необережного злочину стосовно механізму поведінки винного та формування слідів незалежно від того, чи передбачав він настання наслідків своєї поведінки [22].

Такий погляд актуальний передусім у контексті досліджуваної нами категорії порушень, адже значну їх частину скоюють саме з необережності.

Одним із засновників учення про спосіб вчинення злочину був Г. Г. Зуйков. Під цією категорією вчений розумів взаємопов'язаний комплекс (систему) об'єктивно та суб'єктивно детермінованих дій з підготовки, вчинення, приховування злочину, пов'язаних з використанням умов, місця, часу, знарядь і засобів, що відповідали загальному злочинному задуму та меті [54].

Однак аналіз криміналістичної літератури показав, що при розгляді проблеми способу вчинення злочину автори стверджують, що хронологічний порядок «підготовка» – «вчинення» – «приховування» не є аксіомою. Так, іноді приховування слідів злочину відбувається вже на етапі його підготовки [8, 62].

Відсутня така хронологія і В порушеннях вимог пожежної безпеки. Аналізуючи слідчу практику, ми з'ясували, що етап підготовки цього виду злочинів відсутній, етап здійснення спричиняє виникнення пожежі, а етап приховування слідів злочину (за його наявності) має місце вже після настання наслідків злочину.

Основним структурним елементом способу вчинення порушень вимог пожежної безпеки є діяння (бездіяльність або дії) особи, відповідальної за дотримання (виконання) вимог пожежної безпеки, а також причинно-наслідковий зв'язок з обставинами, які сприяли виникненню пожежі. Відтак, при порушеннях вимог пожежної безпеки спосіб поділяється на три взаємозумовлених елемента:

- 1) бездіяльність (дії) особи, відповідальної за дотримання вимог пожежної безпеки;
- 2) порушення таким чином нормативних вимог пожежної безпеки;
- 3) виникнення пожежі, що призвело до заподіяння значної майнової шкоди, шкоди здоров'ю або смерті людини [78, с. 90].

З огляду на особливості способу вчинення досліджуваних нами порушень, цікавою є думка В. П. Лаврова, який поділяє способи злочину на повно структурні та неповно структурні. Повноструктурний спосіб злочину включає в себе комплекс дій з підготовки до злочину, його вчинення та приховування. При неповноструктурному способі один, а іноді й два елементи (підготовка або приховування), можуть бути відсутні [111].

Відповідно до цієї градації, спосіб порушення вимог пожежної безпеки є неповноструктурним. На нашу думку, такий поділ способів учинення злочинів сприяє диференціації криміналістичних методик розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами, зокрема, при розмежуванні порушень вимог пожежної безпеки та підпалів.

Як свідчить досвід розслідування досліджуваних порушень, на практиці трапляються випадки, коли досить складно розрізнити реальні причини пожежі, адже слідова картина при здійсненні таких порушень зазнає істотних пошкоджень унаслідок впливу високих температур, а іноді пожежа взагалі знищує більшість слідів первісного злочину. Тому під час розслідування часто має місце перекваліфікація одного злочину на інший (з умисного на необережний чи навпаки). Можливе й інсценування порушень вимог пожежної безпеки. Адже досить часто злочинці використовують способи, що свідчать про некримінальне загоряння для приховування умисних злочинів, розраховуючи на те, що вогонь знищить усі сліди.

Відтак, для правильної кваліфікації порушень вимог пожежної безпеки та розрізнення їх з умисними злочинами, пов'язаними з виникненням пожежі, слідчий має бути обізнаним щодо обставин, які їх характеризують. Так, І.А. Ніколайчук, крім прямої вказівки свідків або очевидців про вчинення підпалу та виявлення на згарищі засобів підпалу, відніс до таких: виявлення на місці події декількох осередків пожежі, а також слідів підготовчих дій, спрямованих на створення умов, які сприяють розвитку пожежі; наявність даних про підготовчі дії, спрямовані на ускладнення гасіння пожежі; наявність даних про завчасне вивезення або винесення з

приміщення цінних речей та переміщення їх у безпечне від вогню місце; виникнення пожежі там, де згодом встановлюється недостача товарно-матеріальних цінностей або грошових коштів (на складах, базах, магазинах, підприємствах й установах); наявність ознак, що свідчать про вчинення перед пожежею якогось злочину [135].

До зазначеного переліку М. Л. Цимбал додає сприятливу для вчинення підпалу й активного розвитку горіння обстановку на місці пожежі (пожежа виникла на об'єкті, що не охороняється; особи, які несуть охоронну службу, не викликають довіри та ін.); раптовість виникнення пожежі та швидкий її розвиток; встановлення факту погроз потерпілим до виникнення пожежі; наявність ознак нелегального проникнення на об'єкт пожежі; одночасне виникнення декількох пожеж або повторення їх в одному районі; нерівномірне, локалізоване вигоряння одного об'єкта; інтенсивне горіння в місці, куди доступ джерела вогню ускладнений [208, с. 28–29].

В. В. Колесніков, розглядаючи спосіб вчинення злочинів, пов'язаних з пожежами, зауважує, що головна відмінність підпалів від злочинних порушень вимог пожежної безпеки (за формою злочинного діяння) полягає у формі вини, меті й мотивах злочинного діяння. Учений пропонує класифікувати способи вчинення злочину при злочинному порушенні вимог пожежної безпеки за характером робіт і предметами та матеріалами виробничо-побутового призначення, що використовуються при цьому, таким чином: а) порушення правил пожежної безпеки при влаштуванні та експлуатації електроустаткування; б) порушення правил пожежної безпеки при влаштуванні та експлуатації опалювальних агрегатів; в) порушення правил пожежної безпеки в технологічних процесах при виробництві, транспортуванні і зберіганні речовин і матеріалів; г) порушення правил пожежної безпеки при використанні відкритого джерела вогню [88].

Водночас С. І. Соболевська зауважує, що способи порушення правил пожежної безпеки є досить різноманітними. Учена поділяє їх на такі групи: порушення конкретно визначених правил експлуатації електрообладнання,

електропобутових пристроїв, печей та димоходів; порушення правил експлуатації побутових газових та інших приладів; проведення робіт чи експлуатація техніки в умовах, які не відповідають встановленим нормам (наприклад, порушення правил пожежної безпеки при проведенні зварювальних та інших вогневих робіт); паління чи користування відкритим вогнем у місцях зберігання горючих матеріалів та інших, не призначених для цього приміщеннях; розведення вогнищ і спалювання тари на території підприємств та організацій; порушення встановленого порядку зберігання, використання та перевезення пожежонебезпечних речовин та матеріалів; несправність виробничого обладнання та порушення технологічного процесу; експлуатація несправних транспортних засобів та іншої техніки, порушення порядку їх обслуговування [186, с. 43–44].

Зважаючи на значний обсяг нормативно-правових актів різного рівня, що встановлюють вимоги з дотримання правил пожежної безпеки, існує безліч різноманітних способів учинення досліджуваних злочинів. Проте вивчення слідчої та судової практики їх розслідування дає підстави для висновку про те, що вони мають стійкий та повторюваний характер, що дозволяє здійснити їх типізацію. Зокрема, ми виділили п'ять груп порушень правил пожежної безпеки, які охоплюють найбільш поширені способи вчинення означених злочинів.

1. Порушення встановленого порядку зберігання, використання й перевезення пожежонебезпечних речовин та матеріалів (27,3 %).

Приклад. 16 грудня 2012 р. близько 16 год ОСОБА_1 отримала від ОСОБА_3 побутовий газовий балон ємкістю 50 л з місткістю зрідженого газу не менше 50 л при температурі навколишнього середовища нижче нуля градусів за шкалою Цельсія, з метою подальшого використання для побутових потреб. Після цього ОСОБА_1, порушуючи норми ст. 6 Закону України «Про пожежну безпеку» від 17 грудня 1993 р. № 3745-ХІІ та п. 4.1.15 «Правил пожежної безпеки в Україні» (наказ МНС № 126 від 19 жовтня 2004 р.), згідно з якими «...на території житлових будинків,

дачних і садівничих поселень, громадських будинків, автокооперативів та стоянок транспорту забороняється залишати на відкритих майданчиках та дворах бочки й іншу тару з легкозаймистими рідинами і горючими рідинами, балони зі стисненим та зрідженим газом...», заніс отриманий газовий балон зі зрідженим газом на десятий поверх будинку АДРЕСА_1.

Того ж дня близько 17 год унаслідок об'ємного розширення скрапленої газової суміші, за рахунок переповнення та підвищення температури, сталося механічне руйнування корпусу зазначеного балона у вигляді фізичного вибуху, унаслідок якого відбувся виток газу з балону та сталася пожежа.

Згідно з висновками комісійної пожежно-технічної експертизи № 12518/12519/562 від 25 січня 2013 р., причиною дефлаграційного вибуху (пожежі) є займання газоповітряної суміші, яка утворилася внаслідок витoku газу з балона під впливом джерела запалювання, викликаного функціонуванням побутових приладів, освітлення, розрядів статичної електрики. Виток газу із балона відбувся внаслідок фізичного вибуху у вигляді механічного руйнування корпусу балону в результаті об'ємного розширення скрапленої газової суміші за рахунок переповнення та підвищення температури.

Такі злочинні дії ОСОБА_1 спричинили виникнення пожежі, унаслідок якої загинуло чотири особи, три особи отримали тілесні ушкодження різних ступенів та заподіяно майнову шкоду в особливо великих розмірах [173].

2. Наступна група способів учинення означених порушень підтверджує висловлену вище думку про тісний взаємозв'язок елементів криміналістичної характеристики. Йдеться, зокрема, про залежність способів вчинення порушень, передбачених ст. 270 КК України, від суб'єктів, які їх реалізують. Група способів, що розглядається, охоплює різноманітні порушення правил пожежної безпеки в технологічних процесах на виробництві (24,2 %), які відрізняються залежно від службового становища особи, на яку покладено обов'язки щодо забезпечення пожежної безпеки на виробництві. Такі порушення часто відбуваються паралельно з порушеннями

правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, про що свідчить яскравий приклад.

Приклад. 28 травня 2012 р. під час виконання своїх службових обов'язків за місцем роботи ПрАТ «НЦЗ», м. Ніжин, вул. Бознянський шлях, 70, начальник виробництва (який відповідно до відомчих інструкцій та внутрішніх наказів контролював дотримання працюючими правил і норм охорони праці, виробничої і трудової дисципліни, правил внутрішнього трудового розпорядку та був відповідальним за протипожежний стан по заводу) дав вказівку підсобному робітнику та муляру приготувати бітумну мастику та розвести її в бензині для приготування ґрунтовки (праймера), для ізоляції швів на головному виробничому корпусі ПрАТ «НЦЗ».

29 травня 2012 р. працівники, виконуючи розпорядження та не маючи навичок приготування бітумної мастики й праймера, без цільового інструктажу і без спецодягу, у місці, спеціально не пристосованому для виготовлення мастик, розігріли в одній металевій бочці бітумну мастику та за вказівкою начальника виробництва, переливали її в іншу бочку з бензином, яка була розташована неподалік. При переливанні відбувався виток парів бензину і бітумної мастики з бочки та утворювалась пароповітряна суміш навкруги, а в подальшому сталися її займання та пожежа, від дії якої підсобний робітник отримав опіки.

При організації вказаних робіт начальник виробництва мав керуватися такими нормативними актами: законами України «Про охорону праці» від 14 жовтня 1992 р. № 2694-ХІІ, «Про пожежну безпеку» від 17 грудня 1993 р. № 3745-ХІІ, Правилами пожежної безпеки в Україні (наказ МНС України № 126 від 9 жовтня 2004 р.), Типовим положенням «Про інструктажі, спеціальне навчання та перевірку знань з питань пожежної безпеки на підприємствах, в установах та організаціях України» (наказ МНС України № 368 від 29 вересня 2003 р.), Основними положеннями державно-будівельних норм України А.3.2.-2-2009 «Охорона праці і промислова безпека у будівництві», Типовим положенням про навчання і перевірку знань

з питань охорони праці (наказ Державного комітету України з нагляду за охороною праці № 231/10511 від 15 лютого 2005 р.), загальнооб'єктовою інструкцією «Про заходи пожежної безпеки», затвердженою головою правління 30 червня 2011 р. № 38 ПрАТ «НЦЗ», Переліком робіт з підвищеною небезпекою (наказ Держнаглядохоронпраці України від 26 січня 2005 р. № 15).

Начальник виробництва проігнорував вимоги відповідних пунктів вищезазначених законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці та забезпечення пожежної безпеки при організації й виконанні робіт, що призвело до спричинення тілесних ушкоджень робітнику підприємства та значних матеріальних збитків [172].

3. Порухення при влаштуванні та експлуатації електромереж, електроустаткування та електроприладів (20,1 %).

Приклад. Група відпочиваючих поселилася в приватному житловому будинку № 155 по вул. Кривець в с. Вишків Долинського району, власником якого був ОСОБА_2, який, відповідно до ст.2 Закону України «Про пожежну безпеку», мав забезпечувати пожежну безпеку в будинку. Однак під час будівництва та реконструкції даного будинку підсудний ОСОБА_2, у супереччя Правилам пожежної безпеки в Україні (ППБ) (наказ Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій №126 від 19 жовтня 2004 р.) і Правилам будови електроустановок. Електрообладнання спеціальних установок (ПУЕ) (наказ Міністерства праці і соціальної політики України №272 від 21 червня 2001 р.), допустив порушення під час влаштування електромереж. Так, у супереччя пункту 5.1.9 ППБ, ОСОБА_2 встановив й експлуатував тимчасові електромережі та подовжувачі, які не відповідають вимогам правил влаштування електрообладнання, допустив відсутність у місцях перетинання огорожувальних конструкцій та електричних комунікацій металевих гільз з ущільненням з негорючого матеріалу, в порушення пункту 5.1.27 ППБ, встановив електророзетки, вимикачі безпосередньо на горючі основи, порушуючи пункт 5.1.29 ППБ – світильники підвісив безпосередньо на

струмопровідні проводи і їх експлуатація відбувалася зі знятими ковпаками (розсіювачами), у супереч пунктам 5.1.7, 5.1.15 ППБ і пунктам 2.5.11, 5.4.2 ПУЕ, проклав електропроводи без металорукавів по дерев'яних основах, виконав з'єднання в електророзподільних коробках шляхом скручення проводів та в деяких місцях без ізоляції.

Унаслідок допущених підсудним порушень у ніч на 4 січня 2008 р. в електромережі сталось коротке замикання, від чого в будинку виникла пожежа, під час якої загинули чотири особи та три особи зазнали тілесних ушкоджень різного ступеня [170].

4. Інший приклад ілюструє групу способів учинення злочинів, що полягають у порушенні правил пожежної безпеки при використанні відкритого джерела вогню (16,1 %).

Приклад. ОСОБА_1 був задіяний на будівництві прибудови до будинку АДРЕСА_2, який належить ОСОБА_3. 15 січня 2010 р. в період часу з 13 год 40 хв по 13 год 54 хв ОСОБА_1, перебуваючи на перекритті другого поверху прибудови, грубо порушуючи встановлені законодавством України вимоги пожежної безпеки, а саме: вимоги ст. 6 Закону України «Про пожежну безпеку» від 29 січня 2004 р. та діючи всупереч пп. 8.1.1.4, 8.1.1.7, 8.1.1.8 Правил пожежної безпеки в Україні (наказ МНС України № 126 від 19 жовтня 2004 р., під час перевірки робочого стану газової горілки з допомогою відкритого полум'я вогню допустив з необережності загорання даху будинку, унаслідок чого в будинку виникла пожежа. У результаті пожежі вогнем повністю було знищено дах будинку та наявне в будинку майно, чим потерпілому ОСОБА_3 завдано майнову шкоду на суму 3 867 816,72 грн, що є особливо великим розміром [169].

5. Група способів, які пов'язані з порушеннями вимог експлуатації пічного опалення (12,3 %). Характеризуючи дану групу способів учинення порушень встановлених вимог пожежної безпеки, варто зазначити, що даний спосіб демонструє тісний взаємозв'язок з іншим елементом криміналістичної характеристики досліджуваних злочинів, а саме: часом учинення злочину як

складовою обстановки вчинення злочину. Так, майже 98 % порушень, учинених у такий спосіб, відбуваються в опалювальний період.

Приклад. 6 листопада 2012 р. ОСОБА_1 приблизно о 16 год 30 хв, діючи з необережності, порушуючи встановлені законодавством вимоги п. 5.2.12 Правил пожежної безпеки в Україні (наказ МНС України № 126 від 19 жовтня 2004 р.), пішла із свого будинку за адресою АДРЕСА_1, у якому залишила самого свого малолітнього онука ОСОБА_2. При цьому в будинку було розтоплено піч на твердому паливі, в якій були несправні конструкції, а саме тріщини між плитами і навколо топкового отвору, відсутній запірний пристрій на дверцятах топкового отвору. Крім того, ОСОБА_1, порушуючи вимоги п. 5.2.12 Правил пожежної безпеки в Україні, залишила сохнути на мотузці, яка була навішена під стелею над даною піччю, поблизу несправного топкового отвору даної печі, випраний одяг.

За відсутності ОСОБА_1, через зазначені несправності печі та порушення правил пожежної безпеки при експлуатації печі на твердому паливі, одяг, що був навішений на мотузці, запалав і від займання одягу в кухні даного будинку виникла пожежа, унаслідок якої настала смерть ОСОБА_2 [168].

Аналіз вищезазначених способів учинення порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки дає змогу зробити висновок про тісний зв'язок способу вчинення означених злочинів з причиною виникнення пожежі. Адже саме внаслідок певних дій (бездіяльності) суб'єкта правопорушення відбувається пожежа. Знаходимо підтвердження Нашу думку підтверджують і інші автори. Так, у роботі В. І. Святенького «Виявлення та встановлення причин пожеж» зазначається, що причина пожежі складається з ланцюга певних, послідовно пов'язаних між собою ланок: дія (бездіяльність) людей – умови (за яких стає можливою пожежа або можливість виникнення пожежі) – безпосередня причина пожежі – факт пожежі [179, с. 12].

Питанням дослідження причин виникнення пожеж присвячено значну кількість робіт учених-криміналістів. Зокрема, цю проблематику вивчали О. М. Анісяєв [2], Н. І. Коротких [97], Б. В. Мегорський [124], В. М. Молоканов [130], А. А. Мухачев [132], Д. П. Саріогло [178], В. І. Святенький [179], Ю. В. Цапко [206], М. Л. Цимбал [208], І. Д. Чешко [166] та ін.

І. Д. Чешко, зокрема, зазначає, що технічна причина пожежі неминуче пов'язана з наявністю трьох матеріальних об'єктів на місці пожежі: джерела запалювання, горючої речовини та окислювача [213]. Підтримують вченого і В. Д. Безвесільний та О. Ф. Дьяченко, які наголошують, що нерідко особи, причетні до розслідування справ за пожежами, розглядають лише джерело запалювання як технічну причину пожежі, що є помилкою, оскільки пожежа утворюється за сукупності умов: горюче середовище, просторовий збіг джерела запалювання, осередку пожежі та вплив на речовину джерела запалювання окислювача; виникнення процесу стійкого горіння [10, с. 21].

Учені вбачають вирішення питання про безпосередню причину пожежі у встановленні природи цих трьох об'єктів і, насамперед, у визначенні джерела запалювання або пожежонебезпечного процесу, що призвів до виникнення горіння. Пожежний фахівець повинен визначити та роз'яснити слідству, яка горюча речовина була в осередку й чи могла вона спалахнути від даного джерела запалювання [213].

Визначення причинного зв'язку між порушеннями вимог правил пожежної безпеки та їх наслідками є також обов'язковою ознакою складу злочину, передбаченого ст. 270 КК України, що свідчить про тісний зв'язок криміналістичної характеристики досліджуваних порушень з їх кримінально-правовою характеристикою. З огляду на це, ми поділяємо думку С. І. Коновалова, який, встановивши типові елементи, що входять до складу криміналістичної характеристики злочинів, довів, що наявність у ній елементів кримінально-правової характеристики та кримінології обумовлені взаємозв'язком з криміналістичними елементами [93].

Такий зв'язок виявляється і у визначенні суб'єкта даного злочину, що у кримінальній справі визначається як спеціальний, тобто ним є особа (як службова, так і приватна), на яку покладено обов'язки щодо контролю за дотриманням правил пожежної безпеки на підприємствах, в організаціях, закладах, на будівництві, при виконанні робіт з проектування, забудови чи реконструкції, у житлових будинках тощо.

Як справедливо зазначав І. І. Пророков, певний спосіб учинення дій можна встановити за механізмом слідоутворення. Адже саме внаслідок певних дій (реалізації способу порушення) з'являються сліди, за якими можна визначити об'єкти (суб'єкти) слідоутворення [165].

Учення про сліди у криміналістиці посідає центральне місце, оскільки саме щодо них вибудовується вся діяльність з розслідування злочинів. Питання вивчення слідів злочинів досліджували видатні вчені Р. С. Белкін, А. І. Вінберг, Г. Л. Грановський, А. В. Дулов, С. І. Зернов, Ю. Г. Корухов, Н. П. Майліс, Г. А. Самойлов, Д. А. Турчин, Б. І. Шевченко, Н. Я. Якубович та ін.

Криміналісти розглядали сліди і в межах вивчення проблем розслідувань порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки. Так, М. Л. Цимбал наголошував на тому, що назріла необхідність створення в рамках судової трасології нового її напрямку (структурного елементу) – пожежно-технічної трасології. Ця необхідність, на думку вченого, зумовлена такими чинниками:

- 1) специфікою як об'єктів, так і самих механізмів слідоутворення;
- 2) характером пізнавальної діяльності при розслідуванні пожеж, яка полягає в тому, що дослідження слідової картини пожежі відбувається на основі тісного взаємозв'язку матеріально-слідової та ідеальної інформації про обставини пожежі. Даний аспект інтеграційного використання трасологічної інформації не розглядається у традиційній судовій трасології;

3) специфікою завдань, які вирішуються за допомогою расо логічних даних. Традиційна судова трасологія формувалася в межах вирішення

ідентифікаційних і певною мірою діагностичних завдань. Основні напрями пожежно-технічної трасології становитиме методологія застосування речово-слідової та ідеальної інформації для вирішення діагностичних і ситуаційних завдань розслідування [208, с. 32–33].

Класифікацію типових слідів, які залишаються під дією вогню на місці події, запропонував Р. Г. Драпезо. Учений, зокрема, зазначає такі з них:

- 1) сліди, які знищуються під дією вогню (листи, папір, дерев'яні та інші предмети, що не підлягають відновленню);
- 2) сліди, які трансформуються під дією вогню (предмети з металу, пристосування приховування слідів підпалу);
- 3) сліди від безпосередньої дії вогню (осередки запалювання, кіптява, попіл, опіки на тілі жертв, маркери прижиттєвого переміщення жертви у вогонь);
- 4) супутні сліди (сліди легкозаймистої речовини на тілі, одязі, сліди присутності піромана в мережі Інтернет) [18, с. 56–57].

Більш ґрунтовно, на наш погляд, класифікацію слідів пожежі здійснила С. І. Соболевська. Учена, зокрема, зазначає, що під час пожежі виникають дві групи слідів: матеріальні та нематеріальні. До матеріальних належать:

- сліди, які вказують на місце розташування осередку (осередків) пожежі, а саме: локальні прогари; найбільша глибина обуглення дерев'яних конструкцій; зміна електроопору полімерів, деревинних рештків; зміна кольору покриттів; найбільша деформація металоконструкцій;
- сліди, які вказують на тривалість та напрямок розповсюдження вогню, зокрема: площа пожежі; конструктивні ознаки об'єкта пожежі (кількість поверхів, характеристика матеріалів, з якого його виготовлено, тощо); ступінь обгорання, руйнування, деформації конструкцій та ін.
- сліди, які вказують на можливу причину пожежі. Наприклад, виявлене в осередку пожежі несправне технологічне та електрообладнання, інші побутові прилади з локальними оплавленнями; наявність змін чи перероблень у вузлах чи деталях приладів електрозахисту; виявлення двох чи

більше осередків пожежі; наявність на місці пожежі засобів підпалу чи їх частин; наявність на місці пожежі ознак іншого тяжкого злочину; запах, рештки легкозаймистих та горючих речовин у місцях, де їх не має бути; несправний захист від блискавки чи ознаки дії громових розрядів;

– сліди, які вказують на умови, що сприяють виникненню, розвитку та розповсюдженню вогню пожежі, а саме: порушення умов зберігання самозаймистих і легкозаймистих речовин та матеріалів; нерівномірність пожежного навантаження; наявність пустот у конструкції об'єкта пожежі тощо.

Серед ідеальних слідів С. І. Соболевська називає факти, події та інформацію, сприйняті у свідомості потерпілих і свідків, зокрема: відомості про спостереження ними самого факту загоряння, час та місце його виникнення; про розповсюдження вогню; про напрямок та силу вітру під час пожежі; про дії співробітників пожежної охорони щодо гасіння пожежі; про осіб, які висловлювали погрози на адресу потерпілих; про заходи, що проводились на об'єкт безпосередньо перед пожежею, чи про можливість проведення певних заходів (наприклад, ревізії); про дотримання вимог пожежної безпеки та ін. [186, с. 46–47].

На наш погляд, така система слідів, незважаючи на складність її тлумачення, адекватно відображає особливості злочинної діяльності (бездіяльності) осіб, винних у виникненні пожежі, тобто власне характеризує спосіб учинення злочину. Водночас розуміння закономірних зв'язків між системою слідів та різними аспектами діяльності з підготовки, виникнення та розвитку пожежі надає можливість правильно визначити методичну схему розслідування того чи іншого порушення.

Крім того, питання, що розглядається, вкрай важливе для правильного визначення кола об'єктів, що ідентифікуються, при розслідуванні порушень вимог пожежної безпеки, оскільки пожежа істотно перетворює слідову картину події, не дозволяючи, як правило, виявити його істину причину.

Відтак, механізм слідоутворення при порушеннях вимог пожежної безпеки обумовлений способом учинення даного виду злочинів, а сам спосіб (дія чи бездіяльність) є складовою (поряд з умовами) причини пожежі. Найскладнішим питанням у даному аспекті є однорідність слідової картини як при порушеннях вимог пожежної безпеки, так і при підпалах.

За свідченням практиків, з місць пожеж вилучаються однакові сліди як при порушеннях вимог пожежної безпеки, так і при підпалах [18, с. 35]. Зокрема, вивчення матеріалів слідчої практики показало, що з місця пожежі вилучаються ділянки електропроводки зі слідами аварійного режиму роботи; пожежне сміття, що накопичується на підлозі (бетонній) або під нею (дерев'яною); попіл, що утворився внаслідок термічного впливу; елементи будівельних конструкцій; елементи внутрішньої обробки приміщень тощо.

Аналогія слідової картини, що виникає під час підпалів та порушень вимог пожежної безпеки, є цілком логічною, адже основним джерелом слідоутворення в обох випадках виступає пожежа. На наш погляд, вирішальним показником у розмежуванні цих злочинів є встановлення осередку запалення (пожежі) [70, с. 271].

Таким чином, під способом вчинення порушень вимог пожежної безпеки розуміємо систему дій злочинця в обстановці, що склалася, які призводять до виникнення пожежі та настання тяжких наслідків. Головним структурним елементом способу вчинення порушень вимог пожежної безпеки є бездіяльність (дії) особи, відповідальної за дотримання (виконання) вимог пожежної безпеки, а також причинно-наслідковий зв'язок з обставинами, які сприяють виникненню пожежі. Відтак, спосіб учинення даних порушень, з одного боку, обумовлює відповідний механізм слідоутворення даного виду злочинів, з іншого – виступає складовою (поряд з умовами) причини пожежі. Найскладнішим питанням у цьому аспекті є однорідність слідової картини як при порушеннях вимог пожежної безпеки, так і при підпалах.

Отже, спосіб учинення злочину як складова криміналістичної характеристики порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки виявляє тісний взаємозв'язок з іншими її елементами. Вивчення способу вчинення злочину має першочергове значення для визначення подальшого ефективного напрямку розслідування, обрання тактики проведення найбільш важливих слідчих (розшукових) дій.

Під способом учинення порушень вимог пожежної безпеки розуміємо діяння (бездіяльність або дії) відповідальної за їх дотримання особи, які реалізуються у вигляді порушення цих нормативних вимог та спричиняють виникнення пожежі, що призводить до настання тяжких наслідків, водночас таке діяння зумовлює відповідний механізм слідоутворення.

Найбільш типовими способами вчинення порушень установлених вимог пожежної безпеки є такі групи:

- 1) порушення встановленого порядку зберігання, використання та перевезення пожежонебезпечних речовин та матеріалів (27,3 %);
- 2) порушення правил пожежної безпеки в технологічних процесах на виробництві (24,2 %);
- 3) порушення при влаштуванні та експлуатації електромереж, електроустаткування та електроприладів (20,1 %);
- 4) порушення правил пожежної безпеки при використанні відкритого джерела вогню (16,1 %);
- 5) порушення вимог експлуатації пічного опалення (12,3 %).

1.3. Інші елементи криміналістичної характеристики порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки

У попередньому підрозділі цієї роботи проведено аналіз елементів криміналістичної характеристики порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки. Незважаючи на відсутність єдиної думки криміналістів щодо її елементного складу, ми виділили найбільш суттєві та

значимі елементи криміналістичної характеристики даного виду порушень, а саме: спосіб та обстановка вчинення злочину, механізм слідоутворення, а також суб'єктний склад.

З перелічених складових саме у встановленні обстановки злочину та її всебічному вивченні більшість криміналістів убачають передумову якісного розслідування злочину. Проте вчені не виявляють єдності у визначенні поняття обстановки злочину. В. І. Куликов, який один з перших здійснив аналіз численних дефініцій у межах дисертаційного дослідження, запропонував таке визначення: «Обстановка вчинення злочину – це обмежена просторово-часовими рамками конкретної події злочинна система, яка включає матеріальні, соціально-психологічні елементи оточуючого злочинця та спеціально обраного ним середовища, у якому вчиняється злочинне діяння, які можуть впливати на формування структури інших елементів криміналістичної характеристики, на характер поведінки людей, які беруть у ньому участь, та характеризувати умови, в яких вони діяли, обумовлювати комплекси характерних для даного злочину слідів та методику розслідування» [109, с. 81].

Зважаючи на це визначення, акцентуємо увагу на деяких важливих моментах. По-перше, це тісний взаємозв'язок обстановки вчинення злочину з іншими елементами криміналістичної характеристики (слідовою картиною, суб'єктним складом та ін.). На нашу думку, поза взаємозв'язками з іншими елементами вивчення даної категорії є недостатньо ефективним для проведення розслідування і являє собою набір відомостей кримінально-правового та кримінологічного характеру. По-друге, існує відмінність «обстановки вчинення злочину» та «обстановки місця події», які є взаємопов'язаними, взаємозалежними, але не тотожними. В. І. Куликов зазначає, що, як правило, в обстановці місця події відсутні учасники події злочину, елементи соціального середовища, але виявляються інші елементи: сліди, матеріальні наслідки злочину та ін. [108]. Слушною щодо цього є думка М. Л. Цимбала, який вважає основою диференціації цих понять

нонвербальність обстановки місця події, можливість одержання інформації за слідовою картиною, що складається внаслідок докримінального, кримінального та післякримінального періодів злочину [208, с. 54,55].

Отже, в узагальненому вигляді обстановку вчинення злочину можна визначити як структурний елемент криміналістичної характеристики злочину, що являє собою систему взаємопов'язаних елементів події злочину, обмежену просторово-часовими рамками, яка має значення для розслідування певного виду чи групи злочинів.

Більш детального розглянемо обстановку вчинення порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки. Учені, які вивчали особливості розслідування означених порушень, безумовно, приділяли увагу і дослідженню даної категорії. Так, І. А. Попов визначав обстановку вчинення злочину як певні умови, що склалися у процесі виникнення та розвитку пожежі. Учений вважав, що структуру обстановки характеризує тривалий за часом період перед займанням, під час та після пожежі. Він формулює основні елементи пожежної обстановки, до якої належать місце, час, ознаки виявлення горіння, стан окремих ділянок об'єкта на момент займання, ознаки увімкнених приладів та обладнання, характер розвитку пожежі та ін. [148, с. 47, 48].

Водночас Ю. О. Бондаренко в дисертаційному дослідженні висловлює незгоду із запропонованою І. А. Поповим структурою обстановки. Учений вважає, що обстановка вчинення злочину – це, насамперед, система, обмежена просторово-часовими рамками, що стосується події злочину і тому виявляється лише безпосередньо при настанні події злочину (пожежі) [18, с. 34].

На нашу думку, характерною ознакою структури обстановки вчинення порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки є складові, що характеризують її і до виникнення пожежі. Адже такі злочини найчастіше вчиняються з необережності, а саме: порушення зазначених правил у часових рамках не збігається безпосередньо з подією пожежі, яка є вже наслідком

такого порушення. Підтвердження нашого погляду знаходимо у праці С. І. Неганова, який під обстановкою, що передує пожежі, розуміє характеристику того, що безпосередньо сприяло створенню умов, які призвели до займання, а також вплинуло в певній частині на особливості подальшого розвитку пожежі та боротьби з нею [134, с. 11]. Вважаємо, що ця думка якнайкраще характеризує особливість обстановки вчинення порушень встановлених правил пожежної безпеки на відміну від інших злочинів, пов'язаних з пожежами.

У довідково-методичному посібнику з дослідження пожеж, підготовленому УкрНДІПБ МВС України [38, с. 6–7], обстановка злочину поділяється на три блоки:

1) обстановка на об'єкті на момент виникнення пожежі, яку характеризують:

- пожежно-технічна характеристика об'єкта;
- пожежонебезпечність технологічних процесів, водопостачання, забезпеченість первинними засобами пожежогасіння, система автоматичного вияву і гасіння пожеж;
- види і розподіл пожежного навантаження: склад, положення, вологість, дисперсність, показники пожежної небезпеки, відстань до джерела запалювання;
- вигляд і розподіл речовин, виробів й устаткування, які характеризуються підвищеною небезпекою, показники пожежної небезпеки;
- позаштатне пожежне навантаження;
- види та розташування потенційних джерел запалювання;
- умови газообміну: наявність віконних, дверних та інших прорізів, їх місцезнаходження, характеристика систем вентиляції та ін.;
- можливі шляхи поширення пожежі: технологічні прорізи, системи вентиляції, їх конструктивні особливості;
- положення та взаємне розташування конструктивних елементів, які

перешкоджають виникненню та поширенню пожежі;

- пожежна небезпека робіт, які виконуються перед виникненням пожежі;

- потенційні позаштатні джерела запалювання;

- фізична діяльність людей при пожежі;

- відхилення в роботі устаткування, електромереж, систем та приладів опалення тощо;

- наявність на об'єкті сторонніх осіб, їх дії, якщо вони там перебували;

- пошкодження засувів;

- специфіка взаємовідносин людей – персоналу об'єкта й оточення;

- можлива зацікавленість деяких осіб у прихованні злочину;

- протипожежний стан об'єкта за матеріалами справи;

2) під час пожежі обстановку визначають такі основні характеристики:

- непрямі ознаки впливу зон горіння, теплового впливу та задимленості на матеріали і конструкції;

- місця найбільш інтенсивного горіння і димовидалення;

- ознаки напрямків розвитку горіння і його шляхи;

- фіксований час руйнування конструкцій;

- локалізація осередкових ознак та їх прояв;

- свідчення очевидців, які належать до певної групи осіб: тих, хто виявив пожежу; тих, хто сповістив про пожежу; тих, хто гасив пожежу до прибуття пожежних підрозділів; працівників пожежної охорони – учасників гасіння; відповідальних за протипожежний стан об'єкта; матеріально відповідальних; потерпілих; очевидців, що спостерігали пожежу під час її виникнення чи гасіння;

- стан, ефективність застосування початкових засобів пожежогасіння, автоматичних пристроїв вияву і гасіння пожеж, систем видалення диму;

- час відмикання дверних замків, порушення скління вікон (у тому числі під впливом надмірного тиску продуктів згорання або високої

температури);

- місця первісного виникнення горіння, задимлення, колір полум'я і диму;

- факти вимкнення електро- і газових мереж, розбирання та вилучення пожежного навантаження, елементів конструкцій;

- поведінка людей на об'єкті;

- метеорологічний стан;

- вид вогнегасних засобів, послідовність і місце їх застосування;

3) аналіз обстановки місця події після пожежі здійснюється на підставі таких складових:

- відображення пожежі (відеозапис або інші засоби фіксації) на місці події в тій послідовності і в тому вигляді, в якому вона спостерігалась на момент огляду і за яким визначався час пожежі;

- виявлених та вилучених речових доказів;

- проведених заходів з метою збереження вилучених у процесі огляду предметів, документів;

- характеру прояву непрямих ознак впливу температури та задимленості на матеріалах, конструкціях, устаткуванні;

- фактів пошкодження, руйнування та знищення будівель, конструкцій, матеріалів, сировини, готової продукції, майна, устаткування, автотранспортної техніки, загибелі людей, тварин;

- складання схем обстановки до, під час і після пожежі, у тому числі геометричних розмірів зон горіння, теплового впливу і задимлення;

- стану пожежного навантаження, конструктивних елементів й устаткування, ознак осередків пожежі (докладно) і напрямків поширення горіння;

- ознак, які є підставою для розгляду версій щодо причин виникнення пожежі – на планах поверхів, розрізах і розгорнутих схемах;

- складання схем технологічного процесу та інженерних комунікацій.

Відтак, під обстановкою вчинення порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки розуміємо систему взаємопов'язаних елементів, які характеризують організацію та стан дотримання нормативних вимог пожежної безпеки на об'єкті, обмежені певними територіальними рамками, характеризуються тривалим за часом періодом перед, під час та після пожежі й містять слідову картину злочину.

Відповідно, до елементного складу обстановки порушень правил пожежної безпеки ми відносимо місце злочину; час злочину; умови й обставини, що сприяли виникненню пожежі та слідову картину злочину.

З огляду на специфічність досліджуваних порушень, вважаємо за необхідне розглянути співвідношення місця злочину та місця пожежі. На наш погляд, при вчиненні порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки ці поняття не є тотожними. Як цілком справедливо стверджує Ю. О. Бондаренко, слідова картина на об'єкті пожежі, крім слідів пожежі, характеризується, по-перше, наявністю технічної та пожежно-технічної документації, по-друге, наявністю в документації відомостей про особу, винну в порушенні вимог пожежної безпеки. Крім того, цікава для слідчого інформація може міститися в документах, що зберігаються за межами об'єкта [18, с. 36]. Відтак, місце вчинення злочину в аналізованих порушеннях не завжди збігається з місцем пожежі.

З огляду на зазначене, локалізація слідів таких порушень має певну особливість. В. В. Колесніков стверджує, що злочинам, пов'язаним з пожежами, як і більшості інших, властиві дві основні групи слідів – матеріальні й ідеальні. Водночас специфіка злочинів, пов'язаних з пожежами, полягає в тому, що цій категорії злочинів властиві дві групи слідів матеріального характеру. Першу групу матеріальних слідів становлять такі, що характеризують безпосередньо пожежу як природне явище, причину та механізм її виникнення, напрямок розвитку, інтенсивність і шляхи поширення горіння на різних ділянках. До другої групи належать сліди, що характеризують поведінку осіб, які причетні до виникнення пожежі, тобто

різні види матеріально-фіксованих відображень, у тому числі інформація, зазначена в різних документах: наказах, посадових інструкціях, журналах інструктажів з пожежної безпеки тощо [86, с. 10]. Для розслідування злочинних порушень правил пожежної безпеки, зважаючи на необережний їх склад, надзвичайно важливими є сліди саме другої з означених груп. Це пов'язано з тим, що для правильної кваліфікації порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки найбільш значущими є сліди, які свідчать про попередню діяльність (бездіяльність) осіб, що призвело до настання тяжких наслідків, а не сліди самої пожежі.

З огляду на зазначене, наголосимо на взаємозв'язку слідової картини злочину з особою злочинця. Так, на думку Ю. О. Бондаренка, встановлення кола підозрюваних можливе вже після здійснення огляду предметів та документів ще до порушення кримінального провадження чи здійснення виїмки документації з приміщення відповідної організації [18, с. 64]. Поділяючи думку науковця, додамо, що відсутність таких документів з великою імовірністю свідчить про один зі способів приховування інформації винними особами.

На специфіці кола об'єктів (слідів), які встановлюються при розслідуванні злочинних порушень правил пожежної безпеки, наголошує і М. Л. Цимбал. Учений, зокрема, стверджує, що відмінність від інших злочинів полягає передусім у відсутності будь-яких слідів, що вказують на підпали. До цього кола належать сліди несправності технологічного, електричного устаткування, опалювальних приладів, побутової електротехніки, захаращення приміщень, наявність щілин, тріщин у печах, ознаки короткого замикання, недбалого зберігання речовин і матеріалів, недосконалість технології, конструкції, руйнування або розгерметизація технологічного обладнання, небезпечні прояви механічної, електричної енергії, пов'язані з порушенням протипожежних правил чи необережністю [208, с. 65–66].

А. В. Мішин головними елементами обстановки вчинення підпалів

визначає місце, час, атмосферні умови та конструктивні особливості об'єкта. Саме вони, на думку вченого, визначають перебіг, інтенсивність та наслідок злочину [128, с. 14]. Вважаємо, що дане твердження цілком можливо віднести і до порушень встановлених вимог пожежної безпеки. Адже саме від цих факторів залежить настання чи ненастання тяжких наслідків від пожежі, а отже, і кваліфікація порушення.

На основі аналізу кримінальних проваджень ми здійснили класифікацію порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки за місцем учинення: територія підприємств (55,6 %), об'єкти будівництва (22,8 %), житлові будинки (12,8 %), торговельні та розважальні організації й заклади (6,2 %), установи охорони здоров'я та соціального захисту населення (2,1 %), освітні заклади (0,5 %).

Що стосується часу вчинення означених правопорушень, то вище ми звертали увагу на те, що він характеризується досить тривалим періодом перед, під час та після пожежі, а відтак, не завжди за часом збігається із самою подією пожежі. Якщо ж розглядати час настання самої пожежі (тяжких наслідків), то аналіз слідчої та судової практики свідчить про те, що більшість пожеж відбувається у вечірній та нічний час. Це пояснюється тим, що в денний час виникнення пожежі швидко виявляється та оперативно ліквідується, не викликаючи тяжких наслідків. У більшості випадків у світлу пору доби пожежі внаслідок порушень правил пожежної безпеки стаються на підприємствах та об'єктах капітального будівництва.

У попередньому підрозділі нашого дослідження ми дійшли висновку, що діяльність (бездіяльність) відповідальних осіб (як головний елемент способу вчинення аналізованих порушень) поряд з умовами та обставинами, що сприяли виникненню пожежі, є складовими причини виникнення пожежі. Умови (обставини) виникнення пожежі є елементами обстановки вчинення злочинних порушень. Відтак, ми знову підтверджуємо тезу про тісний взаємозв'язок та взаємообумовленість всіх елементів криміналістичної характеристики злочину.

Отже, розглянемо обставини, які створюють можливість настання пожежі з тяжкими наслідками в умовах конкретних часу та місця. Наявність таких обставин є необхідним елементом, оскільки за їх відсутності не відбудеться сама пожежа навіть за умови відповідної діяльності (бездіяльності) суб'єктів.

Ю. О. Бондаренко виокремлює такі типові обставини, що сприяють виникненню пожежі внаслідок злочинних порушень правил пожежної безпеки:

- 1) наявність великої кількості людей на об'єкті;
 - 2) наявність зачинених шляхів евакуації з кожного поверху та безвихідних частин будівлі;
 - 3) зношений стан електропроводки та електрообладнання, систем вентиляції та видалення диму;
 - 4) відсутність первинних засобів пожежогасіння, засобів пожежної автоматики, засобів оповіщення про пожежу;
 - 5) наявність на необладнаному відповідним чином об'єкті пожежонебезпечних чи вибухонебезпечних речовин та матеріалів та ін.
- [18, с. 37, 38].

Таким чином, типові обставини, що сприяють виникненню пожежі, є порушеннями правил пожежної безпеки, які ми аналізували в попередньому підрозділі. На нашу думку, необхідним елементом обставин, що можуть спричинити пожежу внаслідок означених порушень, є передусім наявність на об'єкті джерела запалювання, яке, за умов порушення правил пожежної безпеки, може спричинити пожежу.

В. Д. Безвесільний та О. Ф. Дьяченко визначають джерело запалювання як засіб (явище), що за своєю енергетичною потужністю може призвести до займання певного матеріалу (речовини) або має достатню енергію для запалювання відповідного горючого середовища.

Учені зауважують, що в конкретному місці напередодні події можуть існувати потенційні джерела запалювання (техногенного характеру чи

побутові), які перетворюються на реальні лише за певних умов. Одним з головних завдань розслідування пожежі є виявлення серед потенційних (імовірних) джерел запалювання такого, яке набуло вирішального значення у виникненні пожежі, тобто перебувало у причинному зв'язку з подією [10, с. 21, 22].

М. Л. Цимбал під джерелом запалювання розуміє теплову енергію, що призводить до займання, яка за певних умов передається до горючих матеріалів за допомогою теплопровідності (кондукції), радіації, конвекції або одночасно трьома вказаними способами [208, с. 168]. Очевидно, що умовами, які викликають передачу теплової енергії до горючих матеріалів, і будуть різноманітні порушення правил пожежної безпеки.

На важливості детального вивчення та аналізу джерела запалювання для правильної кваліфікації злочинів, пов'язаних з пожежами, наголошує і С. І. Соболевська. Учена, зокрема, зазначає: «...те, що можуть прийняти за джерело запалювання, яке зумовило пожежу з необережності, наприклад, кинутий недопалок чи залишений увімкнений електроприлад, може бути засобом для здійснення ретельно спланованого підпалу. Складність встановлення причини пожежі не залежить від її розмірів, а визначається конкретною сукупністю обставин» [186, с. 81].

Водночас В. В. Колесніков, розглядаючи причину пожежі як елемент криміналістичної характеристики, робить висновок про те, що безпосередньою причиною виникнення пожежі слід вважати джерело запалювання. У зв'язку з цим, причини пожежі (джерела запалювання) учений класифікує таким чином: а) розряд атмосферної електрики; б) теплові прояви електроструму; в) вплив статичної електрики; г) вплив фрикційних іскор (іскри удару, тертя); д) вплив відкритого полум'я; е) нагрівання окремих поверхонь, що контактують із горючим середовищем, вище допустимої температури; ж) самозаймання речовин і матеріалів [86, с. 9,10].

Ми не повною мірою погоджуємось з наведеною позицією, адже не можна ототожнювати причину пожежі з джерелом запалювання. На наш

погляд, джерело запалювання виступає лише технічною складовою причини пожежі, і лише за сукупності певних умов (у тому числі порушень правил пожежної безпеки) може перетворитися з потенційного на реальне та викликати займання. Саме з цих міркувань ми не виносимо окремим елементом криміналістичної характеристики аналізованих порушень причину виникнення пожежі, оскільки вважаємо, що вона об'єднує в собі складові інших елементів криміналістичної характеристики: діяльність (бездіяльність) відповідальної особи (складова способу вчинення злочину) та умови й обставини, що сприяли виникненню пожежі, тобто переходу потенційного джерела запалювання в реальне (складова обстановки злочину) [68, с. 206].

Отже, обставини, що сприяють виникненню пожежі внаслідок порушень вимог пожежної безпеки, являють собою ситуації, визначені зовнішніми факторами в певному місці, які без відповідного контролю людини можуть спричинити перехід потенційного джерела запалювання в реальне та викликати пожежу.

Таким чином, обстановка вчинення порушень вимог пожежної безпеки як один із взаємопов'язаних елементів криміналістичної характеристики даного виду злочинів дає змогу конкретизувати місце, час та обставини таких порушень, виявляти зв'язки з іншими елементами, а також складати основу для вироблення методичних рекомендацій при розслідуванні порушень вимог пожежної безпеки. У цьому контексті ми цілком поділяємо думку Г. М. Казакова про те, що навіть у випадках максимальних руйнувань обстановку на місці пожежі не варто розглядати як дещо «пусте» та хаотичне з погляду можливості виявлення фактичних даних, необхідних для пізнання того, що насправді відбулося [59, с. 8].

Наступним елементом криміналістичної характеристики порушень вимог пожежної безпеки ми виділили суб'єктів означених порушень. Особа злочинця та потерпілого є предметом кримінологічних досліджень, однак у

межах нашої роботи дані категорії будемо вивчати в контексті їх відображення у слідовій картині злочину.

Практика розслідування злочинів, пов'язаних із порушеннями вимог пожежної безпеки, демонструє, що коло суб'єктів, які вчиняють такі злочини, є достатньо широким та неоднорідним. Відповідно до законодавчих вимог пожежної безпеки, ми здійснили класифікацію означених порушень за суб'єктами вчинення: службові особи, відповідальні за дотримання правил пожежної безпеки згідно з функціональними обов'язками, та приватні особи, на яких покладаються обов'язки дотримання відповідних правил.

Здебільшого вивчення особи типового злочинця ефективно при складанні криміналістичної характеристики осіб, які вчинили умисні злочини. Це пов'язано з тим, що в поведінці таких злочинців чітко прослідковується мотиваційний фактор, що надає можливість проведення розслідування за типовими даними. Порушення ж вимог пожежної безпеки належать до необережних злочинів. У цьому контексті зазначимо, що питання про мотиви необережного злочину неодноразово було предметом дискусій учених. Так, П. С. Дагель висловлював думку про те, що мотив і мета є обов'язковими компонентами в необережних злочинах і дії суб'єкта мають свідомий вольовий характер [36, с. 128–129]. В. В. Колесніков щодо цього висловлює думку про те, що хоча дії суб'єкта і мають вольовий характер, але лише стосовно діянь, пов'язаних з використанням тих чи інших вогнебезпечних речовин і матеріалів певним чином, а не злочинного наслідку (пожежі). На думку вченого, більш правильною є позиція В. Є. Квашиса, який розрізняє поняття «мотив злочину» і «мотив необережної поведінки, яка призвела до злочинного наслідку», тобто мотив поведінки відповідає незлочинній меті, а злочинний наслідок не відповідає мотиву поведінки [88, с. 377].

С. П. Митричев, який один з перших висловив думку стосовно типових слідів пожежі, у своїй монографії, крім причин пожежі, вказує на осіб, які притягаються до кримінальної відповідальності за порушення правил

пожежної безпеки. На його погляд, як обвинувачені притягаються не лише посадові особи, а й охоронці та кочегари, відповідальні за порушення правил пожежної безпеки, якщо пожежа виникла за їх виною [125, с. 7].

Дещо іншої думки Т. В. Аверьянова [100, с. 789] та А. І. Федор [201, с. 36], які під особою можливого злочинця у провадженнях про злочинні порушення вимог пожежної безпеки вбачають, насамперед, посадових осіб, відповідальних за технологічні процеси та пожежну безпеку на виробництві.

Н. О. Селіванов під суб'єктом такого злочину розуміє особу, на яку, відповідно до службового становища чи за спеціальним розпорядженням, покладено обов'язок із забезпечення правил техніки безпеки, дієздатну й таку, яка досягла 16-річного віку та порушила спеціальні правила безпеки [191, с. 368]. Ю. О. Бондаренко критикує таке визначення та зауважує, що воно розкриває всі кримінально-правові ознаки спеціального суб'єкта злочину. Учений вважає, що в аспекті криміналістики зазначені ознаки також можуть застосовуватись під час розслідування, однак вони є надто узагальненими. У них недостатньо власне криміналістичної специфіки: наявності чи відсутності спеціальних навичок у можливого злочинця, досвіду роботи на відповідній посаді, взаємовідносин такої особи з потерпілими тощо [18, с. 62].

В. В. Колесніков зауважує, що коло осіб, які можуть бути порушниками встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, звичайно специфічне, оскільки особи, які порушують правила пожежної безпеки, мають бути так чи інакше пов'язані з проведенням вогнебезпечних робіт чи використанням вогнебезпечних речовин і матеріалів. Автор погоджується із запропонованою П. С. Дагелем систематизацією суб'єктів технічних (саме до таких належить аналізований склад) злочинів:

а) особи, які керують джерелами підвищеної небезпеки (оператори технічних систем);

б) посадові особи, до обов'язків яких належать забезпечення експлуатації джерел підвищеної небезпеки, контроль за технічним станом і за операторами технічних систем (допуск до джерел підвищеної небезпеки належних осіб, контроль за їх діяльністю);

в) особи, пов'язані з обслуговуванням і ремонтом джерел підвищеної небезпеки;

г) будь-які особи, які перебувають у сфері дії джерел підвищеної небезпеки і зобов'язані погоджувати з ними свою поведінку, дотримуватися встановлених правил безпеки [88, с. 377–378]. Вважаємо правильною таку класифікацію та вважаємо, що вона може бути важливою для визначення типових ознак злочинця, а відтак, висунення версій про особу, яка вчинила злочин.

На нашу думку, суб'єктом означеного злочину може бути будь-яка особа, адже обов'язок дотримуватися правил пожежної безпеки покладається на кожного. Наведемо приклад з практики.

Приклад. Особа_1 31 січня 2012 р. близько 22.00 год, перебуваючи за адресою: АДРЕСА_1, порушуючи встановлені законодавством вимоги пожежної безпеки, заніс балон місткістю 5 л із зрідженим вуглеводневим газом у приміщення будинку, а саме до спальні, та поставив біля опалювальної батареї, що призвело до руйнування балона і займання газу, а в подальшому – виникнення пожежі в житловому будинку. Унаслідок цього громадянка Особа_2, яка в цей момент перебувала в будинку, отримала опіки полум'ям 3А, Б-4 ступеня голови, шиї, тулуба, верхніх і нижніх кінцівок, а також опіки дихальних шляхів, з отруєнням окисом вуглецю і продуктами горіння, що ускладнилися розвитком опікової хвороби з ампутацією пальців обох кінцівок. Згідно з висновком судово-медичної експертизи № 472-ЛЗ/12 від 16 серпня 2012 р., вищевказані тілесні ушкодження, отримані громадянкою Особа_2 внаслідок пожежі є тяжкими ушкодженнями, небезпечними для життя. Крім цього, згідно з висновком судової комплексної експертизи металів і сплавів, трасологічної та пожежно-

технічної експертизи № 3708/3709/3710 від 21 червня 2012 р., причиною руйнування газового балона є вплив навантаження, спрямованого зсередини назовні, що перевищило межу міцності матеріалу стінки балона. Також відповідно до висновку судової комісійної пожежно-технічної експертизи № 3716, Особа_1 порушив вимоги пожежної безпеки, а саме: зберігання балона зі зрідженим вуглеводневим газом у приміщенні житлової кімнати суперечить вимогам п. 5.5.3 правил пожежної безпеки в Україні та п. 4.5.8 правил безпеки систем газопостачання України.

Суд визнав Особу_1 винним у вчиненні злочину, передбаченого ст. 270 ч. 2 Кримінального кодексу України, і призначив йому покарання у вигляді позбавлення волі на строк чотири роки [171].

Розширений перелік суб'єктів означених порушень надає також І. Д. Чешко, який зазначає, що відповідальність за дотримання правил пожежної безпеки загалом на об'єкті несуть:

- 1) керівники об'єктів;
- 2) особи, відповідальні в межах функціональних обов'язків (на підставі посадових інструкцій);
- 3) особи, призначені наказом керівника відповідальними за забезпечення пожежної безпеки;
- 4) орендарі (якщо інше не обумовлено угодою), а у випадку фактичних орендних відносин без укладання угоди – власник об'єкта;
- 5) винаймачі квартир (за пожежі в помешканнях);
- 6) власники об'єктів приватної власності [166, с. 13].

Відповідно до запропонованого переліку, можна зробити висновок, що особи, винні в порушеннях встановлених вимог пожежної безпеки – це такі, які постійно чи тимчасово наділені організаційно-розпорядчими чи (або) адміністративно-господарчими функціями установ та організацій різних форм власності, а також громадяни, які проживають чи (або) володіють об'єктами на законних чи незаконних підставах.

Аналіз практики розслідування досліджуваних правопорушень свідчить про те, що встановлення кола підозрюваних осіб не викликає особливих складностей, адже зазвичай – це фахівці (інженери) із забезпечення пожежної безпеки на об'єкті. Однак іноді відповідальність за дотримання пожежної безпеки розподіляється на підставі функціональних обов'язків між декількома особами. У таких випадках обвинуваченого можливо визначити лише за результатами відповідних експертиз, коли буде точно встановлено причину пожежі.

Незважаючи на те, що типовим злочинцем, який вчиняє порушення правил пожежної безпеки, є посадова (відповідальна) особа, як показав аналіз слідчої практики, дані особи не знають вичерпного переліку вимог із забезпечення пожежної безпеки, що до них висуваються, і не володіють спеціальними знаннями в галузі дотримання таких вимог. Часто особа підписує документи, що покладають на неї відповідні обов'язки, але жодних дій щодо забезпечення пожежної безпеки не здійснює. Саме тому під час розслідування таких злочинних порушень обвинувачені вимагають призначення очних ставок з керівниками організацій та установ.

Досліджуючи суб'єктів порушень вимог пожежної безпеки, більшість учених наголошують на його тісному взаємозв'язку з об'єктом пожежі. Так, В. В. Колесніков в дисертаційному дослідженні доходить висновку про те, що найбільш значущими даними про особистість злочинця є відомості, що характеризують відношення злочинця до об'єкта, на якому відбулася пожежа, та до осіб, які живуть або працюють на цьому об'єкті [86, с. 10, 11]. Його думку поділяє і Ю. О. Бондаренко, який зазначає, що особу суб'єктів порушень правил пожежної безпеки варто досліджувати в сукупності з об'єктом, на якому сталося займання. Аналіз слідчої та судової практики свідчить про значні розбіжності в соціально-демографічних характеристиках типових суб'єктів, що зумовлено саме функціональним призначенням об'єкта пожежі. Відтак, наголошує Ю. О. Бондаренко, особистість типових

суб'єктів порушень вимог пожежної безпеки опосередкована об'єктом пожежі та місцем займання [18, с. 66].

Така думка науковців демонструє наявність тісного взаємозв'язку всіх елементів криміналістичної характеристики злочинних порушень вимог пожежної безпеки. Відтак, пропонуємо розглянути соціально-демографічні портрети суб'єктів означених порушень з огляду на об'єкти пожежі.

Порушником, який допустив недотримання вимог пожежної безпеки на об'єктах промисловості, будівництва та енергетики, є, як правило, чоловік віком більше 40–45 років, із середньою спеціальною чи вищою освітою, на якого покладаються обов'язки із забезпечення пожежної безпеки та який не проходив відповідну спеціальну підготовку в цьому напрямі.

На об'єктах соціального призначення (установи охорони здоров'я, соціального захисту населення, освіти, культури) суб'єктом аналізованих правопорушень є особи жіночої статі віком до 45 років, освіта середня спеціальна, які виконують обов'язки із забезпечення вимог пожежної безпеки від трьох до десяти років, які не проходили відповідну спеціальну підготовку.

У житлових будинках типовим порушником вимог пожежної безпеки є чоловік віком від 35 до 50 років, освіта середня, неодружений, який зловживає спиртними напоями. Як правило, загоряння відбувається внаслідок паління в житловому приміщенні або порушення правил експлуатації побутового газового чи електрообладнання.

У цьому контексті акцентуємо увагу на одній з криміналістичних особливостей досліджуваного виду злочинних порушень. З одного боку, встановлення винуватих осіб, як бачимо, не викликає особливих ускладнень, оскільки вони прямо прописані у відповідних документах. З іншого – якщо на місці події не було зібрано достатньої кількості доказів про підтвердження версії щодо підпалу, то головною причиною займання стає порушення правил пожежної безпеки, яке, як ми вже зазначали, може бути інсценоване. Саме тому остаточне вирішення питання про встановлення особи

обвинуваченого, на нашу думку, можливе лише після проведення відповідних експертних досліджень та встановлення точної причини пожежі.

Типові жертви порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки пов'язані як з об'єктом пожежі, так і із суб'єктами зазначених порушень. На об'єктах підприємств промисловості, енергетики, капітального будівництва, а також соціального призначення – це, як правило, особи, які працюють на цих об'єктах та знайомі з винуватими та (або) об'єднані стосунками субординації між собою, що відображено у відповідних нормативно-правових актах організацій. У житлових будинках – це, відповідно, мешканці, які постійно чи тимчасово проживають у цих будинках, та також знайомі з винуватцем пожежі.

Отже, дослідження особи типового порушника встановлених законодавством вимог пожежної безпеки вкрай необхідне як для попередження нових злочинів, так і для отримання органами розслідування відповідної інформації, необхідної для побудови версій на початкових етапах розслідування.

Таким чином, елементи криміналістичної характеристики порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки взаємопов'язані та взаємозумовлені та мають такі особливості:

- місце події як елемент обстановки вчинення злочину не завжди територіально збігається з місцем пожежі, оскільки слідова картина, що свідчить про вчинення таких порушень, може перебувати поза межами локалізації пожежі;

- час вчинення таких правопорушень характеризується тривалим періодом перед, під час та після пожежі;

- джерело запалювання не тотожне причині пожежі, а є лише її технічною складовою поряд з діяльністю (бездіяльністю) відповідальної особи (складова способу вчинення злочину) та умовами й обставинами, що сприяли виникненню пожежі (складова обстановки злочину);

- коло суб'єктів учинення порушень встановлених вимог пожежної безпеки є широким та неоднорідним і відзначається наявністю тісних зв'язків

з об'єктом пожежі, характер яких визначено у відповідних нормативних актах установи (організації, підприємства).

Висновки до розділу 1

1. На основі аналізу криміналістичних джерел можна виділити такі історичні періоди розвитку наукового знання щодо розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки: становлення, що (початок XX ст.) пов'язане з розвитком науки криміналістики, у тому числі методики розслідування окремих видів злочинів; активізація (середина XX ст.), що характеризується появою фундаментальних праць з методики розслідування даних злочинів, зокрема, М. С. Брайніна «Розслідування справ про пожежі» (1956 р.), С. П. Мітрічева «Методика розслідування підпалів та злочинних порушень правил пожежної безпеки (1959 р.) та Б. В. Мегорського «Методика встановлення причин пожеж» (1966 р.); розподіл за напрямками та спеціалізація (друга половина XX ст.): загальна методика розслідування (А. Я. Качанов, І. А. Попов, М. Л. Цимбал, І. Д. Чешко); застосування спеціальних знань під час розслідування (С. І. Зернов, Г. М. Казаков, А. Н. Оркін, М. М. Степанов, А. І. Федотов); розслідування лісових пожеж (В. П. Єгоров, В. В. Єгошин, Н. І. Кожарський, Є. І. Круглов, К. Н. Шепелєв); взаємодія з фахівцями державних органів, на які покладається забезпечення пожежної безпеки (К. Б. Гранкін, Е. В. Лантух, В. П. Ларов, А. П. Рижаков, С. І. Соболевська, В. М. Соколов) та ін.

2. Результати опитувань слідчих свідчать, що сучасний стан методико-криміналістичного забезпечення розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки потребує удосконалення шляхом: розроблення алгоритмів, програм дій слідчого в типових слідчих ситуаціях початкового етапу розслідування (89,3 %), висвітлення специфіки виявлення цих злочинів (82,6 %), з'ясування особливостей проведення слідчих (розшукових) дій (94,9 %).

3. Криміналістична характеристика порушень вимог пожежної безпеки

– це система відомостей про криміналістично значущі ознаки даної категорії порушень та закономірні зв'язки між ними, які зумовлюють відповідний механізм слідоутворення та сприяють вирішенню завдань розслідування.

4. Спосіб учинення порушень вимог пожежної безпеки – це діяння (бездіяльність або дії) відповідальної за їх дотримання особи, які реалізуються у вигляді порушення цих нормативних вимог та спричиняють виникнення пожежі, що призводить до настання тяжких наслідків, при цьому таке діяння зумовлює відповідний механізм слідоутворення.

5. Найбільш типовими способами вчинення порушень встановлених вимог пожежної безпеки є такі: порушення встановленого порядку зберігання, використання та перевезення пожежонебезпечних речовин та матеріалів (27,3 %); порушення правил пожежної безпеки в технологічних процесах на виробництві (24,2 %); порушення при влаштуванні та експлуатації електромереж, електроустаткування та електроприладів (20,1 %); порушення правил пожежної безпеки при використанні відкритого джерела вогню (16,1 %); порушення вимог експлуатації пічного опалення (12,3 %).

6. Елементи криміналістичної характеристики порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, виявляючи взаємозв'язок та взаємозумовленість, характеризуються такими особливостями: місце події як елемент обстановки вчинення злочину не завжди територіально збігається з місцем пожежі, оскільки слідова картина, що свідчить про вчинення порушень вимог пожежної безпеки, може перебувати поза межами локалізації пожежі; час вчинення таких правопорушень характеризується тривалим періодом перед, під час та після пожежі; джерело запалювання не тотожне з причиною пожежі, а є лише її технічною складовою поряд з діяльністю (бездіяльністю) відповідальної особи (складова способу вчинення злочину) та умовами й обставинами, що сприяли виникненню пожежі (складова обстановки злочину); коло суб'єктів вчинення порушень встановлених вимог пожежної безпеки є широким та неоднорідним і відзначається наявністю тісних зв'язків з об'єктом пожежі, характер яких визначено у відповідних нормативних актах установи (організації, підприємства).

РОЗДІЛ 2

ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ ПОРУШЕНЬ ВСТАНОВЛЕНИХ ЗАКОНОДАВСТВОМ ВИМОГ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ

2.1. Обставини, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки

Методика розслідування злочинів будь-якого виду передбачає поділ всього процесу розслідування на декілька етапів. Зазвичай, у теорії криміналістики застосовують поділ на три етапи: початковий, наступний та заключний. Успіх розкриття більшості злочинів залежить від оперативності, чіткості та послідовності дій слідчого саме під час початкового етапу розслідування. Це твердження є особливо актуальним щодо розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки. Адже, як справедливо стверджують В. Д. Безвесільний та О. Ф. Дьяченко, робота над розслідуванням пожежі починається під час її гасіння, і відомості, що одержуються в цей період, не можуть розглядатись як другорядні, тому що багато з них після пожежі добуваються з великими труднощами або не встановлюються взагалі, хоча можуть суттєво вплинути на весь хід подальшого розслідування. Перебіг пожежі можуть спостерігати й оцінювати учасники пожежогасіння, фахівці дослідно-випробувальних лабораторій та інженерно-інспекторського складу Державного пожежного нагляду, а можливо, і слідчий. Отримані при безпосередньому спостереженні відомості, суттєві деталі в подальшому можуть бути підкріплені протоколами огляду місця події, допитів свідків та іншими документами [10, с. 40]. Ю. О. Бондаренко, підтверджуючи цю позицію, додає, що вже на етапі прийняття повідомлення про пожежу здійснюються заходи організаційного й

тактичного характеру, спрямовані на встановлення причини пожежі та очевидців займання [18, с. 69].

Безумовно, обставини, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідуванні злочинів, мають важливе значення у структурі окремої криміналістичної методики. У цьому сенсі цілком виправданим є твердження В. В. Колеснікова про те, що знання предмета доказування дозволяє слідчому чи працівнику органу дізнання швидко і правильно спланувати та цілеспрямовано провести розслідування. Особливо важливим є знання таких обставин при розслідуванні злочинів, пов'язаних з пожежами, де об'єктом пізнання є певна поведінка людей, механізм якої супроводжується діями вогню [85, с. 48].

Під час вивчення криміналістичних джерел ми звернули увагу на те, що деякі обставини, які підлягають встановленню під час розслідування (предмет доказування) досліджуваної категорії злочинів, збігаються з елементами криміналістичної характеристики цього виду порушень (місце, час, особливості перебігу та гасіння пожежі, її причини тощо). У подальшому ми з'ясували, що співвідношення таких категорій, як «обставини, що підлягають встановленню (доказуванню)» і «криміналістична характеристика злочинів» є предметом гострих дискусій науковців. Так, деякі вчені вважають, що предмет доказування поглинається криміналістичною характеристикою або ж є його структурним елементом [23, 138, 221]. А. Р. Белкін стосовно цього категорично зазначає, що якщо правильно розуміти зміст криміналістичної характеристики злочину, то окреме наведення переліку обставин, що підлягають доведенню, стає непотрібним, оскільки зміст криміналістичної характеристики повинен охоплювати всі елементи предмета доказування з тими їх особливостями, які притаманні саме розслідуванню конкретної категорії злочинів. Інше рішення, на його думку, призводить або до неповноти криміналістичної характеристики, у якій не відображені якісь елементи предмета доказування, або до дублювання змісту цих двох структурних елементів методики [14, с. 21].

Інша група вчених наполягає на відмінності цих понять. Так, В. В. Колесніков не погоджується з включенням до криміналістичної характеристики злочинів обставин, що підлягають встановленню, оскільки останні характеризують не саме злочинне посягання, а мету розслідування, оскільки розслідування по суті спрямоване на дослідження всіх обставин злочинної події, що відбулася [85, с. 48]. Предмет доказування не є елементом криміналістичної характеристики злочинів і на думку І. Ф. Пантелєєва. Учений, зокрема, вважає, що поняття предмета доказування належить до теорії судових доказів та відображає необхідну сукупність суттєвих обставин, що підлягають встановленню в даному кримінальному провадженні. Видова криміналістична характеристика злочинів є приналежністю криміналістичного аспекту вчення про злочин і являє собою сукупність криміналістично значущих відомостей про дану групу злочинів. Між ними існує зв'язок, аналогічний співвідношенню теорії доказів та вчення про злочин, але він у жодному разі не характеризується відношенням частини та цілого і тим більше тотожності [101, с. 369]. Такої думки дотримуються й інші автори [83, с. 22; 103, с. 143; 188, с. 15].

Ми, цілком поділяючи авторитетні думки вчених, викладемо власний погляд, який полягає в тому, що означені категорії не є частинами одного цілого і не підпорядковані одна одній жодним чином, вони лише відображають різні аспекти розслідування злочинів: процесуальний та криміналістичний.

Кримінально-процесуальний закон надає перелік обставин, що підлягають доказуванню, який є загальним для всіх категорій злочинів (ч. 1 ст. 91 Кримінального процесуального кодексу (КПК) [105]. Зміст злочинів, пов'язаних з порушеннями встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, має певні особливості, зумовлені специфікою даної категорії злочинів. Зокрема, факт пожежі та її шкідливі наслідки майже завжди очевидні, але пожежа може мати як кримінальний, так і некримінальний характер. Визначальним фактором у даному випадку є причина її

виникнення. З огляду на це, до обставин, що є загальними для всіх злочинів, під час розслідування означеної категорії варто також додати:

- обстановку, що передувала пожежі;
- обставини виникнення та розвитку пожежі;
- характеристику обстановки, що склалася після пожежі [72, с. 252].

Необхідність збору відомостей про функціонально-технічні умови в обстановці об'єкта напередодні пожежі є, на нашу думку, характерною особливістю розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки. Такі дані важливі для визначення істинної причини пожежі та надання правильної кваліфікації подіям, що відбулися. Адже сама пожежа в зазначених порушеннях є вже наслідком злочинної діяльності (а частіше – бездіяльності) відповідальної особи, а не м злочином.

В. Д. Безвесільний та О. Ф. Дьяченко вважають, що для того, щоб у кожному окремому випадку всебічно розібратися в обстановці, що склалася на місці пожежі до її виникнення, необхідно:

1) надати оцінку пожежно-технічної характеристики споруди (установи), де виникла пожежа, або її окремих частин щодо розташування зон розвитку пожежі; проаналізувати особливості розташування та облаштування елементів будівельних конструкцій, якість їх виконання, вказати, які матеріали використано;

2) визначити характер, кількість, стан та розміщення горючих матеріалів, що зберігалися в зонах розвитку пожежі;

3) одержати дані про характер технологічного процесу на підприємстві, де сталася пожежа, зосередження обладнання, стан і особливості регламенту його використання та відповідність нормативним вимогам;

4) урахувати специфіку місцевих умов (порядок зміни та передачі чергування; доступ певних осіб до обладнання, у приміщення, на територію; сімейні стосунки тощо);

5) установити події та обставини, що передували виникненню пожежі.

Водночас учені наголошують, що за відсутності в матеріалах провадження даних, які характеризують обстановку до пожежі, експертний висновок про причину пожежі може мати ймовірний характер або надання його може бути неможливим [10, с. 41, 42].

В. В. Колесніков наводить такий перелік даних, які характеризують обстановку, що передувала пожежі:

1) пожежно-технічна характеристика об'єкта, на якому сталася пожежа, що повинна містити опис конструктивно-планувальних особливостей об'єкта, таких як площа, покриття, ступінь вогнестійкості, кількість та взаємне розміщення приміщень, розміщення освітлювальної та силової електромережі, розташування газо- та водопроводів, систем вентиляції та кондиціонування повітря тощо). Цю інформацію, як правило, має бути відображено в протоколі огляду місця події та додатках до нього, а також у технічних документах, вилучених під час виїмки;

2) інформація про легкозаймисті речовини та матеріали, що зберігалися на об'єкті пожежі та в зоні горіння, адже їх наявність впливає на виникнення, швидкість та напрямок розповсюдження горіння, тому необхідно встановити місця розміщення, кількість, характер і стан таких речовин і матеріалів. Цю інформацію може бути відображено у протоколі огляду та додатках до нього (схемах, планах тощо), а також з'ясовано у процесі допиту осіб, які мають безпосереднє відношення до даного об'єкта, встановлено шляхом вивчення вилученої документації, що характеризує технологічний процес та інші особливості об'єкта;

3) особливості технологічного процесу на об'єкті – ці дані повинні характеризувати розміщення, характер та умови експлуатації різноманітного технологічного обладнання й установок, а також їхнє відношення до причини виникнення пожежі. Такі дані відображаються у протоколах огляду, допиту осіб, які мають безпосереднє відношення до об'єкта, та можуть бути підтверджені вилученою документацією, що характеризує роботу тієї чи іншої установки;

4) події та обставини, які безпосередньо передували виникненню пожежі – це додаткові обставини або події, що відбувалися безпосередньо перед виникненням пожежі, і в сукупності з обставинами, що склалися раніше, призвели до пожежі [85, с. 49, 50].

А. І. Федор у дисертаційному дослідженні наголошує, що з'ясування обстановки на об'єкті напередодні пожежі, перш за все, передбачає перевірку стану забезпечення пожежної безпеки. Ми цілком поділяємо цю думку вченого, вважаючи її особливо актуальною щодо розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки. Отже, необхідно встановити таке:

а) наявність наказів про призначення відповідальних осіб за пожежну безпеку підрозділів (цеху, складу, лабораторії, будівлі, приміщення, ділянки, установки та ін.); проведення масових заходів, аварійно-відновлювальних, ремонтних та вогневих робіт;

б) чи встановлено перелік категорій за вибухонебезпечністю і пожежонебезпечністю всіх виробничих та складських приміщень, а також класи вибухонебезпечних і пожежонебезпечних зон, у тому числі для відкритих технологічних установок і споруд;

в) чи були в наявності плани ліквідації пожеж і аварій для кожного технологічного об'єкта, пов'язаного зі зливом, наливом, перекачуванням та зберіганням нафтопродуктів;

г) чи створено на підприємстві пожежно-технічну комісію та добровільну пожежну дружину; забезпеченість підприємства пожежною технікою, вогнегасними засобами, їх збереження та підтримання у справному стані, доступ до них у будь-який час доби;

д) чи поводитись необхідні інструктажі осіб (наприклад, робітників, які виконують вогневі роботи на об'єкті), чи містяться відповідні підписи в журналах обліку проведення інструктажів, чи виконувались роботи відповідно до наряду-допуску на проведення вогневих робіт на вибухонебезпечних та пожежонебезпечних об'єктах.

При цьому вчений зауважує, що якщо пожежа сталася з технічних причин, необхідно встановити, у чому конкретно вони полягають, коли виникли технічні дефекти, чи могли вони бути своєчасно виявлені та усунуті, хто відповідальний за несправний стан обладнання:

- чи були на приладах контролю та регулювання позначені допустимі дані вибухопожежонебезпечних параметрів роботи (тиск, температура, рівень заливки продукту та ін.) технічного обладнання;
- чи подавали прилади контролю і регулювання попереджувальні та аварійні сигнали (звукові та світлові), а при досягненні межі допустимих значень – виключали подальшу зміну параметрів у небезпечному напрямку;
- чи були перевищені максимальні межі заповнення резервуарів, а також тари для транспортування та зберігання нафтопродуктів [201, с. 69–72].

А. Н. Євтушенко пропонує такий перелік дій, спрямованих на виявлення порушень протипожежних норм та правил у житлових приміщеннях, які існували до пожежі та можуть бути пов'язані з її виникненням, розвитком і наслідками:

- виявлення відхилень від вимог норм під час розміщення житлового будинку в мікрорайоні;
- виявлення відхилень від вимог норм в об'ємно-планувальних та конструктивних рішеннях будівлі (споруди), допущених під час проектування та будівництва;
- виявлення порушень правил пожежної безпеки під час експлуатації будівлі (приміщення) [40, с. 63].

На нашу думку, основними джерелами інформації про обстановку на об'єкті напередодні пожежі можуть бути, насамперед, різноманітні документи: проектна та виконавча документація; приписи наглядових органів; відомчі накази, розпорядження з питань пожежної безпеки та охорони об'єкта; акти інвентаризацій та ревізій, накладні на одержання та

відпущення товарно-матеріальних цінностей; акти про результати вимірювання опору контурів захисного заземлення (опору заземлення), опору ізоляції електропроводів тощо; документи, що стосуються пожежно-технічної комісії об'єкта; фотознімки будівель, будов, внутрішньої обстановки приміщень та ін., які можуть бути на стендах, у фотолабораторіях, сімейних архівах, інших місцях; журнали реєстрації проведених інструктажів з дотримання правил пожежної безпеки; діаграми самописних приладів, які реєструють параметри, що відображають перебіг технологічного процесу; журнали операторів та іншого персоналу; акти приймання в експлуатацію будівлі (споруди, установки тощо) і перевірок систем сигналізації і пожежогасіння та ін.

Як стверджують фахівці, наявність наведених документів при ретельному їх аналізі може надати можливість скласти достатньо ясну картину обстановки, що передувала пожежі, та зібрати вихідні дані для виконання експертизи [10, с. 42].

Однак вивчення практики розслідування означених порушень свідчить про наявність ускладнень у роботі слідчих у процесі збору та опрацювання вищезазначених документів, що пояснюється їх значною кількістю та специфічним змістом (додаток В). Так, за результатами опитування, складним тактичним завданням для слідчих виявилися визначення переліку документів, необхідних для встановлення обставин, що підлягають доказуванню (93,5 %), встановлення місця їх зберігання (45,4 %), опрацювання змісту (88,3 %) та оцінка доказового значення (72,1 %) (додаток А). З огляду на це, пропонуємо здійснити їх класифікацію та розподілити на такі групи:

- 1) документи, що закріплюють відповідність стану пожежної безпеки на об'єкті встановленим вимогам;
- 2) документи про призначення осіб, відповідальних за дотримання вимог пожежної безпеки на об'єкті, та їх правовий статус;

- 3) документи, пов'язані з проведенням інструктажів та перевірок знань з питань пожежної безпеки;
- 4) документи, пов'язані із забезпеченням належного функціонування установок пожежної автоматики та іншого приладдя;
- 5) плани (схеми) евакуації на випадок пожежі;
- 6) документи, що регулюють діяльність пожежно-технічної комісії та добровільної пожежної дружини (команди) на об'єкті (за їх наявності);
- 7) документи, отримані за результатами перевірок органами, на які покладено функції державного контролю із забезпечення пожежної безпеки.

Наступним блоком обставин, що підлягають встановленню, є дані про виникнення та розвиток пожежі, які повинні містити інформацію про місце, час, умови перебігу та причини пожежі. Таку інформацію, як правило, збирає та надає керівник пожежогасіння після ліквідації пожежі (додаток Г). за відсутності таких даних у матеріалах про пожежу слідчий орган, з метою отримання чи оцінки даних про обставини, що зумовили подію пожежі та її наслідки, отримує такі відомості шляхом подання офіційного запиту до органу пожежної охорони, опитування чи допиту очевидців події та учасників гасіння пожежі та ін.

Як правильно зазначає Б. В. Мегорський, для того, щоб з'ясувати причини, які призвели до пожежі та її наслідків, іншими словами, усю сукупність умов та обставин, у результаті яких виникла пожежа та які визначили характер і розміри її наслідків, необхідно насамперед із можливо граничною точністю виявити місцеву обстановку. Тільки тоді складеться об'єктивне уявлення про діяння (бездіяльність) тих чи інших осіб, що призвели до створення пожежонебезпечних умов, про події та обставини, що викликали горіння [124, с. 24].

На нашу думку, для виявлення та правильної оцінки найбільш значущих для встановлення причини пожежі даних, насамперед, на основі інформації про механізми розвитку явищ пожежі необхідно встановити за

наявними ознаками та слідами техногенного характеру складові елементи, що характеризують місце її виникнення та розповсюдження.

Фахівці виділяють такі зони розвитку пожеж, які постійно існують упродовж усього часу даної події незалежно від умов її виникнення:

зона горіння, яку характеризують ознаки, що свідчать про місце вигорання пожежного навантаження: прогари, повне вигорання горючих матеріалів, глибоке обвуглювання конструкцій та предметів, критичні деформації й наслідки термічної дії на негорючі конструктивні елементи споруд, термічні пошкодження на трупах;

зона тепловиділення (впливу), яку визначають побічні ознаки теплового впливу на конструктивні та оздоблювальні матеріали, а також на людей і тварин;

зона задимлення, що відзначає специфічний відтінок, який формується слідами нашарування осілих твердих часток диму (кіптяви) на поверхні конструкцій огорожувальних споруд [10, с. 7; 208, с. 92].

Найбільш інформативною щодо виявлення даних, які будуть визначальними при встановленні причин пожежі, є зона горіння. Так, саме в цій зоні необхідно віднайти джерело запалювання, яке ми розглядали раніше як елемент обстановки вчинення порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки (підрозділ 1.2). А. Н. Євтушенко у своїй дисертаційній роботі навів перелік дій, які є необхідними під час проведення огляду місця події для подальшого призначення експертизи природи джерела запалювання:

1) виявлення в зоні горіння електричних мереж, електрообладнання з ознаками аварійного режиму роботи, неправильного монтажу чи неправильної експлуатації;

2) виявлення в зоні горіння виробів теплового випромінювання з ознаками несправності чи неправильної експлуатації;

3) виявлення в зоні горіння саморобних (непромислового виготовлення) приладів, пристроїв, предметів з ознаками можливого їх

використання для запалення горючого навантаження;

4) фіксація слідів термічних пошкоджень на електротехнічному, тепловому чи іншому устаткуванні чи виробках, пов'язаних з проявами виділення тепла за нормального чи аварійного режимах роботи;

5) вилучення речових доказів для проведення лабораторних інструментальних експертних досліджень [40, с. 79, 80].

Водночас В. Д. Безвесільний та О. Ф. Дьяченко додають, що активний пошук ознак джерела запалювання, яке могло виявитися у вигляді іскри, променистої теплоти, конвективного теплового потоку, розплавленої краплі металу чи розжареного тіла, недогарка електрода, електричного розряду тощо, необхідно проводити в місці початкового горіння або на прилеглій до нього території [10, с. 8].

На нашу думку, такі пошуки будуть результативними та ефективними лише за участі спеціалістів відповідного профілю.

Обґрунтування технічної причини пожежі неможливе також без встановлення осередку пожежі, який закономірно повинен збігатися з місцем дії засобу (явища), що утворив джерело запалювання. Адже, як справедливо відзначає Б. В. Мегорский, відсутність у матеріалах розслідування даних про осередок пожежі, як правило, робить хиткими висновки про причину її виникнення [124, с. 25]. У цьому контексті варто зауважити, що осередок пожежі часто пов'язують із місцем найбільшого вигорання та руйнування, оскільки значне вигорання обумовлене більш тривалою дією високої температури. Однак, як стверджують фахівці, такий підхід може призвести до помилкового висновку, зокрема, коли осередок пожежі знаходився в місці найменшої кількості горючих матеріалів і зона горіння поширювалася в напрямку, де існували найбільш сприятливі умови, наприклад, зосередження горючого навантаження з більшим за значенням тепловим потенціалом [10, с. 8]. Кількість виявлених осередків пожежі також має важливе значення для з'ясування природи пожежі. Як стверджують практики, наявність декількох джерел вогню по всій площі об'єкта є свідченням підпалу як

способу ініціації горіння. Та, навпаки, лише один осередок з локалізацією біля опалювальних приладів, розподільних щитів електропроводки, свідчить про велику ймовірність порушень вимог пожежної безпеки.

Вважаємо очевидним, що для виявлення та правильної оцінки згаданих складових місця пожежі необхідно використовувати спеціальні знання. Спеціалісти мають залучатися під час з'ясування обставин про:

- 1) ініціацію займання;
- 2) наявність осередку пожежі та її розповсюдження по площі об'єкта;
- 3) умови, які сприяли чи стримували горіння, а також організацію захисту об'єкта [69, с. 173].

Крім того, під час огляду місця пожежі спеціаліст у галузі пожежно-технічної експертизи зможе виявити та обґрунтувати наявні ознаки підпалу. Загалом, встановлення обставин, що дозволяють відрізнити необережну причину пожежі від умисної, на думку багатьох учених, є основою для правильної кваліфікації події, що відбулася.

І. Д. Чешко зазначає про наявність п'яти основних кваліфікаційних груп способів підпалу:

перша – підпали, які вчиняються без спеціальної підготовки при «звичайному для даних умов пожежонебезпечному скупченні горючих та легкозаймистих матеріалів»;

друга – випадки, коли підпальовач користується «допоміжними горючими матеріалами та речовинами», які йому вдається відшукати на місці чи принести з собою;

третя – так звані високотехнологічні підпали: використання спеціальних технічних засобів чи завчасно сконструйованих пристосувань, що викликають займання через значний проміжок часу після їх застосування;

четверта – коли підпальовач імітує виникнення пожежі від випадкових причин: через необережність або через неумисне порушення вимог пожежної безпеки;

п'ята – способи підпалу, які містять ознаки вищенаведених [143, с. 73].

Безумовно, для ефективного планування розслідування порушень вимог пожежної безпеки встановлення факту відсутності підпалу та займання від природних факторів є позитивно значущим результатом, оскільки дає можливість визначити коло підозрюваних, що скорочує строки розслідування, визначаючи подальшою метою повну перевірку висунутої слідством версії.

Ю. О. Бондаренко пропонує здійснювати розмежування умисної та необережної причин пожежі відповідно до правил формальної логіки:

1) якщо наявний факт пожежі й немає даних (слідів), які вказують на її ініціювання діями людини, то така пожежа є наслідком необережного діяння або дії сил природи;

2) якщо в місці пожежі під час її початку не зафіксовані дані (сліди) про вплив на об'єкт пожежі природних явищ, фізичних та (або) хімічних реакцій чи їх сукупності, що призводять до займання, то виникнення пожежі є наслідком порушення вимог пожежної безпеки, що виявляються у вигляді дій чи бездіяльності [18, с. 81]. Ми цілком поділяємо таку думку.

В. В. Колесніков стверджує, що спосіб учинення злочину має важливе значення для визначення ступеня суспільної небезпеки вчинку та особи злочинця і має бути доведений фактичними даними, отриманими в результаті проведення передбачених законом слідчих дій. Учений вважає, що у процесі доказування способу вчинення злочину, пов'язаного з пожежею, необхідно з'ясувати такі питання: а) механізм виникнення горіння; б) порушення яких правил пожежної безпеки або які технічні несправності пов'язані з причиною виникнення пожежі; в) засоби підпалу; г) джерела походження засобів підпалу; д) які засоби та умови були використані для більш інтенсивного горіння. На думку вченого, крім технічної сторони, такі відомості дозволяють з'ясувати психічне ставлення винного до події, що трапилася, та її наслідків і можуть вплинути на ступінь тяжкості вини (наприклад, мав місце факт підготовки до вчинення злочину чи ні). За такими даними можна визначити справжню мету і мотиви злочинного діяння [85, с. 50].

На наш погляд, визначити наявність підпалу можливо за сукупністю ознак та слідів пожежі, до яких належать такі:

- локалізація осередку займання в місцях компактного скупчення пожежного навантаження на об'єкті пожежі. При цьому захащення може як умисно створюватися винуватцем, так і бути віднайденим ним без вчинення будь-яких дій у цьому напрямку. В останньому випадку осередок пожежі буде розосередженим у просторі, а за наявності в місці горіння електромережі та розподільних щитів можливе інсценування підпалу під порушення вимог пожежної безпеки або необережне поводження з вогнем;

- умисне створення умов, які з великою вірогідністю призведуть до займання пожежонебезпечних предметів, речовин та матеріалів: залишення увімкненим побутового газового обладнання, розлив легкозаймистих рідин на території з високою вогневою небезпечністю, залишення каталізаторів чи інгібіторів хімічних речовин, здатних до займання чи самозаймання тощо;

- наявність декількох осередків запалення;
- наявність декількох джерел запалення;
- висока швидкість поширення вогню з однаково високою початковою температурою горіння;

- виявлення слідів пошкодження засобів пожежогасіння та оповіщення про пожежу, навіть якщо такі пошкодження не вплинули на їх функціональність. Виявлення таких слідів свідчить про те, що особа не має спеціальних знань у галузі систем автоматичного пожежогасіння та систем автоматичного оповіщення про пожежу. В іншому разі вимкнення таких систем є свідченням обізнаності особи з цих питань;

- висновок судово-медичної експертизи трупа про прижиттєвий характер отримання травм і тілесних ушкоджень, несумісних з життям.

Вважаємо, що для остаточного вирішення питання про залежність причини займання від умислу людини слідчому варто одержати висновок судово-медичної та пожежно-технічної експертизи. Водночас у чинному

кримінально-процесуальному законодавстві (ст. 76 КПК) [105] нормативно не закріплено обов'язковість проведення таких досліджень для встановлення причини пожежі. Однак, як показує практика розслідування кримінальних проваджень про пожежі (підпали, порушення вимог пожежної безпеки, необережне поводження з вогнем та ін.), орган розслідування та суд довіряють лише висновкам пожежно-технічного експерта (комісії експертів) і лише за наявності категоричного висновку про причину займання. Якщо ж причину займання не встановлено чи приводиться декілька різних умов, що сприяють займанню та не виключають одна одну, то слідство опиняється в замкненому колі невизначеності.

У такому випадку, як зазначає С. І. Соболевська, головними завданнями та спрямованістю діяльності слідства є виявлення необхідної доказової й тактичної інформації та її носіїв (джерел). Ці завдання вирішуються з огляду на конкретні слідчі ситуації, шляхом проведення комплексу слідчих, інших процесуальних, а також організаційних заходів, під час яких суб'єкти доказування висувують версії, збирають та перевіряють докази [186, с. 71].

Джерелами такої інформації можуть бути вилучені під час огляду місця події предмети, які можуть стати речовими доказами та бути направлені на експертні дослідження. Зокрема, при розслідуванні порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки такими предметами можуть бути матеріали електропроводки приміщення, попіл, будівельне сміття, металева окалина, ґрати вентиляційних шахт, уламки віконного скла, різноманітні побутові прилади (праски, чайники, кухонні плити), саморобні вироби (нагрівальні елементи) тощо.

Носіями важливої інформації, безумовно, виступають і різні документи. Для успішного планування розслідування означених порушень А. М. Анісяєв пропонує слідчим зібрати такі документи: акт про пожежу; протокол огляду місця пожежі з усіма необхідними фототаблицями, кресленнями та схемами; приписи органу Держпожнагляду; акти технічного

стану обладнання або їх технічні паспорти, схеми зовнішнього та внутрішнього електропостачання об'єкта та інші документи, які можуть містити дані про:

- дату, місце, час пожежі, умови її виявлення та погодні умови під час її перебігу;
- характеристики об'єкта, що згорів;
- види та кількість горючого навантаження, яке знаходилося на об'єкті;
- відомості про події, що передували пожежі та перебували у причинно-наслідковому зв'язку з нею;
- ознаки, за якими було виявлена пожежа, умови її виявлення, особливості розвитку та гасіння, загальна тривалість, наслідки [2, с. 107].

Окремо варто вказати на виявлення трупа в місці займання, що в будь-якому випадку є ознакою кримінального характеру пожежі. Насамперед, на місці події за допомогою судового медика необхідно спробувати встановити причину смерті людини. Обов'язково встановлюються особа загиблого та його діяльність у день пожежі. Виявлення на місці пожежі людських останків є підставою для відкриття кримінального провадження за фактом їх виявлення. Криміналістично значущими є ділянки тіла загиблого з папілярними узорами та індивідуальними ознаками.

У будь-якому разі встановлення даних про особу загиблого, його зв'язки, спосіб життя та обставини смерті усувають прогалину інформації про нього у слідства. До того ж це дозволить побудувати версії щодо події, яка відбулася, можливу причину займання, коло очевидців та обізнаних осіб, а також зібрати предмети, речовини та матеріали, необхідні для всебічного дослідження обставин пожежі.

Загалом, виявлення та аналіз даних, що характеризують обстановку на об'єкті після пожежі, є вкрай важливими, адже від тяжкості наслідків пожежі прямо залежить вирішення питання про підстави для початку кримінального

провадження. Обстановка, що склалася після пожежі, характеризується, насамперед, інформацією про наслідки пожежі (їх тяжкість), стан матеріалів й обладнання (їх залишків) тощо.

Розглянемо значення своєчасного та ефективного встановлення необхідних обставин для розслідування. На думку більшості вчених, сукупність інформації про обстановку, що передувала пожежі, обставини її виникнення і розвитку, а також про обстановку, що склалася після пожежі, насамперед, дає змогу вирішити низку юридичних питань. Так, Ю. О. Бондаренко цілком справедливо зауважує, що, зібравши та узагальнивши всі факти стосовно події, що відбулася, слідчий може сформулювати висновки про ініціацію займання, і навіть точніше – про юридичну кваліфікацію події злочину [18, с. 85].

В. В. Колесніков також стверджує, що така інформація, перш за все, дає змогу вирішити питання про винуватість певної особи в учиненні злочину і його мотиви. Учений зауважує, що у процесі доказування цих обставин з'ясуванню підлягає: а) навмисно чи з необережності конкретною особою вчинено діяння, за яке передбачено кримінальну відповідальність, та існує причинний зв'язок між діянням і виникненням пожежі чи ні, а також наслідками, що настали; б) оскільки розглянуті злочини вчиняються як умисно, так і з необережності, необхідно встановити дані, які характеризують психічне ставлення особи до знищення чи пошкодження майна вогнем і заподіяння інших шкідливих наслідків; в) наявність причинно-наслідкового зв'язку між діянням особи, причиною виникнення пожежі і наслідкам, що настали. Для цього потрібно дослідити поведінку винного в період виникнення і після ліквідації пожежі, мотив і мету злочину. Водночас недостатньо вказати мотив у загальному вигляді, необхідно з'ясувати, у чому конкретно виразилися спонукання винного. Крім того, встановлюються обставини, що впливають на ступінь і характер відповідальності обвинувачуваного, а також інші обставини, що характеризують його особистість. Крім того, В. В. Колесніков додає, що для об'єктивності і

повноти розслідування у справах про пожежі необхідно визначити наявність пом'якшуючих або обтяжуючих відповідальність обставин [85, с. 51, 52].

Отже, особливістю отримання інформації про порушення встановлених вимог пожежної безпеки є її одночасне надходження до органів державного пожежного нагляду та поліції. Спочатку така інформація надходить у вигляді усного повідомлення, а після ліквідації пожежі – у вигляді акта про пожежу, складеного керівником підрозділу з ліквідації займання. Підставою для початку кримінального провадження є висновок пожежно-технічної експертизи про порушення вимог пожежної безпеки та настання тяжких наслідків. Виявлення на місці пожежі трупів є підставою для початку кримінального провадження за фактом їх виявлення. Подальше розслідування в таких випадках залежить від встановлення причини займання.

2.2. Слідчі ситуації початкового етапу розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки

Розслідування злочину являє собою складний процес пізнання, який відбувається в конкретних часово-просторових межах та в певних умовах навколишнього середовища. Зазначені обставини (час, місце та навколишнє середовище) пов'язані між собою об'єктивними та суб'єктивними факторами, які постійно змінюються та безпосередньо впливають на поведінку причетних до процесу розслідування осіб. Ця обстановка, у якій відбувається процес розслідування злочину, отримала назву слідчої ситуації.

Поняття слідчої ситуації у криміналістичній науці належить до дискусійних. Значний внесок у становлення теорії слідчих ситуацій зробили такі відомі криміналісти, як О. Я. Баєв [6], Р. С. Белкін [16, с. 88–103], О. М. Васильєв [22, с. 31], В. К. Гавло [28], І. Ф. Герасимов [29], Л. Я. Драпкин [39], Т. С. Волчецька [27], О. Н. Колесніченко [82],

В. П. Лавров [112], В. О. Образцов [137], М. А. Селіванов [180], М. П. Яблоков [222, 223] та ін.

Розглядались різні підходи до визначення слідчих ситуацій і в роботах учених, які вивчали особливості розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами. Так, зазначені питання досліджували М. В. Безуглов [17], Ю. О. Бондаренко [18, с. 87–101], С. І. Зернов [48, с. 229–318], В. В. Колесніков [87, с. 80–90], С. І. Соболевська [186, с. 64–91], А. І. Федор [201, с. 82–104], М. Л. Цимбал [208, с. 76–87] та ін.

Прагнення всебічно охарактеризувати поняття слідчої ситуації, її сутність зумовило існування в юридичній літературі безлічі різних за змістом визначень і відповідних їм класифікацій.

Одні вчені характеризують слідчу ситуацію як сукупність наявних фактичних даних. Такої думки дотримуються С. К. Гавло, І. Ф. Герасимов, О. М. Васильєв і інші криміналісти. Так, І. Ф. Герасимов визначає слідчу ситуацію як ситуацію на певний момент розслідування, внутрішньо необхідно схильну до зміни сукупність матеріальних, інформаційних та інших факторів, що характеризують розслідування, та їх оцінку, яка обумовлює основні напрями розслідування, прийняття рішень і вибір способів дій [29].

Як певний різновид такої думки, на наш погляд, можна визначити констатування того, що слідча ситуація – це інформаційна база, яка визначає можливості і шляхи проведення розслідування. Прихильником цих поглядів є, наприклад, Л. Я. Драпкін, який писав: «слідча ситуація – це динамічна інформаційна система, елементами якої є істотні ознаки і властивості обставин, що мають значення для розслідування, зв'язки і відносини між ними, а також між учасниками процесу розслідування, у тому числі результати дій сторін – передбачувані й ті, які настали» [39, с. 9–11].

Існує й інше розуміння цього питання, відповідно до якого слідча ситуація є обстановкою, в якій здійснюється розслідування. Цієї думки дотримується, наприклад, Р. С. Белкін. Так, зокрема, учений визначає слідчу

ситуацію як ту обстановку, в якій здійснюється процес доведення, іншими словами, це сукупність умов, у яких у даний момент здійснюється розслідування [16, с. 91]. Такої самої думки дотримуються О. Н. Колесніченко та В. О. Коновалова, які підкреслюють, що використання поняття «слідча ситуація» у практичній діяльності передбачає наявність певних умов, однією з яких, причому – беззаперечно необхідною, є критерій відокремлення однієї ситуації від іншої. При цьому автори наголошували на важливості розроблення типових слідчих ситуацій [83, с. 64].

Зважаючи на вищевикладене, ми поділяємо думки вчених, які вважають, що змістом слідчої ситуації є сукупність умов (даних), за яких на даний момент здійснюється розслідування. Варто також зауважити, що стосовно порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки такі дані є досить різноманітними і зумовлені багатьма чинниками, а саме: характером об'єкта, на якому сталася пожежа; часом виникнення займання; ступенем розповсюдження пожежі; метеорологічними умовами; наявністю чи відсутністю очевидців її виникнення тощо.

Якщо визначення поняття слідчої ситуації й досі залишається предметом наукових дискусій, то значення даної категорії, важливість її ретельного вивчення та оцінки для ефективного розслідування не викликає сумнівів у більшості вчених. Так, один із засновників концепції слідчих ситуацій А. Н. Колесніченко наголошував, що у здійсненні принципу індивідуальності розслідування можуть бути виділені два основні елементи: а) аналіз та оцінка слідчої ситуації; б) вибір найбільш ефективної системи прийомів розслідування. Аналіз слідчої ситуації має бути всебічним, глибоким та бездоганим у логічному відношенні. Встановлення особливостей ситуації ґрунтується на особистому досвіді слідчого щодо розслідування таких злочинів [82, с. 16].

В. І. Комісаров у цьому контексті підкреслював, що можна добре засвоїти криміналістичні рекомендації, сприйняти цільову настанову їх формування, але використання цих рекомендацій без урахування ситуації

може призвести до нульового чи навіть негативного результату [90, с. 86–87]. Водночас С. І. Зернов зазначає, що аналіз й оцінка сформованої слідчої ситуації мають для слідчого надзвичайно важливе значення, оскільки дають змогу зорієнтуватися в усьому різноманітті фактів і явищ, які характеризують злочин; висунути версії про місцезнаходження і вигляд слідів, що містять криміналістично значущу інформацію про подію злочину або окремі його елементи; вибрати найбільш ефективні техніко-криміналістичні засоби і тактичні прийоми проведення слідчих дій; використати найбільш дієві форми застосування спеціальних знань та взаємодії; оптимізувати процес розслідування загалом [48, с. 230, 231].

Переважаюча частина науковців одностайні й у тому, що слідчі ситуації формуються під впливом низки суб'єктивних та об'єктивних чинників, які їх формують. Так, до об'єктивних складових відносять: наявність та характер інформації, що є в розпорядженні слідчого та залежить від механізму події й умов виникнення слідів у навколишньому середовищі; наявність та стійкість існування джерел доказової інформації, які ще не використано, та надійних каналів одержання орієнтовної інформації; інтенсивність процесів зникнення доказів та сила чинників, які впливають на це; наявність у розпорядженні слідчого необхідних засобів, способів, часу і можливості їх оптимального використання; кримінально-правова оцінка події, існуюча на конкретний момент розслідування; можливість використання в розслідуванні техніко-криміналістичних засобів, тактичних прийомів і методик; рівень взаємодії слідчого з іншими органами та підрозділами.

До суб'єктивних чинників належать: психологічний стан слідчого, рівень його знань та кваліфікація, практичний досвід, спроможність приймати й реалізовувати рішення в екстремальних ситуаціях; протидія встановленню істини з боку злочинця, потерпілого чи свідків; сприятливі умови розслідування; зусилля слідчого, спрямовані на зміну слідчої ситуації; наслідки помилкових дій слідчого, оперативного працівника, експерта, понятих; наслідки розголошення даних, встановлених у процесі

розслідування; непередбачені дії потерпілого чи осіб, причетних до розслідування події [48, с. 230; 219, с. 71–72].

Цікаво, що О. Я. Баєв використав співвідношення суб'єктивних та об'єктивних складових слідчої ситуації для систематизації наявних у криміналістичних джерелах підходів до визначення даного поняття. Відтак, вчений визначив три підходи:

1) об'єктивній складовій надається головне значення, а суб'єктивна зводиться нанівець (В. К. Гавло, О. Н. Колесниченко, В. Є. Корноухова);

2) об'єктивний та суб'єктивний моменти приблизно рівні. За такого підходу слідча ситуація – це сукупність умов, в яких на даний момент здійснюється розслідування, тобто та обстановка, у якій відбувається процес доказування (Р. С. Белкіин, Т. С. Волчецька, І. Ф. Герасимов, В. О. Образцов, М. А. Селіванов, М. П. Яблоков);

3) суб'єктивний чинник значно розширений, компонентом слідчої ситуації вважається також оцінка та визначення її характеру (С. Е. Воронін, Л. Я. Драпкін, А. М. Кустов) [18, с. 94–95].

Отже, ситуаційна зумовленість визначення подальшої тактики розслідування пов'язана з об'єктивними та суб'єктивними компонентами.

З огляду на наявність значної кількості підходів до визначення слідчих ситуацій, очевидне існування їх класифікацій за різноманітними підставами.

Так, Л. Я. Драпкін називає прості й складні слідчі ситуації. Серед останніх, залежно від кількості, характеру і змісту чинників, які їх утворюють, учений виділяє проблемні, конфліктні, ситуації тактичного ризику, організаційно невпорядковані та комбіновані (змішані) слідчі ситуації [39, с. 9–11].

І. Ф. Герасимов, розглядаючи слідчі ситуації на початковому етапі розслідування злочинів, також пропонує їх поділ на прості та складні, диференціюючи останні на три найбільш поширені види: 1) пов'язані з відсутністю чи неповнотою відомостей про особу, яка вчинила злочин; 2) такі, що виявляють труднощі через відсутність даних про спосіб чи інші

обставини злочину; 3) ті, що характеризуються недостатністю відомостей про обставини злочину й особу, яка його вчинила [29, с. 61].

На думку Р. С. Белкіна, найбільш доцільним є поділ слідчих ситуацій на типові та специфічні; початкові, проміжні й кінцеві; конфліктні та безконфліктні [15, с. 75].

М. П. Яблоков як основу градації слідчих ситуацій визначає методичну значущість. Відповідно до цього критерію, учений виділяє типові та індивідуальні слідчі ситуації. Ситуація конкретного процесу розслідування завжди індивідуальна, вона включає в себе багато деталей та відображає специфіку обстановки, що склалася на конкретний момент, фрагмент, епізод розслідування. Водночас можливо виділити ознаки, які роблять її схожою на інші ситуації, тобто типовою. Типові ситуації є більш абстрактними, вони формуються внаслідок наукового узагальнення слідчої практики за видами злочинів та окремими етапами розслідування, передусім на початкових стадіях. Типові слідчі ситуації М. П. Яблоков поділяє на первісні й подальші. Відомо, що первісні виникають на початкових етапах розслідування, належна їх оцінка дозволяє правильно орієнтуватися в одержаних фактичних даних, висувати слідчі версії, визначати напрями розслідування, комплекси подальших слідчих дій, їх черговість тощо. Первісні слідчі ситуації, на думку вченого, визначаються такими чинниками:

- характером, повнотою первісних фактичних даних, що стали підставою для порушення кримінальної справи;
- проміжком часу, що минув від моменту події до початку розслідування;
- ступенем збереження первісних обставин місця події [222].

На наш погляд, поділ слідчих ситуацій та типові та індивідуальні має особливе практичне значення, оскільки дає можливість здійснити алгоритмізацію процесу розслідування, розроблення програм для слідчих, що ґрунтуються саме на типових слідчих ситуаціях. Типові програми допомагають зорієнтуватися у складній обстановці в умовах недостатності

корисної інформації, передусім на початковому етапі розслідування, зменшують непродуктивні витрати часу, сил та засобів, сприяють оптимізації розслідування.

У цьому сенсі ми поділяємо думку С. І. Соболевської про те, що, оскільки типові слідчі версії та особливості планування розслідування кримінальних пожеж є елементами окремої методики розслідування, то вони повинні містити вказівки з вибору напрямів розслідування на шляху з конкретизації типових версій та визначати зміст етапів розслідування [186, с. 67].

У результаті аналізу літературних джерел виділено такі різновиди вихідних слідчих ситуацій, що виникають під час розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами:

- 1) відсутня інформація про причини виникнення пожежі, способи його вчинення та особистість злочинця;
- 2) є відомості про причини виникнення пожежі, спосіб його вчинення, але немає відомостей щодо особи правопорушника;
- 3) відомі причини пожежі, способи її вчинення та приховування, особа злочинця та інші обставини [48, с. 231; 56, с. 16; 87, с. 85; 187, с. 66; 201, с. 89].

У цьому контексті А. І. Федор зазначає, що найменш розповсюдженою є третя ситуація, за якої встановлюються конкретні особливості об'єктивної сторони злочину, мотиви, цілі та інші обставини. Найчастіше трапляється друга та перша, найбільш складна слідча ситуація, у якій більшість обставин, що необхідно встановити, невідомі. У цій ситуації висувуються версії про причини пожежі, після перевірки яких перша ситуація переходить у другу [201, с. 89].

Ю. О. Бондаренко, вивчаючи особливості розслідування злочинних порушень вимог пожежної безпеки та ґрутуючись на аналізі слідчої практики, визначив такі типові слідчі ситуації, що виникають на початковому етапі розслідування зазначених порушень:

перша ситуація виникає, коли відома особа, відповідальна за виконання вимог пожежної безпеки, а також встановлено приблизний час виникнення пожежі, місце початкового займання (осередок) та спосіб ініціації займання (76 %);

друга слідча ситуація визначається моментом встановлення особи, відповідальної за дотримання вимог пожежної безпеки, яка не затримана (15 %);

третю слідчу ситуацію утворюють обставини, що свідчать про наявність матеріальних слідів, які однаковою мірою є ознаками як порушень вимог пожежної безпеки, так і підпалу (9 %) [18, с. 96–98].

М. Л. Цимбал наголошує на своєрідності джерел та часу одержання первісної інформації про факт пожежі, характер наслідків, результати огляду місця пожежі й виділяє такі типові слідчі ситуації на початкових етапах розслідування справ зазначеної категорії:

1) досудове розслідування підпалу або злочинного порушення протипожежних правил розпочато на основі огляду місця події та іншої інформації, одержаної від органів пожежного нагляду, окремих громадян або посадових осіб, які повідомили про факт пожежі в день її виникнення. Пожежа призвела до значних руйнувань на об'єкті, що згорів, або жертв серед людей. Огляд місця події через значний ступінь руйнувань або тривале гасіння пожежі був неповним (частковим), але дав змогу зібрати деякі відомості про можливе місце виникнення пожежі. Первісна інформація в таких випадках зазвичай не містить достатньо надійних даних висунення версій про причину пожежі, її обставини і можливе коло винних у пожежі осіб. Це ускладнює розслідування на самому його початку. Ситуація загалом потребує ретельного аналізу та оцінки за участю відповідних фахівців.

2) досудове розслідування підпалу або злочинного порушення протипожежних правил розпочато на підставі матеріалів дізнавальної діяльності органів пожежного нагляду, що містять вказівки на ознаки відповідного злочину та деякі відомості про його обставини й осередок

пожежі. Матеріал одержано через кілька днів після пожежі. Шкода, спричинена пожежею, не настільки значна, як у першому випадку. Наявність матеріалів органів пожежного нагляду зазвичай полегшує орієнтування слідчого в суті події, її причинах та колі можливих обвинувачених. Окремі труднощі можуть з'явитися внаслідок дещо запізненого початку розслідування [208, с. 80–83].

За результатами аналізу практики розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки ми виокремили такі типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування:

1) залежно від ступеня повноти та визначеності наявної в розпорядженні слідчого інформації:

- відома особа, відповідальна за виконання вимог пожежної безпеки, а також встановлено приблизний час виникнення пожежі, місце початкового займання та спосіб ініціації вогню;

- особа, відповідальна за дотримання вимог пожежної безпеки, відома, але не затримана, встановлено приблизний час виникнення пожежі, місце початкового займання, але точно невідомий спосіб ініціації вогню;

- слідова картина злочину однаковою мірою виявляє ознаки як порушень вимог пожежної безпеки, так і підпалу;

2) за способом одержання інформації:

- повідомлення з місця пожежі (адміністрація, свідки, відповідальний та ін.);

- повідомлення потерпілих (родичів);

- повідомлення з лікувального закладу;

- повідомлення з ДСНС України.

Аналіз практики розслідування досліджуваної категорії правопорушень засвідчив, що в низці випадків слідчі неповно чи недосить ретельно фіксують та вивчають дані, які мають значення для розкриття злочину. Відтак, з'являються проблемні та безвихідні слідчі ситуації, виникнення яких

зумовлено дефіцитом тією чи іншою мірою необхідної інформації.

У цьому сенсі слушною є думка В. О. Образцова, який зазначав, що проблемна ситуація характеризується певною суперечністю – суперечністю між знанням та незнанням щодо фактів, що підлягають встановленню (особи, які вчинила злочин, мотиву вчинення злочину) [136, с. 46].

Як зазначалося вище, слідча ситуація формується під впливом як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників. Отже, проблемні ситуації також залежать не лише від об'єктивної нестачі інформаційних даних, що не залежить від слідчого. Спричинити зазначені ситуації можуть такі суб'єктивні чинники, як недостатній досвід чи кваліфікація слідчого, прогалини у знаннях елементів структури його діяльності, відсутність ініціативи тощо.

Проблемна ситуація може перерости в безвихідну слідчу ситуацію (так званий «глухий кут»), яка являє собою неможливість вирішення проблем, що постають перед слідчим.

Ознаки слідчої ситуації «глухого кута» визначив Г. О. Зорін:

високий рівень невизначеності, коли невідомого більше, ніж відомого (хоча первісні слідчі ситуації часто здаються безвихідними при огляді місця події неочевидного злочину);

кількість та якість проблем, що постають перед слідчим, перевищують його фізичні та інтелектуальні можливості при їх вирішенні;

відсутність результату слідчих дій одночасно з втратою надії на його одержання;

виникнення «психологічного та розумового бар'єрів», які не дозволяють вийти з «глухого кута» [52, с. 38].

На думку М. Л. Цимбала, причини виникнення слідчих ситуацій «глухого кута» на початкових етапах розслідування пов'язані з неправильним підходом до проведення динамічного та статичного огляду, виявлення причин пожежі техногенного або природного характеру, встановлення чи виключення потенційних джерел запалення. Проведені

слідчі дії через неправильний тактичний підхід, недостатні знання і досвід слідчих і фахівців можуть спричинити безвихідні слідчі ситуації [208, с. 84].

Аналіз практики розслідування порушень встановлених вимог пожежної безпеки свідчить про наявність значного відсотка складних (безвихідних) ситуацій, що за результатами проведеного анкетування зумовлено низкою чинників, таких як значний інформаційний дефіцит, викликаний втратою суттєвої частини слідів злочину під впливом високих температур (94,7 %); недостатній досвід розслідування такого роду порушень (83,6 %); недоцільні підходи до проведення огляду місця події та інших слідчих дій (45,4 %); недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення (53,2 %); обмеженість (відсутність) доступу до необхідної інформації (40,1 %); наявність прогалин у методико-криміналістичному забезпеченні розслідування означених порушень (86,7 %); велика кількість та складність змісту нормативно-правових актів та технічної документації (96,3 %); неможливість налагодити ефективну взаємодію з іншими органами, що приймають участь у розслідуванні (32,9 %) (додаток А).

Оскільки під час розслідування необхідно здійснити кваліфікацію злочину та виявити причетних до його вчинення осіб, на основі конкретної слідчої ситуації висуваються відповідні слідчі версії. На думку С. І. Зернова, загальні версії повинні відображати правові аспекти (умисні чи неумисні дії, що викликали пожежу, порушення вимог пожежної безпеки, прояв неконтрольованих сил природи), а окремі версії – конкретний передбачуваний слідчим механізм виникнення вогню та його подальшого розповсюдження. До останніх учений відносить, зокрема, типові версії про виникнення пожежі від певного виду джерела відкритого вогню, не згаслого тютюнового виробу, джерел запалювання, зумовлених природними явищами чи певними видами аварійних процесів у технологічному обладнанні та електроустаткуванні, а також самозайманням матеріалів [48, с. 231, 232].

М. В. Безуглов, вважаючи побудову та перевірку версій у процесі огляду важливим інструментом активного, цілеспрямованого та усебічного

дослідження місця події, визначає такі вимоги до них: а) версії повинні ґрунтуватися на необхідних вихідних даних; б) допускати різне пояснення виявлених під час огляду фактів та ознак; в) висуватися не взагалі, а стосовно реальної обстановки; г) ретельно досліджувати факти шляхом розгляду їх у взаємозв'язку [12, с. 9].

С. І. Соболевська цілком справедливо стверджує, що саме версії про причину виникнення пожежі відіграють важливу роль у розкритті злочинів, пов'язаних з пожежами. Учена, зокрема, зазначає, що при розробленні версій діє закономірність: чим більше наслідків, тим надійніше будуть перевірятися версії, чим ясніше буде прослідковуватися «конкуренція» між цими версіями, тим чіткіше виділиться домінуюча (підтверджуюча) версія [186, с. 71].

Водночас нерідко у практиці розслідування пожеж висловлюється думка про те, що при невеликих пожежах (за площею чи збитками), коли, на перший погляд, причина очевидна, немає необхідності спеціально займатися побудовою та перевіркою версій про причину займання. Але, на нашу думку, у такому випадку не варто поспішати з висновками. Те, що можуть прийняти за джерело займання, яке спричинило пожежу з необережності, може бути засобом здійснення для ретельно спланованого підпалу. Складність встановлення причини пожежі часто не залежить від її розмірів, а визначається конкретним збігом обставин. Тому навіть при самих невеликих пожежах без своєчасної та всебічної перевірки всіх, навіть спочатку малоймовірних передбачень, пізніше встановити істину може бути вже неможливо.

Узагальнення літературних джерел та практичного досвіду розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки дало змогу дійти висновку, що підставами для висунення та перевірки версії про виникнення пожежі внаслідок невиконання правил пожежної безпеки є такі:

- виникнення пожежі в денний (робочий) час у такому місці, де відсутні сприятливі умови для подальшого розповсюдження вогню. Під

сприятливими умовами розуміється наявність у безпосередній близькості від джерела запалювання легкозаймистих чи паливних матеріалів (речовин), наявність доступу кисню та ін.;

- вказівки очевидців на конкретні факти порушень правил пожежної безпеки, що спричинили пожежу;

- виявлені під час огляду місця події залишені увімкненими в мережу електронагрівальні та інші електроприлади;

- несправність електропроводки (наявність зламаних розеток, слідів короткого замкнення, завищеного електрозахисту тощо);

- наявність щілин і тріщин у пічках та димоходах, а також слідів обвуглювання та сажі на конструкціях біля них;

- неправильне зберігання речовин та матеріалів, які можуть вступити у хімічну реакцію чи самозайнятися.

Розглянемо також окремі випадки виникнення пожежі внаслідок порушень вимог пожежної безпеки.

Під час перевірки версій про причину пожежі, пов'язану з використанням технологічного обладнання, необхідно з'ясувати:

- загальну характеристику приміщення, у якому виникла пожежа; що в ньому зберігалось, як розміщувалось та ін.;

- характеристику обладнання: як улаштоване, з якою метою використовувалось, принцип дії, умови функціонування;

- строк служби й технічний стан;

- чи були перебої або несправності в роботі обладнання взагалі та безпосередньо перед пожежею, як це було виявлено, за якими ознаками (за показаннями свідків, контрольно-вимірювальних пристроїв, за реакцією та станом захисних споруд);

- як, ким і коли усувались несправності;

який режим роботи обладнання (температура, тиск, швидкість тощо), чи працювало воно безпосередньо перед пожежею, який час, під спостереженням персоналу чи ні;

наявність, стан та надійність приладів контролю, запобіжних та захисних приладів, теплової ізоляції;

використання в технологічному процесі чи при експлуатації обладнання вогнебезпечних речовин та матеріалів, здатних утворювати вогнебезпечні концентрації, чи схильних до самозаймання, утворення статичної електрики;

наявність умов для належної організації технічного обслуговування обладнання та його доступність для обслуговування;

наявність графіку планово-попереджувального ремонту та його дотримання, дата та якість останнього ремонту чи огляду, чим це доводиться;

наявність ознак джерела займання на обладнанні, взаємне розміщення обладнання, яке могло викликати пожежу, та ознак місця виникнення пожежі;

характеристику обслуговуючого персоналу (кваліфікація, сумлінність);

організацію та порядок приймання і здачі обладнання обслуговуючим персоналом;

утримання обладнання після завершення роботи, контроль за непрацюючим обладнанням, організація огляду приміщень позаробочий час;

документи технічного обслуговування (журнал обліку несправностей, пошкоджень і заходи щодо їх усунення тощо);

дотримання правил технічної експлуатації обладнання, правил пожежної безпеки і техніки безпеки.

При відпрацюванні версії про причини пожежі, пов'язаної з улаштуванням й експлуатацією електрообладнання, перевірі підлягають:

відповідність електромереж та електрообладнання категорії даного приміщення;

характеристика розподільних щитів (матеріал, тип захисту тощо) та відповідність захисту перерізу кабелю або проводу ділянки, що захищається;

основні споживачі електроенергії, їх потужність, споживана індивідуально або по ділянках мережі;

відповідність перерізу проводів і кабелів електромереж величині навантаження;

стан контактів запобіжних і розподільних щитів (розплавлення, закопчення, ознаки слабкого контакту тощо);

дані про наявність і цілісність заземлення;

відомості про проведені заміри опору ізоляції;

конструктивне виконання мереж (дата і спосіб прокладки, марки і матеріал проводів на окремих ділянках мережі, спосіб їх з'єднання).

Основні ознаки при перевірці версій про виникнення пожежі від побутових нагрівальних електроприладів такі:

вогнище пожежі характеризується зосередженим вигоранням предметів речової обстановки і конструкцій будівлі в місці, де було залишено прилад; у початковій стадії пожежі утворюється достатня кількість диму, який, заповнюючи приміщення, перешкоджає активному розвитку вогню; у вогнищі відбувається інтенсивне тління, що може призвести до прогару перекриття наскрізь і проваленню приладу на нижчий поверх;

наявність на приладі ознак впливу високої температури (кольори мінливості металу, деформації конструкції тощо);

наявність у безпосередній близькості від вогнища пожежі штепсельної розетки або іншого пристрою для підключення приладу;

наявність на електрошнурі приладу ознак короткого замикання.

Особливості перевірки цієї версії полягають у встановленні перерахованих вище ознак. Крім того, необхідно перевірити, чи перебувала електрична мережа перед пожежею під напругою; перевірити стан електричного захисту, встановити, спрацював він чи ні; з'ясувати, чи не спостерігалось перед виявленням пожежі миготіння світла; встановити, на

якій підставці (ізоляції) перебував прилад зазвичай і перед виникненням пожежі. Підставку (ізоляцію) необхідно знайти й оглянути для виявлення ознак перебування в аварійних умовах. Також слід ретельно перевірити обстановку, що передувала пожежі, з метою виявлення причин та обставин залишення приладу включеним як з необережності, так і з наміром.

Як було зазначено вище, ретельне вивчення та аналіз типових слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування, насамперед, дозволяє побудувати окремі версії та визначити найбільш ефективний вектор подальшого розслідування у вигляді комплексу початкових слідчих дій, необхідних у конкретних умовах дефіциту певної інформації. Крім того, як стверджує М. Л. Цимбал, існує зв'язок між слідчою ситуацією та вибором тактичних прийомів, який полягає в тому, що взаємозалежність дає можливість визначити перелік, характер, конкретний зміст та послідовність реалізації тих чи інших тактичних прийомів, які необхідно застосувати відповідно до фактичних даних, що мають місце [208, с. 84].

У нашій роботі ми пропонуємо типову систему першочергових слідчих дій та черговість їх провадження відповідно до описаних вище типових слідчих ситуацій, що виникають під час розслідування встановлених законодавством вимог пожежної безпеки.

Так, коли відома особа, відповідальна за виконання вимог пожежної безпеки, а також встановлено приблизний час виникнення пожежі, місце початкового займання та спосіб ініціації вогню (перша слідча ситуація), насамперед, здійснюються:

- огляд місця події;

- призначення судово-медичної та пожежно-технічної експертизи;

- допит підозрюваного, відповідального за дотримання вимог пожежної безпеки на об'єкті, де сталася пожежа;

- допит потерпілих (за їх наявності);

- допит свідків;

допит спеціалістів: інженерів пожежних лабораторій, експертів-криміналістів, які брали участь у вилученні матеріальних слідів злочину;

виїмка документів про забезпечення протипожежного режиму на об'єкті захисту: акти перевірок органів Державного пожежного нагляду, декларація про пожежну безпеку на об'єкті, накази виконавчого органу юридичної особи про призначення осіб, відповідальних за виконання вимог пожежної безпеки, та про організацію пожежної безпеки на об'єкті.

У разі, якщо під час проведення означених слідчих дій буде з'ясовано інформацію, що свідчить про наявність ознак підпалу, то до першочергових слідчих дій включаються призначення криміналістичних експертиз матеріалів, речовин та виробів, слідчий експеримент, одночасний допит двох та більше осіб.

Наявність другої слідчої ситуації визначається обставинами, коли особа, відповідальна за дотримання вимог пожежної безпеки, відома, але не затримана, встановлено приблизний час виникнення пожежі, місце початкового займання, але невідомий спосіб ініціації вогню. Зазначена ситуація зумовлює такий порядок здійснення першочергових слідчих дій:

огляд місця події;

призначення судово-медичної та пожежно-технічної експертизи;

допит спеціалістів, які брали участь в огляді місця події з питань умисного характеру виникнення пожежі;

допит потерпілих (за їх наявності);

допит свідків;

призначення криміналістичних експертиз матеріалів, речовин та виробів;

виїмка документів про забезпечення протипожежного режиму на об'єкті захисту;

отримання інформації про з'єднання між абонентами чи (або) абонентськими приладами;

обшук у місці проживання підозрюваних, а якщо є підстави передбачати підпал, також обшуки в матеріально відповідальних осіб.

Третю слідчу ситуацію становлять обставини, що однаковою мірою свідчать про наявність матеріальних слідів, що є ознаками як порушень вимог пожежної безпеки, так і підпалу. Ця ситуація зумовлює проведення таких заходів:

повторний огляд місця події з метою відшукування слідів ініціації займання, оскільки перший огляд місця події відбувався в несприятливих умовах: дія високих температур, підвищена задимленість приміщення, нічний час огляду, великий об'єм їдких речовин, що виділяються після пожежі, передусім у замкнених приміщеннях, у підвалах, на горищах тощо;

призначення повторної судової пожежно-технічної експертизи;

призначення криміналістичних експертиз матеріалів, речовин та виробів;

допит спеціалістів, які брали участь в огляді місця події;

виїмка документів про пожежно-технічні характеристики об'єкта і сутність виробничої чи іншої діяльності на об'єкті захисту, а також про забезпечення протипожежного режиму на ньому.

Вважаємо також слушною думку В. В. Колеснікова, який зазначає, що якщо пожежа відбулася на об'єкті, де зберігалися товарно-матеріальні цінності, і є підстави вважати, що пожежею намагалися приховати розкрадання майна, необхідно провести виїмку документації, допитати матеріально відповідальних осіб й інших свідків, призначити ревізію, пожежно-технічну експертизу, організувати проведення оперативно-розшукових заходів, спрямованих на встановлення місцезнаходження викраденого майна [86, с. 10].

Отже, оскільки вчинення порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки пов'язане передусім з особою, відповідальною за виконання таких вимог на певному об'єкті, під час розслідування зазначених порушень найбільш типовими є такі слідчі ситуації:

коли відома особа, відповідальна за виконання вимог пожежної безпеки, а також встановлено приблизний час виникнення пожежі, місце початкового займання (осередок) та спосіб ініціації займання;

коли особа, відповідальна за дотримання вимог пожежної безпеки відома, але не затримана, встановлено приблизний час виникнення пожежі, місце початкового займання, але невідомий спосіб ініціації вогню;

третю слідчу ситуацію утворюють обставини, що свідчать про наявність матеріальних слідів, які однаковою мірою є ознаками як порушень вимог пожежної безпеки, так і підпалу.

Крім того, значний інформаційний дефіцит, що часто виникає під час розслідування таких порушень, та низький кваліфікаційний рівень слідчого можуть зумовлювати безвихідні слідчі ситуації.

Ретельний аналіз слідчої ситуації, що склалася, дозволяє побудувати окремі версії та визначити найбільш ефективний напрям подальшого розслідування у вигляді комплексу початкових слідчих дій, необхідних у конкретних умовах.

2.3. Взаємодія слідчого з фахівцями державних органів, на які покладено забезпечення пожежної безпеки

Однією з важливих умов успіху в розслідуванні порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки є чітка, здійснена на високому рівні організація взаємодії органів поліції та органів, на які покладається забезпечення пожежної безпеки. Це пов'язано, насамперед, з тим, що розслідування таких порушень вимагає застосування широкого кола спеціальних знань, а також необхідності збору інформації, що характеризує обстановку об'єкта напередодні пожежі в частині її відповідності встановленим законодавством вимогам пожежної безпеки.

Питання взаємодії під час розслідування злочинів різних категорій неодноразово ставали предметом вивчення науковців. У результаті аналізу наукових джерел ми виокремили основні ознаки такої взаємодії:

- багатосуб'єктність діяльності, тобто наявність щонайменше двох учасників взаємодії;

- спрямування спільної діяльності на вирішення цілей досудового розслідування;

- об'єднання в процесі діяльності сил та засобів елементів системи;

- сумісна діяльність з метою підвищення ефективності системи загалом.

О. В. Таран визначає умови ефективності взаємодії органів виконавчої влади під час розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці [194, с. 287]. На нашу думку, ці умови повною мірою реалізуються і в контексті організації взаємодії під час розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки:

- дотримання вимог законів та інших нормативно-правових актів;

- спільність завдань щодо реалізації законодавства у сфері забезпечення пожежної безпеки;

- узгодженість діяльності суб'єктів;

- раціональне та доцільне використання сил і засобів;

- чітке визначення правового статусу суб'єктів взаємодії;

- уникнення дублювання при виконанні своїх функцій.

Окремо наголосимо на розмежуванні компетенції взаємодіючих суб'єктів, адже їх повноваження мають різне нормативно-правове підґрунтя. Відтак, попри те, що організація взаємодії передбачає спільну узгоджену діяльність, її реалізація відбувається за чіткого розмежування компетенції, форм і методів роботи різних відомств. Зокрема, органи внутрішніх справ здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії, спрямовані на виявлення і закріплення доказів, установлення причин виникнення пожеж, а також обставин й умов, що призвели до їх виникнення,

установлення осіб, причетних до вчинення правопорушень, та їх притягнення до відповідальності згідно з вимогами законодавства, забезпечення відшкодування збитків, завданих потерпілим. Водночас органи, на які покладено функції із забезпечення пожежної безпеки, здійснюють перевірки, пов'язані з пожежами та порушеннями правил пожежної безпеки, установлюють причини виникнення пожеж, а також обставини й умови, що сприяли їх виникненню.

У більшості наукових джерел взаємодія розглядається як категорія, що відображає процеси взаємного впливу різних об'єктів, їх взаємну зумовленість. Відтак, взаємодія найчастіше розглядається як узгоджена за метою, місцем та часом спільна діяльність певних суб'єктів [119, с. 22; 9, с. 5–7].

У контексті досліджуваної нами проблеми ми розуміємо взаємодію як цілеспрямовану та узгоджену діяльність відповідних органів виконавчої влади, метою якої є ефективне розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, зміцнення законності та правопорядку, а також запобігання порушенням норм законодавства про пожежну безпеку.

Ефективна взаємодія органів розслідування з органами, на які покладено забезпечення пожежної безпеки, можлива лише за умови обізнаності про систему та компетенцію таких органів. Відтак, пропонуємо визначити систему державних органів, на які покладено здійснення функцій із забезпечення пожежної безпеки.

Організація та нормативне врегулювання діяльності таких органів зазнали істотних змін за останні роки. Так, наприкінці 90-х років минулого століття відповідна діяльність здійснювалась органами Державного пожежного нагляду України та регламентувалась Положенням про Державну пожежну охорону, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 26 липня 1994 р. № 508 [156]. Відповідно до зазначеного положення, до складу державної пожежної охорони входили Державний департамент

пожежної безпеки МНС, підпорядковані йому територіальні органи державного нагляду у сфері пожежної безпеки в Автономній Республіці Крим, областях, містах. Києві та Севастополі, районах, містах, районах у містах, підрозділи державної пожежної охорони на договірних об'єктах, допоміжні служби, науково-дослідні установи, пожежно-технічні навчальні заклади, Державний центр сертифікації МНС.

Правовий статус, завдання та права Державного департаменту пожежної безпеки МНС були закріплені в Положенні про Державний департамент пожежної безпеки, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2002 р. № 500 [155].

У зв'язку з реорганізацією МНС та створенням Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, зазнала змін і структура органів пожежної безпеки. Так, відповідно до Інструкції з організації роботи органів державного пожежного нагляду, затвердженої наказом МНС України № 59 від 6 лютого 2006 р. [153], державний пожежний нагляд здійснювали:

Державний департамент пожежної безпеки – урядовий орган державного управління, який діє у складі МНС;

територіальні органи державного пожежного нагляду – управління (відділи) з питань наглядово-профілактичної діяльності, підпорядковані Державному департаменту пожежної безпеки, на які покладено здійснення державного пожежного нагляду;

місцеві органи державного пожежного нагляду – відділення, відділи, управління тощо з питань наглядово-профілактичної діяльності, підпорядковані територіальним органам державного пожежного нагляду, на які покладено його здійснення, або Державному департаменту пожежної безпеки.

З 2010 р. контроль за дотриманням вимог пожежної безпеки покладался на Державну інспекцію цивільного захисту та техногенної безпеки (на державному рівні) й органи державного нагляду у сфері цивільного захисту

та техногенної безпеки (на територіальному рівні), діяльність яких регламентувалась відповідною інструкцією [154].

25 червня 2012 р. наказом МНС України № 863 затверджено Порядок перевірок органами Державної інспекції техногенної безпеки України [160], який визначав механізм здійснення органами Державної інспекції техногенної безпеки України заходів державного нагляду (контролю) за додержанням і виконанням вимог законодавства у сферах пожежної і техногенної безпеки та цивільного захисту міністерствами, іншими центральними та місцевими органами виконавчої влади, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, іншими суб'єктами господарювання незалежно від форм власності, а також громадянами України, іноземцями й особами без громадянства та за діяльністю аварійно-рятувальних служб. Із прийняттям цього наказу втратили чинність вищезгадані накази 2006 та 2010 рр. Але і зазначений документ діяв недовго та втратив чинність на користь наказу МВС України № 1337 від 2 листопада 2015 р. про затвердження Порядку проведення планових (позапланових) перевірок щодо додержання суб'єктом господарювання вимог законодавства у сфері цивільного захисту, техногенної та пожежної безпеки [161], який діє дотепер. Відповідно до п. 3 вищезазначеного наказу, державний нагляд (контроль) у сфері цивільного захисту, техногенної та пожежної безпеки здійснюють посадові особи ДСНС України та її територіальних органів шляхом проведення планових та позапланових перевірок стану додержання та виконання суб'єктами господарювання вимог законодавства з питань цивільного захисту, техногенної та пожежної безпеки.

Відтак, у системі чинного законодавства забезпечення пожежної безпеки є складовою цивільного захисту, тож відповідна система органів визначається Кодексом цивільного захисту України [79] та Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту» від 9 січня 2014 р. № 11 [159].

Відповідно до зазначених нормативно-правових актів, постійно діючими органами управління цивільного захисту, до повноважень яких належать питання організації та здійснення заходів цивільного захисту, є:

на державному рівні – Кабінет Міністрів України, ДСНС, а також центральні органи виконавчої влади, що створюють функціональні підсистеми, та підрозділи з питань цивільного захисту у складі їх апаратів;

на регіональному рівні – Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські держадміністрації, підрозділи з питань цивільного захисту, які утворюються у їх складі, територіальні органи ДСНС;

на місцевому рівні – районні, районні у містах Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчі органи міських (міст республіканського Автономної Республіки Крим і міст обласного значення) рад, підрозділи з питань цивільного захисту, які утворюються у їх складі, виконавчі органи селищних та сільських рад, підрозділи територіальних органів ДСНС;

на об'єктовому рівні – керівні органи підприємств, установ та організацій, а також підрозділи (посадові особи) з питань цивільного захисту, які утворюються (призначаються) такими органами відповідно до законодавства.

До структури територіальних органів ДСНС України входять:

Головні управління ДСНС України у Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Київській, Луганській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Рівненській, Харківській, Херсонській, Хмельницькій областях та місті Києві;

Управління ДСНС України у Волинській, Житомирській, Закарпатській, Івано-Франківській, Кіровоградській, Сумській, Тернопільській, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській областях;

аварійно-рятувальні загони спеціального призначення;

загони технічної служби;

державні пожежно-рятувальні загони;

державні пожежно-рятувальні частини;
державні пожежно-рятувальні пости;
професійні пожежні частини;
професійні пожежні пости;
центри забезпечення;
оперативно-координаційні центри;
центри оперативного зв'язку, телекомунікаційних систем та інформаційних технологій.

Крім того, до структури ДСНС України входять науково-дослідні установи, зокрема Український науково-дослідний інститут цивільного захисту, провідні спеціалісти якого також залучаються під час розслідування резонансних та складних злочинів, пов'язаних з пожежами.

Правовий статус ДСНС визначається Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій» від 16 грудня 2015 р. № 1052 [158]. Серед широкого кола повноважень Служби ми виокремили ті, що безпосередньо пов'язані із забезпеченням пожежної безпеки та обізнаність щодо яких сприятиме ефективній організації взаємодії з органами розслідування:

забезпечує гасіння пожеж, рятування людей, надання допомоги в ліквідації наслідків аварій, катастроф, стихійного лиха та інших видів небезпечних подій, що становлять загрозу життю або здоров'ю людей чи призводять до завдання матеріальних збитків;

організовує та забезпечує охорону від пожеж підприємств, установ, організацій та інших об'єктів на підставі договорів;

організовує і здійснює державний нагляд (контроль) за додержанням вимог законів та інших нормативно-правових актів з питань техногенної та пожежної безпеки, цивільного захисту міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими держадміністраціями, іншими державними органами та органами місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання;

здійснює безпосередньо та через свої територіальні органи реєстрацію декларацій відповідності матеріально-технічної бази суб'єкта господарювання вимогам законодавства з питань пожежної безпеки;

здійснює відповідно до закону ліцензування господарської діяльності з надання послуг і проведення робіт протипожежного призначення;

розглядає в разі звернення фізичних чи юридичних осіб:

проектну документацію щодо влаштування засобів протипожежного захисту (систем пожежогасіння, пожежної сигналізації, оповіщення про пожежу та управління евакуацією населення, протидимного захисту, пожежного спостереження, вогнезахисної обробки будівельних конструкцій (виробів, матеріалів), автоматизованих систем раннього виявлення загрози виникнення надзвичайних ситуацій та оповіщення населення у разі їх виникнення), а також бере участь у прийманні проведених робіт із влаштування зазначених засобів;

перевіряє наявність й утримання в стані готовності автоматизованих систем раннього виявлення загрози виникнення надзвичайних ситуацій та оповіщення населення в разі їх виникнення та систем протипожежного захисту на об'єктах, які підлягають обладнанню такими системами;

складає акти перевірок, видає приписи, постанови, розпорядження про усунення порушень вимог законодавства у сфері цивільного захисту, пожежної та техногенної безпеки, а в разі встановлення порушень, що створюють загрозу життю та здоров'ю людей, звертається безпосередньо та через територіальні органи до адміністративного суду щодо застосування заходів реагування у вигляді повного або часткового зупинення до повного усунення порушень вимог законодавства у сфері цивільного захисту, пожежної та техногенної безпеки роботи підприємств, окремих виробництв, виробничих ділянок, агрегатів, експлуатації будівель, об'єктів, споруд, цехів, ділянок, окремих приміщень, а також машин, механізмів, устаткування, транспортних засобів, зупинення проведення робіт, у тому

числі будівельно-монтажних, випуску та реалізації пожежонебезпечної продукції, систем та засобів протипожежного захисту;

бере участь у розробленні будівельних норм у сфері цивільного захисту, пожежної та техногенної безпеки, пропозицій щодо внесення змін до них та визнання їх такими, що втратили чинність, подає Міністрові внутрішніх справ відповідні пропозиції;

застосовує адміністративно-господарські санкції за порушення вимог законодавства у сфері цивільного захисту, пожежної та техногенної безпеки;

у разі звернення фізичних чи юридичних осіб надає:

технічні умови для інженерного забезпечення об'єкта будівництва щодо пожежної та техногенної безпеки;

методичні рекомендації щодо розроблення та підготовки положень, інструкцій, інших нормативних документів у сфері пожежної та техногенної безпеки, що діють на підприємствах, в установах, організаціях та на інших суб'єктах господарювання незалежно від форми власності;

бере участь у:

формуванні науково-технічної політики з питань, що належать до компетенції ДСНС, координації наукових досліджень та впровадженні передового досвіду, досягнень науки, новітньої техніки, продукції протипожежного призначення;

роботі Ради з акредитації та технічних комітетів з акредитації національного органу з акредитації для реалізації технічної політики у сфері пожежної безпеки, а також Національної ради з питань безпечної життєдіяльності населення та Державної комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій;

розслідуванні пожеж, причин виникнення надзвичайних ситуацій та невиконання запобіжних заходів, а також проведенні оцінки дій органів управління і сил щодо організації та проведення ними рятувальних і інших невідкладних робіт;

розгляді проектів містобудівної документації та подає спеціально уповноваженому органу містобудування та архітектури висновки щодо додержання вимог у сфері пожежної та техногенної безпеки;

вносить пропозиції щодо технічного регулювання у сфері цивільного захисту, пожежної та техногенної безпеки, гідрометеорологічної діяльності, а також щодо встановлення, застосування та виконання обов'язкових вимог до засобів протипожежного захисту та аварійно-рятувальних засобів, пожежонебезпечної продукції.

З аналізу структури та повноважень органів, на які покладається забезпечення пожежної безпеки, очевидно, що правоохоронні та контролюючі органи виконують спільне завдання щодо організації, безпосереднього здійснення та контролю за виконанням вимог законодавства про забезпечення пожежної безпеки, запобігання вчиненню правопорушень, зміцнення законності та правопорядку. Тому правильно організована взаємодія являє становить інтерес для кожного із суб'єктів. При цьому ініціатива взаємодії має походити не лише від органів розслідування, а й від кожного із суб'єктів, не залежно від його ролі, компетенції та форми здійснення повноважень [194, с. 293].

Нормативно-правова регламентація взаємодії органів розслідування та органів, на які покладаються функції із забезпечення пожежної безпеки, також зазнала певних змін у зв'язку з реорганізацією останніх. Так, до 2012 р. таку взаємодію було врегульовано наказом МВС України, Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи «Про взаємодію органів внутрішніх справ України та органів Державного пожежного нагляду МНС України в попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів, пов'язаних з пожежами» від 26 серпня 2003 р. № 943/302. Зазначений Порядок визначав завдання, функції, права та обов'язки підрозділів органів внутрішніх справ, Державної інспекції техногенної безпеки України та МНС України під час проведення огляду місця пожежі, виявлення, припинення, попередження та

розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з пожежами. Крім того, документ визначав мету, принципи взаємодії, обов'язки та повноваження органів різних відомств, а також організацію взаємодії на різних етапах розслідування події пожежі.

30 листопада 2012 р. вищезазначений нормативний акт припинив свою дію на користь спільного наказу МВС та МНС України «Про затвердження Порядку спільних дій органів внутрішніх справ, Державної інспекції техногенної безпеки України та МНС України під час проведення огляду місця пожежі, виявлення, припинення, попередження та розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з пожежами» № 1106/1377 [162].

Цей наказ є чинним, проте його зміст суперечить чинному законодавству. Зокрема, вищезгаданому наказу МВС України від 2 листопада 2015 р. № 1337 та Указу Президента України «Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій» від 16 січня 2013 р. № 20/2013, згідно з яким Державна служба України з надзвичайних ситуацій є правонаступником МНС України та Державної інспекції техногенної безпеки України, що реорганізуються [157]. Відтак, спільний наказ МВС та МНС України «Про затвердження Порядку спільних дій органів внутрішніх справ, Державної інспекції техногенної безпеки України та МНС України під час проведення огляду місця пожежі, виявлення, припинення, попередження та розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з пожежами» № 1106/1377 потребує внесення відповідних змін з метою узгодження його з чинним законодавством.

Незважаючи на деякі невідповідності, згаданий Порядок чітко визначає правовий статус суб'єктів, форми та напрями взаємодії на різних етапах розслідування пожежі. Зокрема, документ складається із семи розділів:

I. Загальні положення (завдання, функції, права та обов'язки відповідних підрозділів; мета та принципи взаємодії).

II. Обов'язки працівників територіальних органів і підрозділів внутрішніх справ та осіб начальницького складу Держтехногенбезпеки

України, які здійснюють контроль за попередженням, виявленням, припиненням і розслідуванням кримінальних правопорушень, пов'язаних з пожежами.

III. Організація взаємодії під час розгляду заяв і повідомлень про правопорушення, пов'язані з пожежами.

IV. Порядок створення, виїзду слідчо-оперативної групи та інших працівників органів внутрішніх справ на місце пожежі, контроль за їх діяльністю.

V. Дії членів слідчо-оперативних груп після прибуття на місце пожежі.

VI. Створення слідчо-оперативної групи для розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з пожежами, планування слідчих (розшукових) дій.

VII. Організація контролю за виконанням доручень слідчих у кримінальних провадженнях, пов'язаних з пожежами, планування роботи.

У результаті аналізу напрямів взаємодії між органами поліції та ДСНС ми здійснили класифікацію таких заходів за часовим критерієм. Зокрема, виокремили:

- 1) заходи превентивного характеру;
- 2) заходи, що здійснюються з метою розслідування пожежі;
- 3) заходи, спрямовані на підведення підсумків взаємодії та узагальнення отриманих даних.

До заходів превентивного характеру належать такі:

– внесення працівниками органів ДСНС до органів поліції пропозицій щодо вжиття конкретних заходів для виявлення та усунення причин і умов, що призводять до вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із пожежами;

– забезпечення у структурних підрозділах органів поліції та територіальних органах ДСНС України закріплення відповідальних осіб за організацію роботи, пов'язаної з пожежами;

– організація проведення спільних занять із залученням слідчих, працівників оперативних підрозділів, НДЕКЦ, дослідно-випробувальних лабораторій територіальних органів ДСНС щодо відпрацювання практичних прийомів роботи на місцях пожеж, тактики і методики розслідування правопорушень, пов'язаних з пожежами

– спільне проведення протипожежної пропаганди серед населення (бесіди, виступи в пресі, на радіо, телебаченні тощо).

Другий блок заходів взаємодії розпочинається на етапі розгляду заяв і повідомлень про правопорушення, пов'язані з пожежами. Оскільки інформацію про факти виникнення пожеж приймають як чергові оперативно-чергової служби територіального органу ДСНС, так і чергові міськрайлінорганів поліції, взаємодія на даному етапі реалізується передусім у формі обміну первинною інформацією. Так, при отриманні заяви чи повідомлення про пожежу від осіб (у тому числі при отриманні сигналів з пультів пожежного спостереження) черговий ДСНС негайно повідомляє оперативного чергового міськрайліноргану поліції, надавши йому всю наявну оперативну інформацію для направлення слідчо-оперативної групи (СОГ) на місце події. Водночас оперативний черговий органу поліції негайно повідомляє оперативно-чергову службу ДСНС з метою направлення на місце події чергового караулу підрозділу ДСНС.

У подальшому взаємодія реалізується у формі діяльності суб'єктів у складі спеціалізованої СОГ. Створення спеціалізованих слідчо-оперативних груп з розслідування пожеж уперше було передбачено ще у 1982 р. наказом МВС СРСР «О мерах по улучшению расследования крупных пожаров» № 272 [223, с. 129] та цілком себе виправдало, оскільки ефективність розкриття злочинів даної категорії з початком їх створення значно підвищилась. Головними завданнями СОГ є виявлення, фіксація, кваліфіковане вилучення та пакування слідів злочинного порушення встановлених вимог пожежної безпеки, установлення свідків та потерпілих, з'ясування обставин порушення, що мають значення для всебічного, повного

і неупередженого його дослідження, розслідування та встановлення осіб, причетних до його вчинення. СОГ утворюються при чергових частинах міськрайлінорганів поліції. До їх складу входять працівники органів поліції відповідно до затвердженого графіка чергування. До СОГ в обов'язковому порядку входять слідчий (керівник СОГ), співробітник оперативного підрозділу, НДЕКЦ, спеціаліст відповідного підрозділу ДСНС України.

Важливим етапом взаємодії після прибуття на місце події є спільне планування проведення огляду з розподілом функцій та завдань суб'єктів. Так, представник ДСНС надає слідчому допомогу в огляді місця пожежі з метою виявлення осередку та причин виникнення і розповсюдження пожежі, виявлення, фіксації та вилучення зразків, проб, технічної та іншої документації і предметів, що надалі можуть бути використані як речові докази; здійснює перевірку стану і справності засобів протипожежного захисту, що є на об'єкті, а також виконання вимог пожежної безпеки, приписів та постанов відповідних органів, якщо такі виносилися; здійснює спільне планування роботи на місці пожежі з відповідним розподілом обов'язків.

Крім того, для участі в огляді місця пожежі за потреби можуть залучатися відповідні спеціалісти газового господарства, енергонагляду, котлонагляду, з ремонту побутової техніки, з контролю за устаткуванням, ремонтом та експлуатацією пічного та систем опалення, інженер-електрик, хімік, інженер-будівельник, інспектор з безпеки праці та інші. Керівництво підпорядкованих підрозділів органів поліції та ДСНС України узгоджує з керівниками відповідних підприємств, установ та організацій, де працюють такі спеціалісти, порядок їх виклику та прибуття на місце пожежі.

За допомогою згаданих спеціалістів слідчий з'ясовує обсяг пожежного навантаження в зоні пожежі, наявність речовин і матеріалів, здатних впливати на утворення теплових конвективних потоків та масопереносу під час пожежі, і таким шляхом визначає та фіксує спрямованість поширення вогню, установлює номенклатуру, фізичні та хімічні властивості речовин і

матеріалів, здатних до взаємодії з виділенням великої кількості тепла в результаті хімічної реакції з киснем повітря або при взаємодії між ними, визначає умови, що передували виникненню пожежі, ураховуючи зазначені обставини, про що докладно, застосовуючи зрозумілі та коректні терміни, викладає в тексті протоколу огляду (додаток Д).

Для правильної кваліфікації кримінального правопорушення та ефективного проведення пожежно-технічної експертизи важливе значення мають документи, які надають слідчому органу відповідні підрозділи, що ми також розглядаємо як одну з форм взаємодії. Зокрема, слідчий долучає до матеріалів провадження:

- акт про пожежу або звіт спеціаліста про причину виникнення пожежі;
- довідку про метеорологічні умови на момент виникнення і розвитку пожежі, видану відділами гідрометеорологічного центру;
- відповідний витяг з посиланнями на пункти, статті тощо, позначення та назву нормативно-правового акта, порушення якого могло призвести до пожежі;
- копію наказу про призначення конкретної особи відповідальною за виконання правил пожежної безпеки на об'єкті, її посадові обов'язки;
- акти об'єктових і цехових пожежно-технічних комісій;
- дані щодо проведення вогневих й інших пожежонебезпечних робіт, у тому числі ремонтних і профілактичних; схему електропроводки (якщо об'єкт був нею обладнаний і не був знеструмлений);
- документи, що підтверджують проведення робіт з виміру опору ізоляції провідників; діючі на підприємстві інструкції з пожежної безпеки;
- приписи посадових осіб відповідних органів про усунення раніше виявлених порушень вимог пожежної безпеки на об'єкті;
- опис пожежі, що складає спеціаліст ДСНС України;

– запис переговорів керівника (керівників) гасіння пожежі з центральним пунктом пожежного зв'язку, матеріали відео- та фотофіксації, виготовлені під час огляду місця події на електронному носії, та інші документи.

Однак, як вже зазначалося, взаємодія не обмежується спільними діями під час здійснення огляду місця події, незважаючи на той факт, що своєчасне та ефективне проведення саме цієї слідчої дії є визначальним для успішного розслідування пожеж. Слідчий може запрошувати спеціалістів ДСНС і під час проведення подальших слідчих дій: допитів, обшуків, виїмок, повторних оглядів тощо.

Крім того, зважаючи на те, що взаємодія – процес динамічний та безперервний, суб'єкти мають здійснювати заходи, спрямовані на підбиття підсумків взаємодії, узагальнення отриманих даних та, з урахуванням виявлених недоліків, оптимізацію й підвищення ефективності процесу взаємодії. До таких заходів, зокрема, належать:

заслуховування на нарадах при керівництві ГУМВС, УМВС, міськрайлінорганів, територіальних органів ДСНС України звітів про результати проведення оглядів місць пожеж, виявлення, попередження та припинення правопорушень, пов'язаних з пожежами, їх розслідування, встановлення осіб, які їх вчинили;

звірення обліків інформації про пожежі, зафіксовані в органах ДСНС України, та проваджень, що внесені до Єдиного реєстру досудових розслідувань, тощо.

Отже, у результаті узагальнення позитивного досвіду взаємодії органів поліції та органів, на які покладається забезпечення пожежної безпеки, можна стверджувати, що найбільш ефективними формами їх взаємодії є такі:

інформаційний обмін (причини й умови, що сприяють вчиненню таких правопорушень; первинна інформація про подію; надання інформації, що міститься в архівах, базах даних тощо; надання необхідних документальних носіїв інформації);

взаємне консультування щодо широкого кола питань у межах компетенції кожного із суб'єктів взаємодії;

планування та реалізація проведення спільних дій і заходів (діяльність у складі СОГ; проведення спільних заслуховувань, навчань, семінарів тощо);

взаємне звірення облікової інформації;

спільне проведення наукових розробок, аналітичних досліджень, підготовка довідково-методичної літератури;

організація спільного контролю та підведення підсумків взаємодії.

Висновки до розділу 2

1. Крім обставин, зазначених у КПК України (ч. 1. ст. 91), на початковому етапі розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки необхідно зібрати дані про обстановку, що передувала пожежі; обставини виникнення та розвитку пожежі; характеристику обстановки, що склалася після пожежі.

2. Особливе значення має встановлення даних про функціонально-технічні умови в обстановці об'єкта напередодні пожежі, які характеризують стан організації та дотримання встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, а саме: пожежно-технічна характеристика (конструктивно-планувальні особливості) об'єкта, на якому сталася пожежа; дані про особу, відповідальну за дотримання пожежної безпеки на об'єкті (дата призначення, період перебування на посаді, проходження необхідної підготовки тощо); стан організації пожежної безпеки (наявність і стан засобів гасіння та планів евакуації, проведення необхідних інструктажів); інформація про легкозаймисті речовини та матеріали, що зберігалися на об'єкті пожежі та в зоні горіння; особливості технологічного процесу на об'єкті; додаткові обставини та події, які безпосередньо передували виникненню пожежі. Основним джерелом інформації про стан організації та дотримання

встановлених законодавством вимог пожежної безпеки на об'єкті визнано документи.

3. З огляду на виявлені у процесі опитування слідчих складності, що виникають під час опрацювання технічної документації, запропоновано класифікацію документальних джерел слідчої інформації за змістом: про відповідність стану пожежної безпеки на об'єкті встановленим вимогам; про призначення осіб, відповідальних за дотримання вимог пожежної безпеки на об'єкті та їх правовий статус; пов'язані з проведенням інструктажів та перевірок знань з питань пожежної безпеки; про рівень забезпечення належного функціонування установок пожежної автоматики та іншого приладдя; плани (схеми) евакуації на випадок пожежі; про врегулювання діяльності пожежно-технічної комісії та добровільної пожежної дружини (команди) на об'єкті; про результати перевірок органами, на які покладені функції державного контролю із забезпечення пожежної безпеки.

4. На формування слідчих ситуацій впливають об'єктивні (обсяг та характер початкової інформації, що є в розпорядженні слідчого; наявність та стійкість джерел доказової інформації; інтенсивність процесів зникнення доказів та сила чинників, які впливають на це; наявність у розпорядженні слідчого необхідних засобів, способів, часу і можливості їх оптимального використання; кримінально-правова оцінка події, що існує на конкретний момент розслідування; рівень взаємодії слідчого з іншими органами й підрозділами) та суб'єктивні (психологічний стан слідчого, рівень його знань та кваліфікація, практичний досвід, спроможність приймати й реалізовувати рішення в екстремальних ситуаціях; протидія з боку зацікавлених учасників провадження; зусилля слідчого, спрямовані на зміну слідчої ситуації; наслідки помилкових дій (у тому числі розголошення даних) слідчого, оперативного працівника, експерта, понятих; непередбачені дії потерпілого чи осіб, причетних до розслідування події) чинники.

5. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування визначаються ступенем повноти та визначеності наявної в розпорядженні

слідчого інформації: відома особа, відповідальна за виконання вимог пожежної безпеки, а також встановлено приблизний час виникнення пожежі, місце початкового займання та спосіб ініціації вогню; особа, відповідальна за дотримання вимог пожежної безпеки, відома, але не затримана, встановлено приблизний час виникнення пожежі, місце початкового займання, але точно невідомий спосіб ініціації вогню; слідова картина злочину однаковою мірою виявляє ознаки як порушень вимог пожежної безпеки, так і підпалу.

6. Взаємодія слідчого з фахівцями державних органів, на які покладається забезпечення пожежної безпеки – це цілеспрямована та узгоджена діяльність відповідних органів виконавчої влади, метою якої є ефективне розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, зміцнення законності та правопорядку, а також запобігання порушенням норм законодавства про пожежну безпеку.

7. Основними формами взаємодії слідчого з державними органами, на які покладається забезпечення пожежної безпеки, є: інформаційний обмін (причини й умови, що сприяють вчиненню означених правопорушень; первинна інформація про подію; надання інформації, що міститься в архівах, базах даних тощо; надання необхідних документальних носіїв інформації); взаємне консультування щодо широкого кола питань у межах компетенції кожного із суб'єктів взаємодії; планування та реалізація проведення спільних дій і заходів (діяльність у складі СОГ; проведення спільних заслуховувань, навчань, семінарів тощо); взаємне звірення облікової інформації; спільне проведення наукових розробок, аналітичних досліджень, підготовка довідково-методичної літератури; організація спільного контролю та підбиття підсумків взаємодії.

РОЗДІЛ 3

ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ПОРУШЕНЬ ВСТАНОВЛЕНИХ ЗАКОНОДАВСТВОМ ВИМОГ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ

1.1. Огляд місця події при розслідуванні порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки

Якісне, повне та вчасне проведення огляду місця події є запорукою подальшого успішного розкриття та розслідування будь-якого злочину, а особливого значення огляд набуває в розслідуванні порушень вимог пожежної безпеки. Це, зокрема, підтвердили результати проведеного опитування слідчих, за якими 99,6 % респондентів визнали огляд місця події однією з найбільш результативних слідчих дій при розслідуванні злочинів даної категорії (додаток А).

Початковий етап розслідування порушень правил пожежної безпеки починається з огляду місця пожежі в умовах інформаційного дефіциту розслідування. Головною метою огляду місця події є вивчення обстановки пожежі та залучення до матеріалів провадження носіїв доказової інформації.

Структура та зміст завдань кожної слідчої дії потребують чіткого уявлення про системи етапів, стадії їх виконання та кінцевий результат. Аналіз положень ст. 223 та 237 КПК України свідчить про те, що огляд місця пожежі здійснюється з метою:

- виявлення слідів злочину та інших речових доказів;
- аналіз обставин злочину, а також інших обставин, що мають значення у справі;
- фіксацію вилученого в тій послідовності, в якій відбувалася подія, та в тому вигляді, у якому воно спостерігалось під час огляду [208, с. 45].

При огляді місця пожежі вирішується низка конкретних питань, які, незалежно від ступеня руйнування об'єктів, дають певну інформацію, що допоможе розслідуванню, передусім при проведенні судових експертиз.

Ми поділяємо думку І. А. Попова, який визначає наступні тактичні завдання огляду місця події для слідчого при розслідуванні злочинів, пов'язаних з пожежами:

- 1) пошук осередкового конусу за слідами, залишеними вогнем на вертикальних та горизонтальних поверхнях;
- 2) співставлення ознак осередку з особливостями конструкції та роботи устаткування, якостями речовин та матеріалів, що застосовуються в технологічному процесі;
- 3) перевірка стану засобів автоматичного виявлення та гасіння пожежі;
- 4) застосування всіх наявних можливостей щодо виявлення й вилучення предметів та інших носіїв доказової інформації: електропроводка зі слідами пошкодження ізоляції, короткого замкнення; електронагрівальні прилади, зразки дерев'яних конструкцій з найбільшим ступенем термічного впливу, пожежного сміття, ґрунту в районі розміщення передбачуваного осередку пожежі, ємності з рештками легкозаймистих речовин, засоби підпалу тощо [148].

Однак огляд місця події, як і будь-яка інша слідча дія, вимагає ретельної організації. Адже, як зазначає В. І. Гончаренко, «правильна організація слідчої дії дозволяє провести ретельну її підготовку, запросити для участі необхідних осіб, передбачити застосування науково-технічних засобів, забезпечити за необхідності охорону тощо. Використання в процесі розслідування допомоги громадськості сприяє своєчасності певних заходів. Це, наприклад, пошук речових доказів на великій території місця події, встановлення кола можливих свідків, розшук злочинця, який зник з місця події. Організація діяльності містить у собі також питання самоорганізації слідчого, тобто такої організації його роботи, що сприяла б найбільшій результативності [30, с. 42]. Водночас В. О. Коновалова та В. Ю. Шепітько

стверджують, що тактичний зміст організації проявляється в тому, щоб обрати оптимальні її форми, які забезпечують швидкість і ефективність вирішення завдань з розслідування злочинів. Так, організація взаємодії допомагає вирішити питання, пов'язані з виявом доказової інформації, правильно розподілити сили, економити процесуальні засоби [95, с. 21].

Організаційні аспекти огляду місця події при розслідуванні пожеж розглянуто в роботах М. В. Безуглова [12, с. 9], Н. М. Букаєва [21, с. 20–51], О. С. Григоряна [32, с. 36–64], С. І. Зернова та Ю. К. Пракшина [50, с. 3–6], А. Н. Євтушенко [40, с. 42–59], Г. М. Казакова [61, с. 3–9], В. В. Колеснікова [87, с. 92–117], Б. В. Мегорського [124, с. 243–246], С. П. Митричева [126, с. 21–23], О. Г. Аюпова та І. І. Старокожева [5, с. 11–17], О. М. Оркіна [140, с. 5–12], К. П. Смирнова [184, с. 38–66], В. Ф. Чиркова [216, с. 9–14], М. Л. Цимбала [208, с. 38–66] та ін.

О. А. Леві процес організації огляду місця події розглядає як такий, що складається з трьох основних блоків:

- 1) підготовка до огляду;
- 2) організація первісних та подальших дій щодо огляду місця події;
- 3) організація застосування науково-технічних засобів на місці події й залучення до огляду фахівців [116, с. 6].

Перший блок включає в себе два види підготовчих заходів стосовно огляду: ті, що проводять до виїзду на місце події, та підготовчі заходи, що здійснюються безпосередньо на місці події.

Так, заздалегідь здійснюють: організацію чергувань слідчих, визначення принципів комплектування оперативних груп, сповіщення про подію й організацію виїзду, визначення форм обліку чергувань та виїздів (відповідні журнали), методів залучення понятих та інші заходи попередньої підготовки проведення огляду місця події (починаючи від зручності та придатності виїзду одягу, взуття слідчого чи іншого учасника огляду й закінчуючи рекомендаціями щодо прогнозу погоди).

В. Д. Безвесільний та О. Ф. Дьяченко не включають до організаційних заходів з проведення огляду місця події дії, які виконуються до виїзду безпосередньо на місце пожежі. Учені пропонують такі три етапи організаційних заходів:

- 1) етап ознайомлення з обстановкою на місці події:
 - можливе з'ясування обставин, що існували до виникнення пожежі;
 - визначення тактики огляду і заходів з його реалізації;
 - обхід згарища в певній послідовності;
 - визначення найголовніших ділянок та елементів, що підлягають огляду;
- 2) етап проведення безпосереднього огляду місця події:
 - визначення осередку пожежі, особливостей пожежного навантаження та джерела запалювання;
 - установлення напрямів розповсюдження вогню;
 - порівняння усього побаченого із закономірностями виникнення та розвитку пожежі;
 - виявлення негативних можливих обставин на місці події;
- 3) заключний етап огляду місця події:
 - вилучення речових доказів;
 - фіксація результатів огляду місця події [10, с. 6].

Цілком поділяючи думки вчених щодо необхідності проведення зазначених дій безпосередньо на місці події, вважаємо, що до організаційних заходів мають належати й ті, що виконуються до виїзду [73, с. 127].

Так, В. П. Колмаков диференціював підготовчі дії на дві групи: дії до виїзду на місце події і ті, що здійснюються безпосередньо на місці події. Аналіз цих заходів показує, що вони тісно пов'язані з організаційними аспектами проведення огляду. Наприклад, перед оглядом рекомендується встановити, хто і звідки повідомив про злочин, одержати інформацію про характер події, дати розпорядження про охорону місця події, негайно

повідомити про подію прокурора, начальника або чергового органу міліції, підготувати необхідні науково-технічні засоби, запросити фахівців, оперативних працівників.

Безпосередньо на місці огляду організаційні заходи полягають у негайному виведенні із зони місця події всіх сторонніх осіб, наданні медичної допомоги потерпілим, залученні до огляду понятих, фахівців, оперативних працівників та роз'ясненні їм їхніх прав й обов'язків [89, с. 138–141].

Про необхідність наукової організації праці при проведенні огляду місця події зазначають й інші автори. Так, С. П. Єфимичев, М. І. Кулагін, О. Є. Ямпольський також розглядають три етапи організації операції:

- прийняття рішення про проведення огляду на підставі первісних відомостей про подію. При цьому акцентується увага на необхідності для слідчого орієнтовно визначити загальну мету та час огляду;
- підготовка до огляду: до виїзду і на час прибуття на місце події;
- рекомендації щодо проведення огляду [45, с. 14–26].

Аналіз вищезазначених джерел демонструє важливість організаційного врегулювання огляду місця події та подібність основних підходів до цієї проблеми в багатьох авторів. Безсумнівим є те, що без правильної організації огляду подальші етапи розслідування стають проблематичними. Адже, як цілком справедливо стверджував О. А. Леві, «організація необхідна тоді, коли для пізнання, вирішення завдань необхідно здійснити комплекс дій, застосувати сукупність прийомів, засобів, способів» [116, с. 7].

На основі аналізу наукових джерел та практики розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки пропонуємо такі етапи проведення огляду місця події при розслідуванні порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки:

- 1) підготовка до проведення огляду перед прибуттям на місце події (у тому числі психологічна);

2) ознайомлення з обстановкою на місці події (з'ясування обставин, які мали місце напередодні пожежі; визначення тактики огляду і заходів з його реалізації; обхід згарища в певній послідовності; визначення найголовніших ділянок та елементів, що підлягають огляду);

3) проведення безпосереднього огляду місця події (визначення осередку пожежі, особливостей пожежного навантаження та джерела запалювання; установлення напрямків розповсюдження вогню; порівняння усього побаченого із закономірностями виникнення та розвитку пожежі; виявлення негативних можливих обставин на місці події);

4) заключний етап огляду місця події (вилучення речових доказів; фіксація результатів огляду місця події) [77, с. 228].

Акцентуємо увагу і на психологічній підготовці слідчого до проведення огляду місця пожежі, адже досить часто такі огляди супроводжуються важкими для сприйняття людини подіями та картинами. Про важливість психологічної підготовки в діяльності слідчого зазначало багато вчених-криміналістів [94, 167]. Тому на шляху до місця події слідчому варто психологічно підготуватися до проведення огляду. Психологи встановили, що будь-яка діяльність, яка передбачає високу відповідальність, неминуче мимоволі викликає активацію, тобто збудження, усього організму людини. Найкращий результат досягається за оптимального рівня активації, який залежить від типу нервової системи та характеру людини. Однак перезбудження – завжди негативний фактор.

Щоб створити оптимальний настрій, рекомендується:

не драматизувати складну ситуацію;

згадати позитивний досвід проведення оглядів;

уникати зайвих розмов;

продумати перелік питань, які мають значення для подальших досліджень, відповідно до нього спланувати свої дії [10, с. 5, 6].

Організаційна підготовча стадія процесу огляду місця пожежі в обов'язковому порядку повинна включати діяльність слідчого, спрямовану

на виявлення та усунення обставин, що можуть негативно вплинути на ефективність слідчої дії, яка проводиться:

- відсутність фахівців, які можуть допомогти у виявленні, дослідженні обставин та об'єктів, пов'язаних з пожежею;
- відсутність технічних засобів, необхідних для проведення огляду;
- велика площа території пожарища, захищеність її пожежним сміттям, зруйнованими конструкціями;
- погане освітлення місця події після пожежі;
- наявність опадів та інших несприятливих погодних умов у період між пожежею та оглядом або в момент огляду [208, с. 45–46].

Особливістю підготовки до огляду місця пожежі є, як правило, відсутність в органі розслідування достовірної інформації стосовно причини пожежі. Загальними версіями є підпал, порушення правил пожежної безпеки, необережне поводження з вогнем, а також займання під впливом природних факторів. Тому на підготовчому етапі слідчому варто передбачити якомога більше можливих варіантів подій. У даному випадку саме для цієї категорії проваджень важливими є професіоналізм слідчого і постійне накопичення досвіду.

На думку М. Л. Цимбала, обсяг знань, наявність яких забезпечує правильну організацію огляду місця пожежі, включає в себе:

- знання особливостей, структури злочинів, пов'язаних з пожежами. Це дає можливість заздалегідь виявити ті факти й об'єкти, на які треба звертати увагу при огляді місця події;
- знання особливостей діяльності слідчого та інших уповноважених осіб на місці пожежі, засобів та способів огляду, варіантів взаємодії учасників цієї слідчої дії;
- відомості про фахівців, які можуть бути залучені для надання допомоги при огляді місця пожежі [208, с. 47].

К. О. Чаплинський серед інших загальних вимог, що стосуються

проведення слідчих оглядів, зазначає використання спеціальних знань та застосування науково-технічних засобів [210, с. 24]. Дана вимога особливо актуальна під час проведення огляду місця пожежі, коли може виникати потреба у спеціальних знаннях, якими слідчий може не володіти. Відтак, при організації первісних та подальших дій щодо огляду надзвичайно важливе значення має вирішення питання про коло його учасників. Крім звичайних учасників даної слідчої дії, при проведенні оглядів даної категорії необхідно залучати представників адміністрації установи, у якій сталася пожежа, пожежно-технічного спеціаліста, судового медика, судово-ветеринарного фахівця (у разі загибелі тварин), інспектора-кінолога. На розсуд слідчого, залежно від конкретних обставин, до огляду може бути залучено фахівців з інших галузей знань: електротехніка (для надання допомоги в огляді електрообладнання, електричних мереж); геодезиста (для масштабної зйомки об'єкта великого обсягу); товарознавця (для огляду промислових чи продовольчих товарів, пошкоджених вогнем); будівельника (для визначення конструктивних дефектів приміщень у зв'язку з виникненням та поширенням пожежі); хіміка (для виявлення слідів легкозаймистих речовин і матеріалів) та інших осіб, які володіють спеціальними знаннями.

Участь фахівців в огляді позитивно впливає на його результати. Крім того, без них слідчому інколи важко розібратися у складних обставинах місця події, застосувати повною мірою всі необхідні науково-технічні засоби.

Необхідність застосування різноманітних науково-технічних приладів та засобів є особливою ознакою огляду місця пожежі. Цю проблематику досліджували вчені-криміналісти О. Ю. Антонов [4], М. С. Жук [46], С. І. Зернов [51, 151], С. І. Соболевська [186], І. Д. Чешко [215] та ін.

Технічні засоби диференціюються на оптичні, пошукові та інші прилади, за допомогою яких здійснюються виявлення, вилучення, фіксація й збереження матеріального оточення місця події та окремих елементів. Для ефективного використання технічних засобів разом з технічною підготовкою слідчого та інших учасників огляду важливу роль відіграють організаційні

форми застосування криміналістичної техніки, які дозволяють правильно вирішувати питання про дії учасників огляду, їх послідовність, дотримання процесуальних вимог.

Крім того, оперативна група при виїздах на місце події повинна мати слідчий портфель, слідчу валізу, фото-, аудіо-, відеоапаратуру, пакувальні матеріали (посудини з щільно закритими пробками, скляні банки, щільний папір, целофанові пакети, картонні коробки різних розмірів, мотузки, парафін), набори жиро- та спирторозчинних барвників (для виявлення слідів пальних та легкозаймистих рідин), газоаналізатори (для визначення домішок у повітрі), механічні щупи, засоби освітлення [208, с. 41–42].

К. В. Вишневецький небезпідставно рекомендує слідчим для підвищення ефективності огляду місця події, на якому внаслідок пожежі стався вибух або є застереження щодо наявності вибухових пристроїв, використовувати, зокрема, спеціальні технічні засоби: газоаналізатори; комплекти спеціального інструменту для роботи зі слідами вибуху; переносні рентгено-телефізійні установки та стаціонарні рентгенівські установки тощо [102].

Часто слідчий прибуває на місце огляду ще до завершення пожежі. У такому випадку, за справедливим зауваженням О. А. Леві, одразу після прибуття йому необхідно виявити та відобразити у протоколі огляду такі обставини:

- 1) стан погоди, напрям та силу вітру;
- 2) розміщення будови, що горить, відповідно до сторін світу;
- 3) зону дії вогню (звідки йде дим і звідки виривається полум'я);
- 4) колір диму та полум'я;

5) які засоби пожежогасіння і в якій частині будівлі застосовували пожежні в момент прибуття слідчого на місце події [116, с. 11].

На нашу думку, внесення до протоколу огляду місця події відомостей про засоби гасіння пожежі дасть змогу показати можливі зміни хімічних та фізичних якостей предметів, вилучених з місця події. У подальшому при

проведенні пожежно-технічної експертизи зазначені в матеріалах провадження засоби гасіння вогню дозволять скорегувати експертні висновки, що буде слугувати досягненню об'єктивності розслідування.

На початковому етапі розслідування порушень правил пожежної безпеки, коли слідчу ситуацію, що склалася, слідчий ще не повною мірою усвідомлює, доцільно особливу увагу приділяти максимальному збереженню та збору матеріалів, які буде направлено на подальше експертне дослідження. Адже однією з особливостей розслідування порушень правил пожежної безпеки є призначення та проведення великої кількості судових експертиз.

Безпосередньо на місці проведення огляду, насамперед, забезпечують організацію його охорони (території, предметів, об'єктів, слідів), надання допомоги потерпілим, планування огляду, проведення невідкладних заходів щодо ліквідації небезпечних наслідків події. Сторонні особи усуваються за межі ділянки, що досліджується. За необхідності встановлюють огорожу та знаки безпеки, налаштовують тимчасове освітлення [10, с. 6].

Слідчий, який є керівником групи, але не має спеціальних знань, повинен вжити заходів до того, щоб особи, які входять до групи, були проінструктовані про правила техніки безпеки при розбиранні конструкцій та пожежного сміття. Так, огляду місця пожежі часто передуює розбирання обгорілих перекриттів. Тому учасники огляду повинні використовувати спецодяг пожежників та інші відповідні способи захисту [208, с. 51].

До початку здійснення безпосереднього огляду слідчому доцільно провести усну бесіду з керівником гасіння пожежі та його учасниками для визначення ймовірного осередку займання. Таким чином, до початку огляду слідчий повинен володіти попередньою інформацією про пожежу, а саме: найбільш імовірний осередок займання, час його початку, осіб, які виявили чи повідомили про займання, час прибуття перших пожежних, засоби гасіння, місця виявлення трупів людей та інші важливі для розслідування обставини.

Такі початкові відомості, отримані непроцесуальним шляхом, слугуватимуть основою органу розслідування для побудови версій стосовно події, що відбулася.

М. Л. Цимбал, зокрема, наголошує, що перевага залучення оперативної групи до огляду місця пожежі полягає в можливості швидкої перевірки версій, які висуває слідчий при створенні конкретної слідчої ситуації. Працівникові карного розшуку слідчий може доручити спостереження за поведінкою певних осіб, уважно прислухатися до розмов очевидців, осіб, які брали участь у гасінні пожежі, до їх думок про причину пожежі.

Оперуповноважений може отримати інформацію про час займання, місце, з якого воно почалося, кольори диму, вогню тощо. Якщо ж хтось із громадян повідомить, що бачив підозрілих осіб, то інспектор повинен встановити їх особу, а якщо це не вдасться, зібрати дані про їх прикмети [208, с. 51, 52].

Аналіз опублікованих робіт дозволяє стверджувати, що головним завданням огляду місця події є визначення джерела запалювання, тобто місця початкового виникнення горіння [2, 214]. Однак місце події та місце пожежі не тотожні поняття. Місце пожежі – це лише частина простору об'єкта захисту (будівлі, споруди, частини місцевості), на якому, усупереч ужитим заходам, виникло неконтрольоване людиною горіння. Місце події – це будівля, споруда, частина місцевості, де внаслідок пожежі залишилися сліди впливу вогню на слідосприймаючі об'єкти та людей. Таким чином, місце події буде включати в себе не лише місце пожежі, а й прилеглий до нього простір у межах об'єкта охорони чи декількох об'єктів зі слідами впливу пожежі [18, с. 115].

Фахівці виділяють такі зони розвитку пожеж, які постійно існують упродовж усього часу даної події:

зона горіння, яку характеризують прогари, повне вигорання горючих матеріалів, глибоке обвуглювання конструкцій та предметів, критичні

деформації та наслідки термічної дії на негорючі конструктивні елементи споруд, термічні пошкодження на трупах;

зона тепловиділення, яку визначають побічні ознаки теплового впливу на конструктивні та оздоблювальні матеріали, а також на людей і тварин;

зона задимлення, яку характеризують специфічний відтінок, що формується слідами нашарування осілих твердих часток диму (кіптяви) на поверхні конструкцій огорожувальних споруд [10, с. 7; 208, с. 92].

Практика розслідування пожеж свідчить про те, що доцільно та необхідно проводити огляд не лише в зоні горіння, а й в інших прилеглих зонах. Труп загиблих часто виявляли не тільки в місці локалізації вогню, а й у зонах тепловиділення та задимлення.

Встановлення осередку пожежі дозволить визначити межі локалізації найбільш інформативних слідів пожежі. Саме в осередку пожежі зберігаються сліди, які свідчать про причину загоряння. Вилучення таких слідів та направлення їх для проведення судової пожежно-технічної експертизи і є індикатором успішного проведення огляду.

Осередок пожежі часто пов'язують із місцем найбільшого вигорання та руйнування, оскільки значне вигорання обумовлене більш тривалою дією високої температури. Однак, як стверджують В. Д. Безвесільний та О. Ф. Дьяченко, такий підхід може призвести до помилкового висновку, зокрема, коли осередок пожежі знаходився в місці найменшої кількості горючих матеріалів і зона горіння поширювалася в напрямку, де існували найбільш сприятливі умови, наприклад, зосередження горючого навантаження з більшим за значенням тепловим потенціалом [10, с. 8].

Кількість виявлених осередків пожежі також має важливе значення. Як стверджують практики, наявність декількох джерел вогню по всій площі об'єкта є свідченням підпалу як способу ініціації горіння. Та, навпаки, лише один осередок з локалізацією біля опалювальних приладів, розподільних щитів електропроводки свідчить про велику ймовірність порушень вимог пожежної безпеки.

До особливостей огляду місця пожежі можна віднести формулювання системи тактичних прийомів, спрямованих на збирання вихідних даних про події, які передували пожежі, про пожежно-технічні характеристики об'єкта, що згорів, для необхідного в подальшому експертного дослідження; на прийняття рішення про призначення експертизи (за необхідності безпосередньо на місці події після огляду); на постановку питань експерту.

Метою застосування тактичних прийомів огляду є виявлення характерних слідів зони горіння, теплового впливу і задимлення, визначення по них меж та форм розвитку пожежі, пошук ознак осередку її виникнення та шляхів поширення, виявлення слідів та інших речових доказів.

М. Л. Цимбал зазначає, що у криміналістичній літературі існує певна тенденція до підміни системи тактичних прийомів методами, стадіями, технічними чи організаційними заходами даної слідчої дії. Дійсно, ці поняття нерозривно пов'язані з тактикою огляду, але необхідно наголосити на найбільш доцільних тактичних прийомах у різноманітних ситуаціях, що застає слідчий на місці події [208, с. 95–97].

Так, І. Д. Чешко пропонує здійснювати огляд місця події при пожежі у два етапи: статичний (загальний) та динамічний огляд. При проведенні статичного огляду рештки конструкцій, меблів, приладів та устаткування вивчаються візуально та описуються у протоколі у тому стані, в якому вони перебувають на момент огляду. Вивченню та опису підлягають, насамперед, термічні ураження матеріалів, конструкцій, предметів – закопчення, вигоряння матеріалів на різну глибину, наскрізні прогари, деформації та їх спрямованість.

Динамічний огляд проводиться після статичного та полягає в послідовному, шар за шаром, розбиранні так званого «пожежного сміття» з вилученням фрагментів обгорілих конструкцій та предметів, а також тих об'єктів, які мають значення для розслідування пожежі – встановлення її осередку виникнення, причин та інших обставин [143, с. 24].

Однак такий розподіл є недоцільним у випадку, коли огляд

проводиться в період тривання пожежі (пожежу ще не ліквідовано). Відтак, слідчий, фахівець отримують можливість візуального вивчення місця виникнення початкового горіння і напрямків його поширення. У цьому випадку існує можливість встановлення дійсної причини пожежі за слідами її розвитку, які можна спостерігати і фіксувати, тобто застосувати спочатку динамічну стадію огляду, після цього перейти до статичної стадії, а згодом повернутися знову до динамічної.

У криміналістичних джерелах існує також розподіл стадій огляду місця пожежі на загальний та детальний [10, с. 7, 8].

Так, на стадії загального огляду вирішуються питання щодо фіксації всього побаченого та розташованого на місці події в післяпожежному стані. Його метою є загальне ознайомлення з місцем події, оцінка обстановки після пожежі та визначення тактики. У цій ситуації пошкоджені конструкції не розбираються та розкопки не ведуться, фіксується загальний вигляд та визначаються конфігурація і межі зон розвитку пожежі, а також периметр прилеглої території, зовнішніх конструкцій, дверних і віконних прорізів тощо.

На стадії детального огляду вирішуються завдання обстеження зон розвитку пожежі за наслідками їх впливу на конструктивні матеріали, окремі предмети, тіла людей і тварин. Такі заходи супроводжуються розбиранням конструкцій, розкопками, ліквідацією завалів тощо. Детальний огляд слід проводити не лише в зоні горіння.

На нашу думку, вищенаведені автори не вбачають принципової відмінності між змістом та завданнями стадій проведення огляду місця пожежі. Учені-криміналісти, крім зазначених, виділяли також стадію фіксації результатів та заключну стадію [208, с. 95–96]. Однак стадії огляду за своєю суттю не виконують функції тактичних прийомів, оскільки визначають лише розподіл дій слідчого в часі та містять підготовчі, організаційні й технічні дії. Проте деякі вчені наголошують на суворому дотриманні стадій огляду місця пожежі [12, с. 10]

У науці криміналістиці представлений широкий арсенал тактичних прийомів проведення слідчих дій, у тому числі слідчих оглядів [211]. З огляду на специфічність оглядів у досліджуваній категорії порушень, очевидно, що думки вчених стосовно методів (способів) проведення огляду місця пожежі мають розбіжності. Низка вчених пропонує застосовувати на обох стадіях огляду місця пожежі метод предметного обстеження конкретного об'єкта або частини обладнання, пристрою тощо. Воно складається з обстежень загального та детального характеру. Загальне предметне обстеження виконується з метою фіксації місця розташування, розмірів об'єкта та його складових елементів, зовнішнього вигляду й розміру пошкоджень тощо. Детальне обстеження проводиться за участю фахівця або, у випадку проведення ситуаційних досліджень на місці події, експерта (у галузі інженерно-технічних, криміналістичних, медичних досліджень тощо). Завдання детального обстеження полягає у встановленні родової належності об'єктів, сутності процесу горіння, фізико-хімічних даних горючого середовища та пожежного навантаження в місці пожежі на момент її виникнення, а також в оцінюванні негативних обставин, якщо такі мали місце [63, с. 45; 19, с. 33; 10, с. 9].

Ю. О. Бондаренко вважає за доцільне застосовувати ексцентричний спосіб проведення огляду місця пожежі за умови, що джерело запалення однозначно визначене і загальна площа пожежі невелика. Даний спосіб полягає в дослідженні слідової картини місця пожежі за напрямком від осередку до периферії. Такий підхід, на думку вченого, дозволяє описати сліди, що вказують на умови розповсюдження та розвитку пожежі, а також напрямок впливу її небезпечних факторів.

Невеликою загальною площею об'єкта пожежі Ю. О. Бондаренко вважає такий внутрішній простір приміщення, де з будь-якої його точки можливо чітко спостерігати слідову картину. Така площа становить близько 40–50 м². Цей метод огляду оптимальний для огляду слідів запалення в житлових приміщеннях [18, с. 117–118].

Водночас П. Г. Великородний зазначає, що огляд місця пожежі здійснюється від території, що прилягає до місця події, для попередження можливої втрати слідів та предметів злочину. Огляд самого місця події проводиться за секторами, а в межах кожного сектора – зигзагоподібно, через нелінійне розміщення виробничого обладнання. Такий спосіб огляду використовується, якщо осередок виникнення вогню є неочевидним [25].

Відповідно до результатів проведеного опитування слідчих, застосування тактичного прийому під час огляду місця події при розслідуванні злочинів, пов'язаних з порушеннями вимог пожежної безпеки, залежить від технічних і функціональних характеристик об'єкта пожежі (97,8 %), а також від однозначності визначення осередку виникнення вогню (95,4 %). У будь-якому разі вибір способу проведення огляду залишається за слідчим, однак його корегування можливе після консультації з фахівцем, який володіє пожежно-технічними знаннями.

На нашу думку, огляд об'єкта пожежі варто проводити після огляду місця пожежі, як центрального та найбільш інформативного з погляду доказової інформації, елемента місця події. Тільки лише після сприйняття пожежі та її обстановки в органу розслідування з'являються різні версії стосовно події, що відбулася, які можуть бути підтверджені або спростовані під час огляду території, що конструктивно чи технологічно є об'єктом пожежі. У випадку, коли пожежа розповсюдилась на весь об'єкт, огляду підлягає прилегла до даного об'єкта територія.

Як свідчить практика розслідування порушень означеної категорії, для ефективного огляду об'єкта пожежі органу розслідування рекомендується дотримуватися таких правил:

- 1) дослідити об'єкт пожежі, визначити його кінцеві точки – виходи чи глухі кути. Цю дію слід планувати після вивчення технічної документації на даний об'єкт, проведення бесіди з особами, яким відомо розміщення приміщень об'єкта, та з дозволу керівника гасіння пожежі;
- 2) оглянути глухі кути пожежі для встановлення наявності трупів

людей від пожежі чи з інших причин;

3) у випадках, коли на об'єкті пожежі є зачинені виходи з приміщень, ретельно оглянути двері та вікна біля них. Такий огляд дозволяє встановити дії осіб під час пожежі: сліди зламів замків дверей та решіток на вікнах, сліди вибивання дверей та розбиття вікон тощо;

4) оглянути стан пожежних щитів та іншого аварійного пожежно-рятувального обладнання. Слідами використання такого обладнання можуть бути пісок, рештки води, піни та інших спеціальних сумішей на підлозі приміщень, які ведуть у бік місця пожежі;

5) оглянути підлогу для виявлення слідів присутності людей у певному місці під час пожежі та перевірити версію про підпал;

6) оглянути виходи системи повітряної вентиляції та стель приміщень для встановлення інтенсивності заповнення димом від пожежі приміщень об'єкта.

Одним з головних завдань слідчого при проведенні огляду місця події є не лише виявлення, а й фіксація доказової інформації про злочин. З цією метою здійснюють креслення та схеми, ескізи вузлів і деталей, але найбільш розповсюдженими способами візуальної фіксації традиційно залишається фото- та відеозйомка [203, с. 12].

М. С. Жук наголошує, що фотозйомкою необхідно супроводжувати всі стадії огляду місця пожежі. Об'єкт, сфотографований під час пожежі, під час огляду наслідків події фотографується знову. У цьому випадку фіксується:

- взаємне розміщення об'єкта, що горів, та будівель і споруд, зняте з високих точок місцевості, будівель поруч чи пожежної техніки. За неможливості помістити об'єкт в один кадр, здійснюється панорамна зйомка;
- зовнішній вигляд об'єкта, частина стіни, покриття зі слідами пожежі;
- обстановка всередині об'єкта, шляхи розповсюдження горіння по будівельним, елементам конструкціям приміщень, предметам, обладнанню;
- електричні прилади та обладнання, технічне устаткування,

характерні зміни конструкцій, виявлені в зоні осередку пожежі;

– передбачуваний осередок (осередки) пожежі [46, с. 63].

На нашу думку, доцільно проводити початкову фіксацію місця пригоди методом панорамної зйомки (на етапі статичного огляду), а в подальшому, по мірі виявлення предметів, що мають доказове значення, застосовувати метод оглядової та детальної зйомки (на етапі динамічного огляду).

Якщо ж огляд проводиться ексцентричним способом, то спочатку здійснюють оглядову зйомку осередку пожежі, детальну зйомку предметів та матеріалів, що в ній розміщені, а потім – панорамну зйомку обстановки навколо пожежі. Така послідовність дій необхідна для візуального сприйняття розповсюдження пожежі від осередку. Решта знайдених предметів, трупи людей також знімають детально з відображенням їх істотних ознак [76, с. 98].

У сучасних умовах стрімкого розвитку технічних засобів відображення інформації актуальним є питання про форму представлення учасникам процесу зафіксованої інформації, що є результатом проведеної слідчої дії.

Ефективність використання наочних технічних засобів А. В. Холопов пов'язує з конкретним видом доказової інформації, що надається у процесі розгляду кримінального провадження [205]. Пропонуються науково-технічні засоби, які забезпечують наочність представлення інформації:

1) пристосування та прилади візуалізації інформації, чи образотворчі засоби (дошки для крейди, маркерні та магнітно-маркерні дошки. При розслідуванні порушень вимог пожежної безпеки такими можуть бути схеми евакуації людей під час пожежі, наочна інформація про розподіл повноважень осіб тощо;

2) приладдя та пристрої для демонстрації інформації (манекени, муляжі). Стосовно досліджуваних порушень це можуть бути зразки засобів оповіщення про пожежу, макети аварійно-пожежного обладнання тощо;

3) технічні мультимедійні засоби демонстрації аудіовізуальної інформації. При розслідуванні порушень вимог пожежної безпеки можливе

застосування моделювання подій злочину за допомогою спеціальних комп'ютерних програм.

Збір та вилучення слідів пожежі здійснюється після їх фіксації на місці події. Вилучення проводять спеціалісти, які брали участь в огляді, а за їх відсутності – слідчий. Якість проведеного вилучення має значення для ефективного здійснення відповідних судових експертиз, що сприятиме об'єктивному розслідуванню.

В аспекті досліджуваного питання розглянемо так звані негативні обставини, які можуть виникати під час проведення огляду місця пожежі. Як стверджує М. Л. Цимбал, обставини називаються негативними, коли вони суперечать факту горіння, фізико-хімічним даним горючого середовища та пожежного навантаження в місці пожежі на момент її виникнення, технічному положенню інженерного устаткування тощо. Такі обставини можуть виникати досить часто. Зокрема, виявлені сліди (плями) гасу на аркуші паперу, прикладеному до дошки, можуть вказувати на обставини нанесення цієї рідини на предмет після пожежі (інакше вона б вигоріла в умовах пожежі). Відомо, що горіння поширюється вертикально в напрямку конвекти в них струмів. При попаданні запаленого сірника на горизонтальну поверхню не можуть загорітися дерев'яні дошки підлоги чи інші дерев'яні конструкції перекриття. Тому прогари підлоги можуть утворитися в умовах займання від запаленого сірника в присутності інтенсифікатора, характерного для легкозаймистої речовини. Якщо підлога під меблями та нижня частина меблів обгоріли, то цей факт свідчить про первісне горіння саме в цьому місці, а не в будь-якому іншому, що часто виявляє ознаки підпалу. Іноді встановлюються такі факти, коли очевидні ознаки виявляються в одному приміщенні, а руйнування будівельних конструкцій та устаткування – в іншому. Зазначені явища характерні для наслідків вибуху. На місці пожежі (зазвичай у житлових будинках) у присутності різноманітних палих речовин, матеріалів і сприятливих умов для розвитку пожежі на великій площі виявляються ділянки зосередженого вигорання на

місці розміщення трупа (трупів), що може відповідати ознакам горіння легкозаймистих рідин [208, с. 109].

Дещо інше бачення негативних обставин пожежі у В. Д. Безвесільного та О. Ф. Дьяченка. Під ними вчені розуміють певні суперечності з нормативними умовами утримання об'єкта (території, місцевості). Відхилення від установленого регламенту призводить до виникнення аварійного режиму, утворення аварійної ситуації, пожежонебезпечного стану об'єкта, що й обумовлює настання негативного явища, яке виявляється в наслідках пожежі. Слід мати на увазі те, що особи, які здійснюють протиправні дії, не завжди ретельно обмірковують і передбачають їх наслідки, тому в процесі розслідування та дослідження події нерідко можна виявити різні суперечності, характерні для негативних обставин. До таких можуть належати:

- суперечливі свідчення, які вказують на розбіжність у просторі джерела запалювання й осередку пожежі та її горючого середовища;
- виключення можливості присутності засобів утворення джерел тепловиділення у функціональних умовах, що мали місце напередодні пожежі;
- відсутність чинників і явищ, які б мали супроводжувати причину виникнення пожежі, відповідно до свідчень очевидців та наслідків події;
- неможливість утворення термічних ушкоджень конструкцій будівлі чи інших матеріалів унаслідок горіння пожежного навантаження, складові якого були надані з відомостей про утримання об'єкта напередодні пожежі;
- наявність слідів легкозаймистих речовин (матеріалів) на місці події, які, згідно з регламентом експлуатації об'єкта, не мали там зберігатися;
- значна відмінність між швидкістю вигорання матеріалів у реальній обстановці та довідковими або розрахунковими даними,
- інші розбіжності [10, с. 10].

На нашу думку, якщо в процесі огляду місця події виявлено невідповідність або очевидну суперечливість між фактами та відомостями, отриманими під час розслідування, усі такі негативні обставини необхідно ретельно досліджувати шляхом проведення експертизи з метою встановлення фізичної сутності початку пожежі.

Таким чином, огляд місця пожежі при розслідуванні порушень вимог пожежної безпеки – одна з головних слідчих дій. Це вкрай важливе джерело інформації про подію, що сталася, до того ж інформації об'єктивної, на відміну від свідчень очевидців, актів відомчих розслідувань тощо. Неякісно та непрофесійно проведений огляд часто робить марними всі подальші зусилля з розслідування даної пожежі. Крім того, місце пожежі зазвичай неможливо законсервувати та зберегти для повторних досліджень. Тому заповнити прогалини в інформації про пожежу в подальшому не зможуть навіть найкращі експерти.

Крім загальних засад огляду місця події, проведення огляду при розслідуванні порушень вимог пожежної безпеки має такі особливості:

- підготовка до огляду місця пожежі відбувається, як правило, за відсутності в органі розслідування достовірної інформації щодо причини пожежі, а отже, огляд на початковому етапі відбувається в умовах інформаційного дефіциту, що ускладнює оптимальний добір системи тактичних прийомів його проведення;

- потреба в широкому спектрі спеціальних знань зумовлює залучення до проведення оглядів при розслідуванні означеної категорії правопорушень значного кола учасників, зокрема: пожежно-технічного спеціаліста, судового медика, судово-ветеринарного фахівця (при загибелі тварин), інспектора-кінолога, відповідальних представників адміністрації, електротехніка, геодезиста, товаровознавця, будівельника, хіміка та інших осіб, які володіють спеціальними знаннями;

- під час огляду необхідне застосування різноманітних спеціальних науково-технічних приладів та засобів;

– особливу увагу слідчий має приділяти максимальному збереженню та збору матеріалів, які буде направлені на подальше експертне дослідження, адже розслідування порушень правил пожежної безпеки характеризується призначенням та проведенням великої кількості судових експертиз;

– добір системи тактичних прийомів проведення огляду місця події при розслідуванні порушень означеної категорії залежить від можливості точного визначення осередку виникнення вогню.

3.2. Допит при розслідуванні порушень встановлених вимог пожежної безпеки

Як справедливо зазначають В. Д. Безвесільний та О. Ф. Дьяченко, одним з найважливіших факторів, що впливають на встановлення істинних причин виникнення пожеж, є своєчасне отримання інформації про обставини їх виявлення, розвиток і гасіння від осіб, які причетні до цих подій [10, с. 31]. Відтак, проведення допитів, поряд зі слідчим оглядом та призначенням експертиз, є однією з важливих та необхідних слідчих дій на початковому етапі розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки. Це підтверджують результати опитування слідчих, за якими 86,4 % респондентів зазначили, що допит є найбільш результативною слідчою дією при розслідуванні злочинів даної категорії.

Питання організації і тактики проведення допитів під час розслідування означених правопорушень вивчали В. Д. Безвесільний та О. Ф. Дьяченко [10, с. 31–43], М. В. Безуглов [12, с. 14], Ю. О. Бондаренко [18, с. 155–169], М. М. Букаєв та І. В. Анісімов [21, с. 55–63], М. С. Жук [46, с. 111–144], В. В. Колесніков [86, с. 16], А. В. Мішин [128, с. 89–98], С. І. Соболевська [186, с. 96–101], М. Л. Цимбал [208, с. 114–117], І. Д. Чешко [143, с. 154–160; 166, с. 23–31] та ін.

Аналіз наукових джерел свідчить про наявність однієї з особливостей проведення допиту під час розслідування означених правопорушень, яка полягає в тому, що коло осіб, які можуть бути допитані, є досить широким та різноманітним. Учені розглядають різні категорії осіб, які можуть бути допитані в таких провадженнях. Так, В. В. Колесніков пропонує поділяти свідків на три групи: а) очевидці виникнення пожежі; б) учасники гасіння пожежі; в) особи, які не були присутніми під час виявлення і гасіння пожежі, але перебувають у певних стосунках з потерпілим чи мають відношення до об'єкта, де сталася пожежа [86, с. 16]. С. І. Соболевська розглядає такі групи осіб, яких можна допитати: потерпілі, свідки, матеріально-відповідальні особи та особи, які брали участь у гасінні пожежі [186, с. 98]. М. С. Жук зауважує, що насамперед допитують потерпілих; осіб, які повідомили про пожежу; пожежних, які брали участь у гасінні пожежі; очевидців; представників адміністрації та інших осіб, які добре знали об'єкт пожежі. Водночас учений наголошує, що найбільш важливу інформацію можуть надати особи, які виявили пожежу. Показання таких очевидців мають важливе значення для встановлення місця розміщення осередку пожежі, часу її виникнення й динаміки розвитку [46, с. 116]. В. Д. Безвесільний та О. Ф. Дьяченко пропонують такий перелік осіб, яких необхідно допитати першими, а саме: які першими виявили пожежу; сповістили про неї; гасили пожежу до прибуття пожежних підрозділів; працювали у складі пожежних підрозділів; перебували на об'єкті перед виникненням пожежі; особи, відповідальні за пожежну безпеку об'єкта; матеріально відповідальні особи; потерпілі від пожежі та ін. [10, с. 32].

Особливої уваги, на нашу думку, заслуговує класифікація осіб, які можуть бути допитані під час розслідування означених порушень, яку запропонував Ю. О. Бондаренко. Учений пропонує поділити всіх допитуваних на три групи:

– перша група – особи, які перебували на об'єкті пожежі й усвідомлювали, що їх життя та здоров'ю загрожує небезпека. Їх допит

насичений емоційальною характеристикою подій, на стадії вільної розповіді вони, як правило, не дотримуються просторово-часових співвідношень між фактами та обставинами, що сталися;

– друга група – особи, які сприймали обстановку пожежі, при цьому їх життю та здоров'ю нічого не загрожувало внаслідок займання. Такі свідки детально описують обстановку пожежі, дії пожежних з ліквідації вогню. Їх показання цінні відсутністю надмірного емоційного забарвлення та пов'язаного з ним суб'єктивного сприйняття обставин події;

– третя група – обізнані особи, які опинилися на місці пожежі відповідно до свого посадового становища чи службових обов'язків. Їх коло визначене, як правило, бійцями пожежних розрахунків та спеціалістами, які сприяють слідчому під час здійснення огляду місця події [18, с. 155–159].

На нашу думку, цінність запропонованої Ю. О. Бондаренком градації свідків полягає в тому, що, враховуючи психологічні особливості сприйняття фактів та обставин події допитуваними, слідчий зможе правильно підготуватися до відповідного допиту та надати адекватну оцінку отриманій інформації. Адже, як справедливо зазначає М. В. Безуглов, достовірність показів свідків та потерпілих залежить від багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів – конкретних умов сприйняття подій, психічного стану, особливостей особи, професії, посади та ін. Картина події у сприйнятті потерпілого може виявитися спотвореною через глибокі хвилювання, пов'язані з раптовістю виникнення пожежі, турботами про рятування близьких родичів та майна. На достовірність показань впливають також стан та особливості зору, слуху, нюху, нервової системи, спостережливість, пам'ять тощо [12, с. 14].

Для уникнення суб'єктивності у свідченнях С. І. Соболевська наголошує на необхідності отримання перш за все інформації об'єктивного характеру про: час виявлення пожежі; звукові, світлові та інші ознаки, за якими було виявлено пожежу, а також місці їх прояву з урахуванням місця перебування очевидця; площу пожежі на момент виявлення, наявність

специфічних запахів, про колір, запах та інтенсивність димоутворення; особливості наступного розвитку пожежі; метеорологічні умови на момент виявлення пожежі та в період її розвитку; стан дверей та вікон об'єкта; роботу електричного й технологічного обладнання до початку пожежі, у момент її виявлення та подальшого розвитку; обсяг і характеристику пожежного навантаження об'єкта; проведення на об'єкті перед пожежею електрозварювальних робіт, пов'язаних із застосуванням відкритого джерела вогню [186, с. 99].

Таким чином, пропонуємо перелік осіб, яких обов'язково має бути допитано під час розслідування встановлених законодавством вимог пожежної безпеки:

- 1) свідки: особи, які виявили та повідомили про пожежу; особи, які перебували на об'єкті до виникнення пожежі; очевидці пожежі (її виникнення, гасіння та наслідків);
- 2) особи, відповідальні за пожежну безпеку об'єкта, та керівник об'єкта (представники адміністрації);
- 3) керівник та учасники гасіння пожежі зі складу пожежних підрозділів;
- 4) потерпілі [74, с. 177].

Цей перелік не може бути вичерпним і залежить від обставин конкретного провадження. З огляду на зазначене, ми поділяємо думку М. Л. Цимбала, який стверджує, що слідчий визначає коло осіб, що підлягають допиту, та послідовність їх допиту на основі аналізу даних, отриманих у результаті проведення невідкладних слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, а також версій, що виникли на їх підставі [208, с. 115]. Водночас М. С. Жук зауважує, що коло осіб, які підлягають допиту як свідки, та черговість їх допиту слідчий визначає з урахуванням слідчої ситуації, що склалася [46, с. 134].

Так, залежно від конкретних обставин провадження, свідками при розслідуванні порушень вимог пожежної безпеки можуть бути також допитані:

– судовий медик – про обставини виявлення трупів та місця їх виявлення; сліди, що свідчать про прижиттєве нанесення ушкоджень їх здоров'ю, про можливу причину смерті, про дію шкідливих факторів пожежі;

– фахівці в галузі пожежної безпеки – про ймовірну причину пожежі, ймовірний спосіб ініціації загоряння, осередок та напрям розповсюдження вогню, про наявність на місці події слідів, що свідчать про вчинення підпалу, про застосовані технічні засоби пошуку, вилучення та фіксації слідів пожежі;

– працівники ДСНС України – про режим дотримання вимог пожежної безпеки на об'єкті пожежі, про виявлені у процесі перевірок організації порушень вимог пожежної безпеки, про винесені на адресу керівника організації приписи щодо усунення недоліків при дотриманні норм та правил пожежної безпеки;

– експерти-криміналісти – про можливі підроблення в пожежно-технічній документації організації, де відбулася пожежа, та ін. [18, с. 158, 159].

На нашу думку, коло допитуваних осіб визначається передусім метою допиту, а саме: необхідністю отримання певної інформації, якої бракує слідчому для розслідування конкретного провадження. Як правило, учені пропонують градацію такої інформації на основі часового фактору. Так, В. В. Колесніков стверджує, що допити очевидців пожежі (це можуть бути потерпілі й особи, які брали участь у гасінні пожежі) спрямовані насамперед на встановлення пожежної обстановки (обставини виявлення пожежі, її розвитку і гасіння). Інші особи можуть бути допитані про допожежну обстановку [86, с. 17]. В. Д. Безвесільний та О. Ф. Дьяченко пропонують такі інформаційні блоки, які необхідно «вибудувати» під час допитів причетних осіб:

1) накопичення даних щодо особливостей виявлення пожежі:

– Коли і звідки (де) свідки бачили полум'я, дим чи інші ознаки виявлення пожежі, де спостерігалось найбільше горіння? У яких місцях

об'єкта конкретно було видно ознаки виникнення горіння? Хто саме й коли виявив пожежу?

– Який колір та запах мав дим, яка була на зовнішній вигляд інтенсивність димовиділення, чи були наявні запахи, нехарактерні для даного об'єкта?

– Звідки і в яких напрямках і по яких окремих конструкціях, матеріалах розповсюджувався вогонь при виявленні пожежі?

– Чи не було помічено сторонніх осіб під час виникнення пожежі на місці події?

– Чи спостерігалися при виявленні пожежі «миготіння» світла або іскроутворення в електрообладнанні, інші ознаки аварійного режиму в роботі електроустановок? та ін.

2. Отримання інформації від свідків та інших осіб про обставини, що передували початку пожежі:

– Хто перебував у приміщенні безпосередньо перед початком пожежі та чим займався?

– Які конкретно предмети, обладнання, речі, тварини, у якій кількості та де саме знаходились у приміщенні?

– Чи мали місце характерні ознаки самозаймання до моменту виникнення пожежі, коли, ким і за яких обставин це виявлялося?

– Який був протипожежний стан даного об'єкта на момент виникнення пожежі, вимоги яких норм і правил було порушено, у чому конкретно виявлялися ці порушення?

3. Дані про особливості розвитку пожежі:

– Від якого місця (краю, сторони) розповсюджувалося горіння?

– У якій формі розвивалася пожежа (тління чи полум'я)?

– Коли, ким, чим і в якому місці розпочалося гасіння пожежі, як це відбувалося?

– Що горіло (особливо з тих матеріалів, предметів, речовин, які повністю знищені вогнем) і що вдалося врятувати від вогню? [10, с. 32–39].

Дещо іншу градацію питань, які необхідно з'ясувати під час допитів у досліджуваних провадженнях, пропонує М. В. Безуглов. Так, учений розглядає питання:

- 1) спрямовані на встановлення умов, за яких свідок спостерігав подію;
- 2) спрямовані на з'ясування умов початку та гасіння пожежі;
- 3) метою яких є з'ясування поведінки тих чи інших осіб до та в момент пожежі;
- 4) для визначення обстановки пожежі [12, с. 15].

Для отримання найбільш достовірної інформації про обставини пожежі в умовах, коли її свідки перебувають у стані сильного емоційного потрясіння і схильні до перебільшення (викривлення) сприйнятого, І. Д. Чешко пропонує слідчим передусім під час допитів:

а) намагатися отримати від свідків максимуму подробиць: де й коли відчули запах горілого, побачили полум'я, яким був його колір, розміри зони горіння чи факелу;

б) уточнити позицію, звідки ці явища були помічені (бажано, щоб свідок намалював схему, зазначивши своє місцезнаходження);

в) з'ясувати час виявлення тих чи інших явищ, бажано з їх прив'язкою до інших подій [166, с. 25].

Отже, встановивши необхідність в отриманні певної інформації та визначивши коло осіб, які підлягають допиту, слідчий розпочинає підготовку до нього. На ретельній підготовці до даної слідчої дії наголошують чимало науковців, адже від неї залежить успіх та ефективність допиту. Так, М. Л. Цимбал зазначає, що під час підготовки слідчий вивчає матеріали провадження з метою визначення кола питань, які підлягають установленню, з'ясовує взаємини свідка з іншими особами, які проходять по справі, ступінь їх зацікавленості в результаті розслідування.

Якщо до моменту допиту свідка слідчий має в розпорядженні речові

докази чи фотознімки, що можуть бути пред'явлені свідку з метою відновлення асоціативних зв'язків, він повинен заздалегідь відібрати потрібні, щоб за необхідності пред'явити їх свідку. Питання про час, спосіб виклику свідка й обстановку допиту мають бути також ретельно продумані [208, с. 115].

Учений наголошує на необхідності складання плану допиту кожного свідка з питаннями, що підлягають з'ясуванню, і послідовністю їхньої постановки.

Аналіз криміналістичних джерел дозволив визначити такі найбільш значущі для розкриття порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки обставини, які необхідно з'ясувати під час допитів:

- час та місце виникнення пожежі, де спочатку з'явилися дим та полум'я, якого вони були кольору;
- наявність специфічних запахів;
- якими були напрямок та сила вітру;
- чи не спостерігалось під час пожежі різких хлопків (вибухів) та спалахів полум'я;
- який стан дверних та віконних отворів на момент виявлення пожежі;
- хто першим виявив пожежу та яких він ужив заходів щодо її ліквідації;
- хто ще був очевидцем чи учасником дій з ліквідації пожежі;
- особи, відповідальні за дотримання вимог пожежної безпеки, їх характеристика та поведінка після виявлення пожежі;
- яким був протипожежний стан об'єкта, у якому стані знаходився протипожежний інвентар;
- час прибуття пожежної команди;
- чи не було помічено на момент виникнення пожежі біля палаючого об'єкта підозрілих (сторонніх) осіб;
- чи не здалася свідку підозрілою (незвичною) поведінка когось із осіб

на момент виникнення чи гасіння пожежі;

- думка свідка про причину пожежі;
- чи не підозрює він кого-небудь у вчиненні підпалу і якщо так, то з яких мотивів;
- відомості про страхування майнових інтересів та ін. [67, с. 81, 82].

На обов'язковості складання плану допиту наголошують також М. М. Букаєв та І. В. Анісімов. Учені, зокрема, зазначають, що нехтування складанням плану в багатьох випадках призводить до зайвого повторення допиту одного й того самого свідка через неповноту першого допиту.

У плані варто відображати обставини, що підлягають з'ясуванню, наявні дані та формулювання питань. Завчасно продумані питання дозволять більш повно та глибоко з'ясувати все, що цікавить слідчого. План допиту також допомагає слідчому спрямувати показання свідка, якщо допитуваний відхилився від сутності питання. У процесі допиту намічений план може поповнюватися іншими питаннями і, навпаки, з нього можуть вилучатися питання, розкриті свідком під час вільної розповіді. Характер питань, що пропонуються свідкам у провадженнях про пожежі, різноманітний та залежить від обставин конкретного провадження. Однак у всіх випадках шляхом допитів свідків повинні бути встановлені обставини, що мають важливе значення для розкриття злочину. Результати допиту, стверджують вчені, залежать від тактики його ведення, уміння слідчого встановити контакт з допитуваним, знайти індивідуальний підхід до нього.

Особливої підготовки вимагає допит осіб, відповідальних за протипожежний стан об'єкта. Перед його проведенням слідчий повинен вивчити необхідну службову документацію: накази, інструкції, книги обліку проведених інструктажів зі знання протипожежних правил, приписи інспекції Держпожежнагляду. За необхідності слідчому варто залучати співробітників Держпожежнагляду для надання допомоги у кваліфікованому допиті очевидців та інших осіб, передусім, якщо це стосується порушень правил пожежної безпеки [21, с. 57, 58].

Особливості підготовки до допиту свідків визначає також М. С. Жук. Учений наголошує, що слідчий повинен ретельно готуватися до кожного допиту свідка: з урахуванням даних у матеріалах провадження визначити питання та їх послідовність; з'ясувати взаємовідносини та зв'язки з потерпілим, підозрюваним (обвинуваченим), іншими причетними особами та ступінь їх зацікавленості в результатах розслідування. Це необхідно, перш за все, для встановлення під час допиту психологічного контакту з допитуваним, що, на думку вченого, є важливою умовою ефективності даної слідчої дії, одним з її тактичних прийомів. Такий контакт сприяє отриманню правдивих показань свідка, сприяє підвищенню його активності [46, с. 135].

Тезу про залежність успіху допиту від ретельності підготовки до нього обґрунтовано і в роботі М. В. Безуглова, який зазначає, що, готуючись до допиту підозрюваного та обвинуваченого, необхідно якомога більше дізнатися про його особистість, зв'язки, взаємовідносини з потерпілими, поведінку на момент, до та після пожежі. Слідчий повинен ознайомитись з відповідною технічною літературою, інструкціями, правилами та настановами. Під час допиту в низці випадків доцільно залучати спеціалістів. Своєчасне й уміле використання допомоги спеціалістів, зазначає М. В. Безуглов, у значному ступені допоможе слідчому у складних та спеціальних питаннях, пов'язаних з виникненням і розповсюдженням вогню, що позитивно вплине на якість та терміни розслідування [12, с. 14].

Загалом, залучення спеціаліста при проведенні допитів під час означених проваджень є однією з їх характерних особливостей, про що зазначено в роботах багатьох учених. Так, І. Д. Чешко справедливо наголошує, що, на жаль, показання свідків під час розслідування пожежі часто є чи не єдиним з основних (а то й єдиним) джерелом інформації про місце її виникнення. Джерело це далеко не завжди надійне та об'єктивне, але іноді його неможливо компенсувати іншими джерелами. Саме тому, стверджує вчений, дуже важливим є саме кваліфіковане опитування очевидців та допит свідків. Це дозволяє отримати необхідну для

встановлення осередку та причини пожежі інформацію й оцінити її достовірність [166, с. 24]. На наш погляд, з цією метою допит у таких випадках повинен проводитись виключно із залученням відповідних фахівців.

Крім того, слідчому варто пам'ятати, що інформація, яка отримується під час допитів, часто є вихідною для проведення в подальшому відповідних експертних досліджень. У цьому контексті В. Д. Безвесільний та О. Ф. Дьяченко звертають увагу на те, що слідчі, не володіючи відповідними спеціальними знаннями, нерідко витрачають багато зусиль на збирання даних, що не стосуються експертної інформації та не використовуються експертом, а інколи навіть переобтяжують процес дослідження. Учені пропонують отримувати дані стосовно розвитку пожежі насамперед від керівника гасіння пожежі, тому що підрозділ пожежної охорони за своїми обов'язками першим прибуває на місце події, фіксує та оцінює обстановку, спостерігає динаміку розвитку пожежі й ліквідує її. Керівник підрозділу як фахівець пожежної охорони у процесі пожежогасіння одержує та оцінює дані стосовно розмірів горіння, дії небезпечних факторів пожежі, стану інженерно-технічного обладнання тощо [10, с. 31, 32].

На необхідності участі спеціаліста під час проведення допитів у таких провадженнях наголошує і М. С. Жук. Учений, зокрема, зазначає, що предмет допиту свідків нерідко зводиться лише до з'ясування даних про винувату особу, з діями якої, як правило, і пов'язують причину виникнення пожежі. Водночас відомостям, які стосуються техніко-криміналістичної характеристики пожежі (час її виникнення, місцезнаходження осередку, шляхи розповсюдження вогню та ін.), приділяється значно менше уваги, або їх відпрацювання проводиться формально. Це, на думку вченого, є наслідком спрощеного підходу до проведення допиту, при якому інформація, відображена в пам'яті допитуваних, може залишитися невикористаною чи буде подана у викривленому вигляді через добросовісну оману чи через умисел допитуваних. Таке становище, вважає М. С. Жук, є, насамперед,

результатом недостатньої спеціальної підготовки слідчих у даній галузі і тому найбільш продуктивним є проведення допитів потерпілих, свідків та інших осіб з участю спеціаліста. У такому випадку вдається вчасно отримати найбільш детальні відомості про подію та обставини гасіння пожежі, події, що їй передували, оскільки допитуваному досить складно відійти від детального висвітлення поставлених питань, які можуть бути також розкриті шляхом відпрацювання непрямих обставин, на які допитуваний ще не встиг звернути увагу [46, с. 138, 139].

Однак як спеціаліст під час проведення допитів при розслідуванні досліджуваних порушень можуть залучатися не лише фахівці з пожежної безпеки. Зокрема, Ю. О. Бондаренко стверджує, що в деяких випадках під час проведення допитів осіб, які стали очевидцями події, доцільно залучати спеціаліста-психолога. Це зумовлено необхідністю виведення таких осіб зі стану емоційного шоку. Така ж вимога стосується і потерпілих від пожежі, які здатні надавати показання за висновком лікаря [18, с. 157].

На емоційний стан допитуваних у цій категорії проваджень звертає увагу й А. В. Мішин. Учений наголошує, що під час допитів необхідно зважати на те, що внаслідок екстремальності ситуації та сильного душевного хвилювання, відволікання уваги на рятування людей та майна, показання свідків можуть набувати односторонньої спрямованості, фрагментарно відтворювати події, що відбувалися. Вплив високих температур, втрата особистого майна, а іноді й близьких людей здійснюють певний вплив на психічний стан учасників пожежі, викликають у них розгубленість, переляк, нервові потрясіння. Така атмосфера пригнічує розумову діяльність людини, притупляє гостроту її сприйняття, у зв'язку з чим багато обставин події, що відбулася, можуть залишитися поза увагою особи чи сприймаються у спотвореному вигляді. Із сприйнятого можуть випасти окремі елементи, іноді досить суттєві, відсутність яких під час відтворення подій дає неправдиву картину всієї події загалом [128, с. 90, 91].

У цьому контексті акцентуємо увагу на визначенні часових меж проведення допитів у зазначеній категорії проваджень. Більшість учених схиляються до думки, що найбільшою об'єктивністю, інформативністю та достовірністю характеризуються ті показання свідків, які отримані безпосередньо після початку розслідування і стосуються, перш за все, обставин виникнення, виявлення та розвитку пожежі. С. І. Соболевська, зокрема, зазначає, що найбільш правдиву інформацію про обставини пожежі можливо отримати, допитавши очевидців одразу після її гасіння [186, с. 98]. М. С. Жук також стверджує, що для отримання найбільш повних та достовірних даних відносно обставин події, що відбулася, тактично доцільно допитати свідка безпосередньо на місці події [46, с. 134]. Висловлюючи думку про необхідність негайного проведення допитів у даній категорії проваджень, Ю. О. Бондаренко, однак, зауважує, що якщо допит свідків буде проведений у нічний час, то достатньо висока ймовірність визнання судом отриманих доказів недопустимими [18, с. 160].

І. Д. Чешко у цьому контексті наводить загальновідоме положення криміналістики: показання свідків, які отримані невідкладно після початку розслідування, – найбільш об'єктивні і точні. Це саме, на думку автора, стосується й показань очевидців пожежі. Стосовно осіб, винних у виникненні пожежі, ця думка є ще більш правильною, оскільки людина, як правило, ще розгублена, перебуває у складних психологічних (а часто й фізичних) умовах. Зазвичай у цей момент, передусім, якщо діяння вчинено ненавмисно, винний ще не вигадав, які показання надавати, щоб не виявилася його вина, ще не знає, як відповісти на конкретні питання найбільш вигідно для себе [143, с. 154]. Загалом, поділяючи думку вченого, зауважимо, що, враховуючи стан сильного емоційного потрясіння, у якому можуть перебувати окремі очевидці пожежі (передусім, якщо вони не є потенційними її винуватцями), допит таких осіб у деяких випадках доцільно проводити не безпосередньо на місці події, а дещо пізніше, коли зазначені свідки вийдуть з такого стану і будуть спроможні надати чіткі відповіді на поставлені запитання. Однак,

якщо з урахуванням слідчої ситуації, що склалася, допит неможливо перенести на більш пізній термін, слідчий повинен на першому допиті отримати від зазначених осіб лише найбільш важливу інформацію, необхідну для проведення невідкладних слідчих та оперативно-розшукових дій, а більш повне й детальне з'ясування обставин пожежі здійснити під час додаткового чи повторного допиту.

Учені не виявляють однастайності щодо тактики проведення додаткових (повторних) допитів у досліджуваних провадженнях, зокрема, щодо використання під час їх здійснення різноманітних прийомів для відтворення подій у пам'яті допитуваного. Так, деякі вчені стверджують, що якщо з різних обставин допитати свідків одразу після гасіння пожежі не вдалося, то згодом рекомендується допитувати їх з виїздом на місце пожежі. Такий допит являтиме собою різновид допиту з використанням асоціативних зв'язків, коли відтворенню інформації в пам'яті буде сприяти повторне сприйняття тієї обстановки, в якій відбувались події [186, с. 99]. Існує також думка, що за необхідності повторного допиту через деякий час найкращий результат має використання подібного до допиту на місці прийому – пред'явлення допитуваному для повторного сприйняття тих чи інших предметів, пов'язаних з обставинами, що становлять інтерес для слідства. Такі предмети можуть бути своєрідними стимуляторами у пригадуванні забутого: їх вигляд викличе пов'язані з ним асоціації, які і сприятимуть пригадуванню необхідного факту. З цією метою можна використати, на думку вченого, графічне зображення допитуваним певної ситуації. Сам процес виготовлення схеми, плану, креслення, малюнка може породжувати певні асоціації [128, с. 91; 11].

Водночас опоненти такої думки стверджують, що якщо допитуваний не сприйняв певні обставини події, намагання відтворити їх шляхом застосування асоціативного нагадування не мають жодного сенсу та можуть призвести до підміни не сприйнятих раніше деталей того, що відбулося, вигадкою [46, с. 136]. Крім того, за свідченнями працівників практичних

підрозділів, коли кількість свідків не давала змоги точно відтворити картину пожежі, повторний допит свідків на місці події позитивно позначався на повноті та правдивості показань. Однак тактичний прийом, що полягав у пред'явленні доказів, не зміг відтворити асоціативні зв'язки свідків через суб'єктивне сприйняття події [18, с. 157].

На наш погляд, ефективність застосування під час проведення допиту певного тактичного прийому залежить як від конкретних обставин провадження, так і від психоемоційного портрету допитуваної особи. У цьому контексті надзвичайно важливим елементом підготовки слідчого до проведення допиту є вивчення психічних особливостей допитуваного, а також встановлення психологічного контакту з ним під час допиту. Адже, як справедливо зазначає М. Л. Цимбал, для успіху розслідування слідчому потрібно вникнути в психологію особи й установити особливості та здібності до сприйняття й відтворення відомих свідку фактів, явищ [208, с. 155].

На думку Г. А. Зоріна, головним завданням слідчого в процесі формування психологічного контакту є виявлення системи вподобань допитуваного, а через цю систему вплив за необхідності на особистісну установку допитуваного, домагаючись її переорієнтації. Для цього слідчий здійснює своєрідне накопичення потенціалів з метою формування підстав для контактних відносин [53].

Учені, які вивчали психологічні аспекти проведення допиту, пропонують слідчим для встановлення психологічного контакту з допитуваним виходити за межі питань, що стосуються безпосередньо обставин розслідуваної події, та обговорювати такі питання:

- 1) фіксуючи дату народження, можна поцікавитись, яке було дитинство допитуваного, попросити розповісти про батьків, братів, сестер;
- 2) уточнюючи місце народження, можна виявити деякі знання про ці місця та позитивно про них відгукнутись;
- 3) при отриманні відомостей про освіту уточнити, де й коли навчався допитуваний, які враження він зберіг про навчальний заклад, про викладачів,

запитати про зв'язки з однокурсниками;

4) можна поглибити питання про спеціальність допитуваного, про її недоліки та переваги (практика свідчить, що тема професії є однією з тих, на основі якої краще за все формуються контактні сосунки);

5) особливої уваги заслуговують відомості про нагороди допитуваного, суспільну діяльність тощо.

Загалом, розвиток теми розмови залежить від особистості допитуваного та його психічного стану. Доцільно поглибити одну, теми, які найбільш близькі та приємні допитуваному, а решту лише порушити, щоб отримати необхідну інформацію [181, с. 15; 195, с. 118–161].

М. П. Малютін зазначає, що про формування психологічного контакту може свідчити те, що допитуваний не замикається в собі, а жваво вступає в діалог зі слідчим [121, с. 121].

Оскільки порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки зазвичай не є умисним злочином, як свідчить практика розслідування таких проваджень, психологічний контакт з допитуваними встановлюється досить легко. Однак важливо пам'ятати, що деякі з допитуваних є зацікавленими особами, тому їх свідчення можуть не відповідати дійсності. У таких випадках тактичним завданням слідчого є встановлення причин і мотивів, які спонукали особу надавати завідомо неправдиві показання, а також викриття такого очевидця у брехні та отримання від нього достовірної інформації. Ю. О. Бондаренко зауважує, що такими зацікавленими особами, які допитуються як свідки у провадженнях про порушення встановлених вимог пожежної безпеки, часто виступають керівник організації та його замісник, коли у штаті організації є відповідальний за порушення вимог пожежної безпеки. У більшості випадків, наголошує вчений, статус таких осіб змінювався на статус обвинувачених, а основною стратегією захисту підозрюваних у даній категорії проваджень є вказівка на винуватість інших осіб, які спільно працюють чи проживають з ними [18, с. 165]. На наш погляд, у будь-якому випадку насамперед варто

допитувати керівника об'єкта, оскільки законом саме на нього покладається відповідальність за дотримання вимог пожежної безпеки. Крім того, він володіє повною інформацією щодо технічних характеристик об'єкта пожежі та відповідальних за пожежну безпеку осіб відповідно до нормативної документації.

Щодо тактики проведення допиту особи, підозрюваної у здійсненні порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, ми цілком поділяємо думку М. Л. Цимбала про те, що слідчий має будувати її індивідуально, залежно від об'єкта пожежі, відношення підозрюваного до цього об'єкта чи до осіб, які працюють чи проживають в ньому. Крім того, вибір тактики допиту підозрюваного також залежить від підстав його затримання. Тому, готуючись до допиту підозрюваного у злочині у зв'язку з пожежею, слідчий повинен проаналізувати наявні в його розпорядженні докази, а також матеріали, отримані в результаті оперативно-розшукових дій, і намітити коло та послідовність питань, що підлягають з'ясуванню [208, с. 114]. Водночас В. В. Колесніков вважає, що тактика допиту підозрюваного визначається наявністю доказів та іншої інформації, яка дає підстави для підозри у вчиненні злочину особою допитуваного, ступенем доведеності його участі і роллю в учиненому злочині, стосунками з іншими підозрюваними [86, с. 16].

Результати проведеного опитування слідчих показали, що слідчий має будувати тактику проведення допиту підозрюваного індивідуально, що вона залежить від таких обставин: об'єкта пожежі (56,4 %); відношення підозрюваного до цього об'єкта та(чи) до осіб, які працюють чи проживають у ньому (87,1 %); наявності доказової інформації, що визначає ступінь доведеності участі та роль підозрюваного у вчиненні злочину (94,3 %); підстав й умов затримання підозрюваного (89,8 %) та його психоемоційного портрета (91,7 %).

Таким чином, характерними особливостями проведення допиту під час розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки є:

1) широке коло осіб, котрі можуть бути допитані як свідки: особи, які виявили та повідомили про пожежу; особи, які перебували на об'єкті до виникнення пожежі; очевидці пожежі (її виникнення, гасіння та наслідків); особи, відповідальні за пожежну безпеку об'єкта, та керівник об'єкта (представники адміністрації); керівник та учасники гасіння пожежі зі складу пожежних підрозділів; потерпілі та ін.;

2) необхідність отримання у процесі допиту, крім інформації про обставини виникнення та розвиток самої пожежі, відомостей про обставини, що передували її початку: протипожежний стан даного об'єкта на момент виникнення пожежі, вимоги яких норм і правил було порушено, у чому конкретно виявлялися ці порушення тощо;

3) залучення для кваліфікованого проведення допиту спеціалістів:

– з пожежної безпеки – з метою отримання необхідної та повної інформації для призначення відповідних експертних досліджень та визначення істинної причини пожежі;

– з психології – для надання допомоги особам, які перебувають у стані сильного емоційного потрясіння та у зв'язку з цим не здатні надати адекватну оцінку подіям, що відбулися.

4) насамперед необхідно допитати осіб, які першими виявили пожежу, а також керівника об'єкта, оскільки законом саме на нього покладено відповідальність за дотримання вимог пожежної безпеки.

3.3. Проведення судових експертиз при розслідуванні порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки

Пожежа – це складне фізико-хімічне явище неконтрольованого горіння, яке супроводжується утворенням специфічної слідової картини. Тому, як ми

зазначали, розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки вимагає застосування різноманітних спеціальних знань на різних його етапах. Однією з форм використання спеціальних знань є призначення та проведення судових експертиз. Судова експертиза дозволяє використовувати під час розслідування злочинів можливості сучасних науково-технічних засобів, розширюючи таким чином пізнавальні межі слідства та суду, нерідко є ефективним та результативним способом встановлення важливих обставин провадження.

Зважаючи на актуальність питань науково-технічного забезпечення розслідування порушень правил пожежної безпеки, проблеми використання спеціальних знань та проведення судових експертиз під час таких розслідувань були і залишаються предметом досліджень значного кола науковців. Над цією тематикою, зокрема, працювали Л. Б. Барон [7], В. Д. Безвесільний та О. Ф. Дьяченко [10], О. Н. Євтушенко [40], М. С. Жук [46], С. І. Зернов [27], Г. М. Казаков [58], М. М. Кривих [99], Е. В. Лантух [113], В. Л. Москаленко [131], С. О. Назаров [133], А. Н. Оркін [142], С. І. Соболевська [186], М. М. Степанов [192], А. І. Федотов [202], М. Л. Цимбал [208], Г. П. Шамаєв [217] та ін.

Різнорманітність об'єктів, виявлених на місці пожежі, що вимагають експертного дослідження, обумовлюють можливість та необхідність проведення різних видів судових експертиз. Так, під час розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки можуть призначатись такі види експертиз:

1) інженерно-технічні: пожежно-технічна, електротехнічна, будівельно-технічна, інженерно-технологічна;

2) криміналістичні: експертизи матеріалів, речовин та виробів (лакофарбових матеріалів і покриттів; полімерних матеріалів; волокнистих матеріалів; нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів; скла, кераміки; металів і сплавів; наявності шкідливих речовин у навколишньому середовищі; речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин),

вибухотехнічна, трасологічна, технічна експертиза документів, почеркознавча, балістична експертиза;

3) товарознавчі: експертизи машин, обладнання, сировини й товарів народного споживання; автотоварознавча; транспортно-товарознавча; військового майна, техніки та озброєння [57].

З огляду на таке різноманіття експертних досліджень, що можуть призначатися при розслідуванні означеної категорії правопорушень, акцентуємо увагу на тому, що для ефективного використання можливостей судових експертиз слідчий повинен правильно диференціювати міжгалузеві функції експертних спеціальностей для правильної та коректної постановки питань, підготовки достатньої кількості та якості матеріалів для проведення експертизи, а також розуміння послідовності їх призначення [71, с. 284, 285].

Не менш важливим є питання послідовності призначення різних видів експертних досліджень. Адже, як справедливо зазначає Н. О. Подольний, слідчий при складанні плану розслідування завжди повинен зважати на те, що експертизи мають проводитись у певній послідовності, зумовленій особливостями самих експертних досліджень та необхідністю ефективного розслідування [146].

На важливості вибору правильного часу призначення експертиз наголошує і С. І. Соболевська. Авторка, зокрема, зауважує, що хімічні експертизи, пов'язані з виявленням решток легкозаймистих та паливно-мастильних речовин, необхідно призначати одразу ж після проведення огляду місця події та вилучення зразків для дослідження, оскільки, по-перше, більшість з таких речовин можуть за неправильного упакування дуже швидко випаровуватись; по-друге, чим швидше вдасться вирішити питання, що потребують спеціальних знань, тим раціональніше та впевненіше слідчий зможе здійснювати подальше розслідування. Водночас призначення в усіх випадках пожежно-технічної експертизи одразу після слідчого огляду, на думку вченого, є неправильним, оскільки до цього моменту зібрано ще досить мало даних щодо події злочину, слідчим не висунуто і не

підтверджено найбільш ймовірні версії і тому експертиза може виявитися поверховою і такою, що не враховує багато важливих обставин, за якими ще не отримано відповідні фактичні дані. І тому висновки експерта в такому випадку можуть бути неточними або навіть неправильними. Водночас С. І. Соболевська вважає, що не варто затягувати з призначенням пожежно-технічної експертизи, оскільки обстановка після пожежі може змінитися під впливом атмосферних явищ чи інших факторів (проведення ремонтних робіт). Якщо і первісний огляд було проведено неякісно, тобто у протоколі огляду місця події не міститься уся необхідна інформація про об'єкт пожежі, чи не були вилучені усі необхідні речові докази, то для проведення пожежно-технічної експертизи може бути недостатньо матеріалів, що може спричинити неможливість вирішення питань, поставлених перед експертом [186, с. 135–136].

Цілком поділяючи думку С. І. Соболевської щодо призначення хімічної експертизи, не повністю поділяємо її думку щодо моменту призначення пожежно-технічної експертизи. Вважаємо, що в деяких випадках не варто зволікати з її призначенням, крім того, дотримуємось думки, що найбільш ефективним проведення експертних досліджень є безпосередньо на місці пожежі.

Підтвердження нашої позиції знаходимо і в роботах інших учених. Зокрема, М. В. Безуглов вважає, що специфіка пожежно-технічної експертизи така, що робоче місце експерта має бути не стільки в лабораторії, скільки на місці пожежі. Тому однією з важливих умов підвищення наукової обґрунтованості експертних досліджень та ефективності розслідування пожеж є максимальне наближення діяльності експертних установ до роботи слідчого [12, с. 12–13].

М. Л. Цимбал також стверджує, що у слідчій тактиці існують відповідні вказівки про невідкладність, негайність процесуальних дій. Як гарантію від невдач, пов'язаних із тривалим часом, що минає між вилученням об'єктів та проведенням експертизи у лабораторних умовах (що може призвести до

незворотних змін у субстратній або морфологічній будові об'єкта, вилученого з місця пожежі) – можна розглядати призначення експертизи безпосередньо на місці події, одразу ж після слідчого огляду [208, с. 111–112].

У цьому контексті вважаємо слушною думку А. В. Мішина, який вважає, що вибір моменту призначення експертизи визначається завданнями, поставленими перед експертом, а також тим, якою мірою слідчий на тому чи іншому етапі розслідування в змозі забезпечити експерта матеріалами для проведення усебічного та повного дослідження. Практика показує, що зазвичай необхідність у проведенні пожежно-технічної експертизи виникає на початковому етапі розслідування, оскільки експертний висновок допомагає вирішити одне з першочергових слідчих завдань – установлення причини пожежі [128, с. 107].

Аналогічну позицію з даного питання має Е. В. Лантух, який зауважує, що максимально результативною пожежно-технічна експертиза буде тоді, коли її призначають одразу ж після огляду місця події або її проведення за часом та місцем збігається з оглядом [114, с. 109].

На нашу думку, основним об'єктом пожежно-технічної експертизи є саме місце пожежі. Необхідність дослідження експертом місця пожежі викликана особливостями об'єктів експертизи, якими є обгорілі частини будівель, споруд, протипожежний інвентар, різні механізми та матеріали, залишки згорілих речовин. На місці пожежі експерт може оцінити ознаки, які в сукупності дозволять виявити причину пожежі. Крім того, не кожен речовий доказ (через розміри чи з інших причин) може бути вилучено з місця пожежі, а в матеріалах слідчого огляду не завжди можливо повністю відобразити обстановку пожежі та зафіксувати окремі деталі, що мають вирішальне значення для встановлення осередку пожежі. Тому висновок експерта, заснований лише на матеріалах провадження, часто робить його неповним та необґрунтованим.

Обираючи момент для призначення експертизи, слідчий, як правило, повинен зважати на необхідність забезпечення експерту можливості дослідження місця пожежі в обстановці, найбільш наближеній до умов виникнення та розвитку пожежі. На нашу думку, таку можливість може бути забезпечено лише в тому разі, коли пожежно-технічна експертиза призначається одразу після слідчого огляду або ж її проведення збігається з ним.

Велика кількість різновидів судових експертиз, що можуть призначатися під час розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, стала передумовою для намагань класифікувати такі дослідження. Так, Ю. О. Бондаренко пропонує поділяти їх на обов'язкові та факультативні. Такий поділ обумовлено часом їх призначення та необхідністю встановлення обставин, що підлягають доведенню. Крім того, вчений вважає, що така градація слугує цілям процесуальної економії сил та засобів розслідування і дозволяє слідчому здійснювати планування своєї діяльності з пошуку доказів порушень правил пожежної безпеки [18, с. 136–137].

Обов'язкові експертизи проводяться для встановлення обставин, прямо зазначених у законі (ст. 242 КПК), або таких, що впливають із сутності складних технічних, фізичних, хімічних явищ чи їх сукупності, коли для їх повного та різнобічного вивчення необхідно залучати осіб, які володіють спеціальними знаннями в галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла. Тому при розслідуванні порушень правил пожежної безпеки обов'язково призначаються судово-медична та пожежно-технічна експертизи: перша встановлює причину та час настання смерті чи ступінь завдання ушкоджень здоров'ю, друга – причину та осередок виникнення вогню, його напрямок та розповсюдження. При виявленні типових слідів, що вказують на підпал чи інсценування самозапалення, призначаються також судова електротехнічна, хімічна експертизи та експертиза матеріалів, речовин і виробів. В. Д. Безвесільний та О. Ф. Дьяченко зауважують, що коли у справі про

пожежу пожежно-технічну експертизу не була проведено, прокурор, як правило, повертає її для здійснення додаткового розслідування [10, с. 49].

Проте не всі вчені дотримуються такої думки. Так, А. Я. Качанов вважає, що пожежно-технічна експертиза не є безумовно необхідною за всіма провадженнями, пов'язаними з пожежами, і якщо місце осередку пожежі та її причини встановлені іншими джерелами доказів, наприклад, показаннями свідків, а обвинувачений визнає свою вину, інших версій не висуває, детально допитаний, у доказах немає суперечностей, то й немає підстав для призначення пожежно-технічної експертизи [64, с. 77].

Водночас С. І. Зернов зауважує, що іноді пожежно-технічна експертиза не призначається і за очевидної необхідності. Головними причинами цього є нерозуміння її процесуальної сутності, спроба замінити її іншими засобами доказування, незнання слідчим її можливостей, невмінням ставити перед експертом питання та ін. На думку вченого, пожежно-технічна експертиза повинна проводитись у всіх випадках, коли пожежа виникає в умовах неочевидності [48, с. 390].

Загалом погоджуючись з авторитетними думками вчених, вважаємо за необхідне додати, що оскільки пожежно-технічна експертиза має широкий спектр вирішуваних завдань, необхідність її призначення може виникнути на будь-якій стадії розслідування. Так, призначення даного виду експертних досліджень на початкових етапах розслідування, крім встановлення осередку та характеристики динаміки пожежі, а також механізму її виникнення для правильної кваліфікації діяння, має важливе значення для визначення напрямів подальшого розслідування та пошуку винуватих.

Факультативні експертизи проводяться для встановлення обставин злочину, які не формують вихідну слідчу ситуацію під час розслідування. До них, на думку Ю. О. Бондаренка, належать будівельно-технічна, судово-почеркознавча, технічна експертиза документів та інші види експертних досліджень.

Погоджуючись із запропонованою класифікацією, вважаємо за необхідне більш детально розглянути особливості призначення та можливостях обов'язкових експертиз, що призначаються при розслідуванні порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки.

Призначення судово-медичної експертизи, відповідно до ст. 242 КПК України, є обов'язковим для встановлення причин смерті або тяжкості та характеру тілесних ушкоджень. Тому при виявленні на місці пожежі трупа чи травмованої людини слідчому необхідно призначити проведення даного виду експертизи.

Огляд трупа має проводити спеціаліст саме в галузі судової медицини, а не будь-який інший лікар. Спеціальні знання судового медика включають у себе криміналістичні знання про сліди на тілі трупа, ознаки впливу високих температур та продуктів горіння, якими можуть не володіти звичайні медики.

У разі відсутності судового медика при огляді місця пожежі слідчому не варто здійснювати активні дії щодо огляду трупа. Допустимо лише здійснити фото- та відеозапис на об'єкті пожежі та місця виявлення трупа, встановити його особистість. У протоколі необхідно детально описати місце виявлення трупа, його позу та предмети, що розташовані поряд (додаток Д).

Головні питання, що ставляться на розгляд судово-медичної експертизи, залежно від обставин провадження, можуть мати такий зміст:

- Які пошкодження є на трупі та яких характер їх походження?
- Чи викликані пошкодження на тілі потерпілого дією вогню чи вони є термічними?
- У прижиттєвий період чи після настання смерті були отримані потерпілим термічні пошкодження?
- Від чого настало удушся – від диму, газу, фізичного насилля чи чогось іншого?
- Коли настала смерть потерпілого?
- Яка причина настання смерті потерпілого?

– Чи переміщувався потерпілий під час пожежі? Якщо так, то в якому напрямку він міг рухатись?

– Які частини тіла потерпілого мають опіки та якого ступеня?

Крім відомостей про причини смерті та характер тілесних ушкоджень, дані судово-медичної експертизи можуть бути достатньою підставою для визначення фізичних і часових параметрів пожежі, зокрема, для встановлення місця розташування осередку пожежі, часу її виникнення й тривалості, пожежної характеристики середовища, особливостей джерела запалювання та горючого середовища тощо [10, с. 86].

Головними завданнями пожежно-технічної експертизи є встановлення таких важливих для розслідування означеної категорії порушень даних, як визначення осередку пожежі, шляхів і часу виникнення горіння, причини виникнення пожежі та її динаміки в часі й просторі, визначення пожежонебезпечних властивостей речовин і матеріалів, а також відповідності технічного стану об'єкта протипожежним нормам.

Широке коло питань, що вирішуються у процесі проведення пожежно-технічної експертизи, зумовили її класифікацію. Так, Л. М. Авіліна розподіляє пожежно-технічну експертизу на п'ять видів:

- 1) експертиза осередку пожежі, шляхів та часу розповсюдження вогню;
- 2) експертиза механізму утворення джерел запалювання, пов'язаних з проявом електричної енергії;
- 3) експертиза механізму утворення джерел запалювання, пов'язаних з проявом механічної енергії та експлуатацією установок вогневої дії;
- 4) експертиза займання речовин і матеріалів від джерел запалювання різного походження;
- 5) експертиза самозапалювання пожежного навантаження [1].

С. І. Зернов виділяє три види експертиз, що належать до пожежно-технічних:

- експертиза місцезнаходження осередку пожежі та її динаміки;

- експертиза механізму виникнення вогню;
- експертиза умов, які сприяють виникненню та розвитку пожежі [47, с. 16–20].

Отже, як основний критерій для класифікації пожежно-технічної експертизи вчені використали різні аспекти об'єктів дослідження даного виду експертних досліджень. Однак, ряд науковців не підтримують таку позицію і пропонують в якості критерію поділу судових пожежно-технічних експертиз використовувати завдання експертного дослідження.

Схожу класифікацію наведено й у роботі В. Д. Безвесільного та О. Ф. Дьяченка. Учені, зокрема, здійснили розподіл напрямів пожежно-технічної експертизи за питаннями діагностичного характеру, що вирішуються в процесі експертного дослідження:

1. Установлення осередку пожежі:
 - Де знаходився осередок пожежі за наявності вказаних вихідних даних?
 - З якого місця розпочалася пожежа?
 - Що почало горіти раніше (підлога, стіни або ін.)?
 - Яким чином розповсюджувалося горіння?
 - Чи не є місце максимальної глибини вигорання підлоги в даному місці осередком пожежі?
 - Де виникло початкове горіння: усередині обладнання чи зовні?
 - Чим пояснюється незбігання осередку пожежі з місцем, де відбулося коротке замикання електропроводки, унаслідок дії факторів якого виникла пожежа?
2. Діагностика горючого середовища та динаміка горіння:
 - Чи могло відбутися самоспалахування названих матеріалів і предметів на місці, де утворився осередок пожежі? Якщо так, то за яких умов?
 - Чи не відбулося самозаймання певних речовин і матеріалів в умовах,

що передували виникненню пожежі?

- Чи існували суперечності між умовами, необхідними для горіння наявних матеріалів пожежного навантаження, та свідченнями про виникнення та наслідки пожежі?

- Чи припустимо на території (у приміщенні) накопичення горючих матеріалів у місці постійної присутності засобів, що володіють енергією запалювання?

- Скільки часу необхідно для повного згорання даних матеріалів, предметів за вказаних умов?

- У який час виникло горіння?

- До якого виду належить матеріал (речовина), що горів, судячи із вказаного кольору диму або полум'я?

3. Діагностика взаємодії джерел запалювання з горючим середовищем:

- Унаслідок дії якого засобу (знаряддя, пристосування тощо) утворилося джерело запалювання?

- За який проміжок часу повинно розпочатися горіння даного матеріалу від тліючого тютюнового виробу за вказаних умов?

- Чи існує причинний зв'язок між дією потенційних джерел запалювання і виникненням пожежі? Якщо так, то що стало безпосереднім джерелом запалювання при виникненні пожежі?

- Чи можливе займання наявних матеріалів пожежного навантаження від дії вогню, яким супроводжується робота технологічного устаткування або приладу?

- Від якого джерела міг загорітися даний матеріал за наявності вказаних умов?

- Яка пожежонебезпечна відстань до вказаних матеріалів від наявного джерела тепловиділення?.

4. Діагностика причинного зв'язку між вибухом і пожежею:

- Яка природа вибуху і механізм його дії, чи є цей вибух

технологічним?

- Що відбулося раніше: пожежа чи вибух?
- Які існували в даному випадку причини й умови утворення надмірного тиску в обладнанні? Унаслідок чого утворилася енергія запалювання вибухонебезпечної концентрації суміші в приміщенні, обладнанні?
- Чи існувала можливість уникнути виникнення вибуху? Які заходи безпеки необхідно було для цього вжити?
- Чи відповідали обладнання і його стан, а також організація виробничого процесу і характер робіт вимогам правил і нормативних актів?
- Які невідповідності нормативним вимогам причинно пов'язані з виникненням вибуху?

5. Діагностика причин виникнення пожеж з ознаками підпалу:

- Чи є в характері перебігу пожежі ознаки підпалу?
- Чи мають місце специфічні особливості, що вказують на штучне утворення осередку пожежі?
- Чи не є ознакою підпалу наявність декількох осередків пожежі?
- Чи були на місці пожежі речовини, що здатні до самозаймання, та чи не могли вони спричинити штучне створення умов для виникнення початкового горіння?
- Чим можна пояснити накопичення матеріалів (речовин) на шляхах розповсюдження пожежі, чи припустима наявність предметів (матеріалів, речовин) у місцях, не призначених з пожежно-технічного погляду, для їх місцезнаходження?

6. Діагностика причинного зв'язку виникнення пожежі з протипожежним станом об'єкта:

- Чи дотримано технічні вимоги у процесі монтажу електропроводки освітлювальних, опалювальних приладів, систем вентиляції?
- Чи всіх нормативних вимог та правил дотримано під час виконання

робіт? Якщо ні, то які саме?

- Чи відповідали дії відповідальної особи при проведенні технологічної операції вимогам, викладеним у нормативних актах?

- Чи не суперечило нормативним вимогам розташування самого об'єкта, технічного пристрою?

- Чи не перебувають у причинному зв'язку з пожежею наявні недоліки в пожежному захисті та невідповідність стану об'єкта нормативним вимогам?

7. Діагностика механізму виникнення та розвитку пожеж, установлення їх технічних причин:

- Якими особливостями характеризується взаємодія джерела запалювання з горючим середовищем при обставинах виникнення початкового горіння?

- Який механізм виникнення пожежі за наявних умов?

- Які особливості розвитку пожежі в часі та просторі?

- Які явища та обставини обумовили технічну причину пожежі?

- Яким чином джерело запалювання могло потрапити до місця, де потім утворився осередок пожежі?

8. Оцінка результатів пожежогасіння:

- У чому полягають недоліки, що негативно вплинули на наслідок пожежогасіння?

- Чи вплинули на наслідки пожежі перепони на шляху прямування підрозділу пожежної охорони до місця виклику?

- Чи відповідає нормативному часу прибуття на місце виклику пожежного підрозділу?

- Чи правильно було обрано вирішальний напрямок у гасінні пожежі?

[10, с. 58–70].

Отже, коло питань, що вирішуються під час проведення пожежно-технічної експертизи, є надзвичайно широким. Своєчасне призначення такої

експертизи й точна постановка питань судовому експерту дасть змогу в короткі терміни отримати необхідну інформацію, внести корективи до висунутих версій та визначити потрібні для подальшого розслідування слідчі дії.

З огляду на зазначене, особливої уваги викликає проблема коректної постановки питань судовому експерту. На цьому акцентує значна кількість фахівців. Так, С. І. Соболевська стверджує, що для формулювання питань необхідні спеціальні знання, тому доцільно залучати до підготовки питань експерта, якому буде призначатися експертиза. Однак консультація з експертом не звільняє слідчого від обов'язку формулювати питання та нести відповідальність за їх правильність [186, с. 126]. Водночас В. Д. Безвесільний та О. Ф. Дьяченко вважають, що питання, які виносяться на вирішення пожежно-технічної експертизи, мають бути безпосередньо пов'язані з наявними версіями. Адже нерідко внаслідок поверхового огляду, коли не вилучені матеріальні об'єкти, експерту надаються всі матеріали кримінального провадження та ставиться головне питання: «Яка причина пожежі?». Такий некоректний підхід до призначення експертизи, на думку вчених, спонукає експерта виходити за межі своєї компетенції і здійснювати аналіз слідчих версій та свідчень очевидців [10, с. 71]. А. В. Мішин, з огляду на це, стверджує, що для чіткого та правильного формулювання питань, а також можливості оцінювати наукову достовірність висновків експерта, слідчому необхідно знати можливості пожежно-технічної експертизи та сутність її методів [128, с. 108].

У цьому аспекті ми поділяємо думку В. С. Давиденка, який стверджує, що безпосереднє володіння слідчим не лише професійними, а й спеціальними знаннями дає змогу слідчому оптимально виконувати професійні завдання [35, с. 182].

Крім чітко визначених та коректних питань, успішне проведення експертизи залежить від повноти та якості матеріалів, зібраних слідчим та представлених на дослідження. Як показує практика, наукова

обґрунтованість висновків пожежно-технічної експертизи значною мірою забезпечується при наданні для її проведення протоколу місця події (включаючи фото- та відеозйомку, таблиці, плани, схеми), акта про пожежу, плану згорілого приміщення, схеми електропроводки та опалювальних пристроїв, протоколів допиту свідків та потерпілих, висновків інших експертиз (за наявності), а також речових доказів, які досліджуються чи необхідні для проведення експертизи.

М. Л. Цимбал звертає увагу ще на одну особливість, яку повинен враховувати слідчий при призначенні пожежно-технічної експертизи. Досить часто призначенню даного виду експертних досліджень повинні передувати інші види експертиз (їх результати використовує пожежно-технічний експерт). До таких досліджень належать: судові криміналістичні експертизи (матеріалів, речовин та виробів, трасологічні); інженерно-технічні (електротехнічні, автотехнічні, будівельно-технічні) та ін. Тому під час розслідування проваджень про пожежі щодо механізму її початку та вирішення інших питань, як правило, повинна призначатися комплексна експертиза чи комплекс експертиз, що вирішують допоміжні питання [209, с. 163].

На нашу думку, проведення комплексних досліджень є однією із сучасних тенденцій розвитку судової експертології, яка полягає в інтеграції знань різних галузей експертної науки. Місце пожежі містить велику кількість різноманітних слідів, які зазнали впливу високих температур, тобто трансформувались, видозмінювались та викривлялись. Відтак, комплексне використання різних напрямів спеціальних знань дасть змогу «реконструювати» елементи події, що відбулася, та за їх сукупністю встановити механізм пожежі [75, с. 38].

Звертають увагу на це також В. Д. Безвесільний та О. Ф. Дьяченко, які, досліджуючи можливості електротехнічної експертизи під час розслідування пожеж, зазначають, що в реальних умовах розслідування події пожежі

необхідно призначати судову комплексну експертизу, і лише якщо така можливість відсутня – проводити дослідження розрізнено [10, с. 72].

Дослідження електротехнічної експертизи мають допоміжний характер для проведення пожежно-технічної експертизи за наявними вихідними даними про стан електромережі та електрообладнання, причини виникнення аварійних режимів унаслідок перетворення електричної енергії на теплову та ін.

Об'єктами електротехнічної експертизи є електроприлади та електрообладнання, їх частини, пристрої електрозахисту, фрагменти електропроводів тощо. Відтак, у межах проведення цього дослідження можуть вирішуватись такі питання:

- Чи перебувала електроустановка, електроприлад або електромережа у справному стані? Якщо ні, то які причини несправності?
- Які характеристики ізоляції електропроводки?
- Чи відповідав стан електропроводки об'єкта нормативним вимогам?
- Яке обладнання має було бути підключене до заземлюючого пристрою?
- Які характеристики пристроїв електрозахисту конкретної ділянки?

Варто зауважити, що низка об'єктів може бути предметом дослідження як електротехнічної, так і пожежно-технічної експертизи залежно від питань, на які треба надати відповідь. Так, наприклад, причинами руйнування металічних жил кабельних виробів можуть бути аварійний режим роботи електромережі, зовнішній термічний вплив пожежі, взаємодія різнорідних металів в умовах зовнішнього нагріву, механічний вплив, а також комбінація цих впливів. Якщо необхідно з'ясувати чи наявні на провідниках ознаки роботи в аварійному режимі, то слід призначати електротехнічне дослідження, але, якщо слідчого цікавить, чи не від цих проявів виникла пожежа, таке питання вже належить до компетенції пожежно-технічного експерта [186, с. 128].

Отже, наведений приклад свідчить про пріоритетне призначення комплексного дослідження при розслідуванні означеної категорії правопорушень. Однак, якщо експертні дослідження все ж проводяться в межах різних експертиз, то диференціювати їх доцільно таким чином:

1) за допомогою пожежно-технічних досліджень – визначення належності поданих на дослідження об'єктів (електропроводки) до зони горіння (осередку) пожежі;

2) надання комплексної пожежно-електротехнічної оцінки оплавлень на об'єктах дослідження (провідниках) щодо ознак і слідів короткого замикання;

3) проведення металознавчих досліджень електропроводів щодо визначення природи оплавлень і умов середовища, в якому воно відбувалося;

4) у процесі електротехнічних досліджень – визначення та оцінка обставин причинно-наслідкового зв'язку явищ, що відбувалися в механізмі короткого замикання;

5) пожежно-технічне обґрунтування причетності (непричетності) короткого замикання до процесу утворення джерела запалювання наявного горючого середовища [10, с. 72].

Судову будівельно-технічну експертизу, що має факультативний характер, слідчий призначає на наступному етапі розслідування пожежі, коли проведено огляд місця події, зібрано речові докази, здійснено вилучення документів, що характеризують об'єкт пожежі та стан забезпечення пожежної безпеки на об'єкті до пожежі.

Головними завданнями, що вирішує будівельно-технічна експертиза при розслідуванні порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, є встановлення:

- технічного стану будівлі до і після пожежі та відповідності нормативним вимогам конструктивних елементів самої споруди;
- відповідності нормативним вимогам будівельних матеріалів;

- відстаней між будівлями і спорудами стосовно щільності забудови території;
- механізму аварії з наслідками пожежі (спільно з пожежно-технічною експертизою);
- збитку, завданого будівлі пожежею, обсягів і вартості будівельно-відновлювальних робіт;
- розрахункових даних про динамічні навантаження на момент руйнування конструктивних елементів будівлі тощо.

Крім того, спеціальні знання будівельно-технічних експертів будуть спрямовані на встановлення технічних умов експлуатації будівлі, що постраждала внаслідок пожежі, а також відповідності класу пожежної безпеки об'єкта, заявленого будівельною організацією, з його реальним класом пожежної безпеки [96, с. 65].

Момент призначення будівельно-технічної експертизи визначається наявністю в розпорядженні слідчого достовірних даних, отриманих у результаті проведення пожежно-технічної експертизи про причини пожежі та умови, що сприяли її розповсюдженню та розвитку.

Водночас Н. В. Сосновська, вивчаючи практику призначення та проведення будівельно-технічних експертиз, зазначає, що така експертиза комплексно вирішує вартісні й технічні питання. Часто такі питання виникають під час судового розгляду, при цьому судді зауважують, що такі експертизи за їх очевидної необхідності не було проведено на стадії досудового розслідування [190].

Таким чином, у практиці призначення судових експертиз при розслідуванні поршень вимог пожежної безпеки призначення будівельно-технічної експертизи хоча і має допоміжний характер, є важливим джерелом для перевірки раніше зібраної інформації, а також формування цілісної системи доказів для підтвердження чи спростування висунутих під час розслідування версій.

Експертиза матеріалів, речовин та виробів також має надзвичайно важливе значення для розслідування порушень правил пожежної безпеки, оскільки дає змогу встановити насамперед склад речовин, які зазнали впливу високих температур. Так, експертне дослідження попелу та будівельного сміття надасть можливість встановити наявність на місці пожежі легкозаймистих рідин чи інших матеріалів чи речовин, які прискорюють процеси горіння.

Об'єктами цього виду криміналістичної експертизи є лакофарбові матеріали, пластмаси, гума, метали та сплави тощо. Зазначені об'єкти визначають роди (напрямки) експертиз у межах даного виду, які найчастіше призначаються під час розслідування пожеж: експертиза лакофарбових матеріалів і речовин, експертиза об'єктів волокнистої природи, експертиза нафтопродуктів та паливно-мастильних матеріалів, експертиза металів і сплавів.

Ю. О. Бондаренко відзначає особливість проведення експертизи матеріалів, речовин та виробів при розслідуванні порушень правил пожежної безпеки, яка полягає у взаємозв'язку отриманих результатів з висновком пожежно-технічної експертизи. Як правило, стверджує науковець, орган розслідування спочатку призначає пожежно-технічну експертизу, а згодом – експертизу матеріалів, речовин та виробів. Така ситуація пов'язана із загальним джерелом зразків для дослідження – місцем пожежі. Відмінність між цими видами експертиз у питаннях, які необхідно вирішити, та спеціальних знаннях, які використовуються для відповіді на них [18, с. 152].

У комплексі з пожежно-технічною експертизою здійснюється також вибухотехнічна експертиза. Основними завданнями, що вона вирішує, є встановлення факту вибуху, який пов'язаний пожежею, його епіцентру, механізму та природи; визначення конструкції та запалювальної спроможності вибухового пристрою, принципу його дії, вражаючих властивостей; установлення порушень правил вибухонебезпечності тощо [10, с. 77].

Під час розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки можуть призначатися й інші види експертних досліджень, напрями яких неможливо висвітлити в межах дисертаційного дослідження. Так, деякі автори пропонують призначати в межах означених проваджень екологічну [201, с. 145], інженерно-технологічну [10, с. 80], біологічну, хімічну, трасологічну, балістичну [114, с. 64], а також експертизу необережності [18, с. 153]. На нашу думку, вибір факультативних експертних досліджень залежить від конкретних обставин провадження, а також наявності якісних матеріалів, які може надати слідчий для проведення тієї чи іншої експертизи.

Таким чином, при розслідуванні порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, обов'язковим є призначення пожежно-технічної та судово-медичної експертиз. Ці види експертних досліджень призначаються першочергово, адже мінімізація розриву в часі між подією пожежі та експертним дослідженням, з одного боку, усуває загрозу виникнення незворотних змін в обстановці місця події та спотворення слідової картини злочину (що позначається на результативності та якості дослідження), з іншого – надає слідчому необхідну «стартову» інформацію для подальшого планування розслідування. Інші види досліджень мають факультативний (допоміжний) характер та за можливістю повинні призначатися комплексно для формування цілісного уявлення про механізм виникнення й розповсюдження пожежі.

Висновки до розділу 3

1. Огляд місця події при розслідуванні порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки складається з таких етапів: 1) підготовка до проведення огляду перед прибуттям на місце події (у тому числі психологічна); 2) ознайомлення з обстановкою на місці події (з'ясування обставин, які мали місце напередодні пожежі; визначення

тактики огляду і заходів з його реалізації; обхід згарища в певній послідовності; визначення найголовніших ділянок та елементів, що підлягають огляду); 3) проведення безпосереднього огляду місця події (визначення осередку пожежі, особливостей пожежного навантаження та джерела запалювання; установлення напрямків розповсюдження вогню; порівняння усього побаченого із закономірностями виникнення та розвитку пожежі; виявлення негативних можливих обставин на місці події); 4) заключний етап огляду місця події (вилучення речових доказів; фіксація результатів огляду місця події)

2. Проведення огляду місця події означених порушень характеризується такими особливостями: огляд на початковому етапі здійснюється в умовах інформаційного дефіциту, зумовленого відсутністю достовірної інформації щодо причини пожежі; потреба у використанні спеціальних знань зумовлює залучення до проведення огляду значного кола учасників (пожежно-технічного спеціаліста, судового медика, судово-ветеринарного фахівця (при загибелі тварин), інспектора-кінолога, відповідальних представників адміністрації, електротехніка, геодезиста, товарознавця, будівельника, хіміка та ін.); застосування під час огляду різноманітних спеціальних науково-технічних приладів та засобів; спрямування особливої уваги слідчого на максимальне збереження та збирання матеріалів для проведення експертиз; добір тактичних прийомів проведення огляду місця події залежить від можливості точного визначення осередку виникнення вогню.

3. Тактика проведення огляду місця події при розслідуванні злочинів, пов'язаних з порушеннями вимог пожежної безпеки, залежить від технічних та функціональних характеристик об'єкта пожежі (97,8 %), а також від однозначності визначення осередку виникнення вогню (95,4 %). Зокрема, ексцентричний спосіб проведення огляду місця пожежі ефективний за умови, що джерело запалення однозначно визначене і загальна площа пожежі невелика. Якщо осередок виникнення вогню не є очевидним, а об'єкт пожежі

характеризується великою площею, огляд місця події проводиться за секторами, а в межах кожного сектора – зигзагоподібно.

4. Під час розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки обов'язково має бути проведено допит таких осіб: свідків (особи, які виявили та повідомили про пожежу; особи, які перебували на об'єкті до виникнення пожежі; очевидці пожежі); осіб, які відповідальні за пожежну безпеку об'єкта, та керівника об'єкта (представники адміністрації); керівника та учасників гасіння пожежі зі складу пожежних підрозділів; потерпілих. Зазначений перелік не є вичерпним і залежить від обставин конкретного провадження.

5. Особливості допиту під час розслідування означених правопорушень такі: необхідність ретельної підготовки до проведення допиту з обов'язковим вивченням спеціальних нормативно-правових та відомчих документів; широке та різноманітне коло осіб, які можуть бути допитані; доцільність залучення спеціалістів різного профілю; урахування пригніченого психоемоційного стану свідків, зумовленого пожежею та здатного впливати на об'єктивність сприйняття й оцінку подій.

6. Тактика проведення допиту в цій категорії проваджень визначається з урахуванням таких обставин: характеристика об'єкта пожежі (56,4 %); відношення допитуваного до цього об'єкта та(чи) до осіб, які працюють чи проживають у ньому (87,1 %); наявність доказової інформації, що визначає ступінь доведеності участі та роль у вчиненні злочину (94,3 %); підстави та умови затримання (89,8 %), а також психічний стан допитуваного, що визначається ступенем впливу пожежі на здатність надавати об'єктивну оцінку подіям (91,7 %).

7. При розслідуванні порушень правил пожежної безпеки обов'язково призначаються судово-медична (за наявності постраждалих) та пожежно-технічна експертизи: перша встановлює причину та час настання смерті чи ступінь ушкоджень здоров'ю, друга – причину та осередок виникнення вогню, його напрямок і розповсюдження. Ці види експертних досліджень

призначаються першочергово з метою мінімізації розриву в часі між подією пожежі та експертним дослідженням, що, з одного боку, усуває загрозу спотворення слідової картини злочину, з іншого – надає слідчому необхідну початкову інформацію для подальшого планування розслідування. Призначення додаткових експертних досліджень (електротехнічної; вибухотехнічної; експертизи матеріалів, речовин та виробів; технічної експертизи документів; будівельно-технічної; трасологічної; почеркознавчої та ін.) обумовлюється потребами та умовами конкретного провадження.

ВИСНОВКИ

У дисертації на основі дослідження комплексу питань, що виникають у діяльності слідчих підрозділів, сформульовано наукові положення та отримано результати, що в сукупності розв'язують важливе наукове завдання методико-криміналістичного забезпечення розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки. Найсуттєвішими з них є такі:

1. Визначено історичні періоди розвитку наукового знання щодо розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, зокрема: становлення припадає на початок ХХ ст. та пов'язане з розвитком науки криміналістики; активізація характеризується появою фундаментальних праць з методики розслідування даних злочинів середини ХХ ст.; розподіл за напрямками та спеціалізація – друга половина ХХ ст. Результати опитувань слідчих свідчать, що сучасний стан методико-криміналістичного забезпечення розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки потребує удосконалення шляхом з'ясування особливостей проведення слідчих (розшукових) дій (94,9 %); розроблення алгоритмів, програм дій слідчого в типових слідчих ситуаціях початкового етапу розслідування (89,3 %); проведення окремих видів судових експертиз (82,6 %).

2. Спосіб вчинення порушень встановлених законодавством вимог полягає в діянні (дія чи бездіяльність) відповідальної за їх дотримання особи, які реалізуються у вигляді порушення цих нормативних вимог та спричиняють виникнення пожежі, що призводить до настання тяжких наслідків. Найбільш поширеними способами вчинення порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки є такі: порушення встановленого порядку зберігання, використання та перевезення пожежонебезпечних речовин і матеріалів (27,3 %); порушення правил пожежної безпеки в технологічних процесах на виробництві (24,2 %);

порушення при влаштуванні та експлуатації електромереж, електроустаткування та електроприладів (20,1 %); порушення правил пожежної безпеки при використанні відкритого джерела вогню (16,1 %); порушення вимог експлуатації пічного опалення (12,3 %).

3. Визначено елементи криміналістичної характеристики порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, а саме: спосіб, обстановка вчинення злочинну (обставини, що передували пожежі; обставини виникнення та розвитку пожежі; обстановка, що склалася після пожежі), особа злочинця (відповідальний за дотримання пожежної безпеки на об'єкті) та потерпілого. Охарактеризовано зв'язок елементів криміналістичної характеристики, зокрема: спосіб вчинення пов'язаний із суб'єктом та обстановкою (місцем, часом); особи злочинця та потерпілого характеризуються наявністю зв'язків як з об'єктом пожежі, так і між собою; причина пожежі корелюється з ознаками способу й обстановки.

4. До обставин, що підлягають встановленню, належать, крім визначеного законодавством предмету доказування (ч. 1. ст. 91 КПК України), дані про функціонально-технічні умови в обстановці об'єкта напередодні пожежі, які характеризують стан організації та дотримання встановлених законодавством вимог пожежної безпеки. Основними інформаційними джерелами для отримання зазначених даних визнано документи, в яких зафіксовано відомості про: відповідність стану пожежної безпеки на об'єкті встановленим вимогам; призначення осіб, відповідальних за дотримання вимог пожежної безпеки на об'єкті, та їх правовий статус; проведення інструктажів та перевірок знань з питань пожежної безпеки; рівень забезпечення належного функціонування установок пожежної автоматики та іншого приладдя; плани (схеми) евакуації на випадок пожежі; врегулювання діяльності пожежно-технічної комісії та добровільної пожежної дружини (команди) на об'єкті; результати перевірок органами, на які покладено функції державного контролю із забезпечення пожежної безпеки.

5. Виокремлено типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки. Залежно від ступеня повноти та визначеності наявної в розпорядженні слідчого інформації: 1) відома особа, відповідальна за виконання вимог пожежної безпеки, а також встановлено приблизний час виникнення пожежі, місце початкового займання та спосіб ініціації вогню; 2) особа, відповідальна за дотримання вимог пожежної безпеки відома, але не затримана, встановлено приблизний час виникнення пожежі, місце початкового займання, але точно невідомий спосіб ініціації вогню; 3) слідова картина злочину однаковою мірою виявляє ознаки як порушень вимог пожежної безпеки, так і підпалу. За способом одержання інформації запропоновано такі ситуації: 1) повідомлення з місця пожежі (адміністрація, свідки, відповідальний та ін.); 2) повідомлення потерпілих (родичів); 3) повідомлення з лікувального закладу; 4) повідомлення з ДСНС України.

6. Взаємодія слідчого з державними органами, на які покладено обов'язок забезпечення пожежної безпеки, має значення для: 1) визначення тактики досудового розслідування (інформаційний обмін, що включає отримання первинної інформації, надання документальних носіїв, архівних даних, взаємне звірення облікової інформації); 2) підготовки та проведення слідчих (розшукових) дій (взаємне консультування в межах компетенції; діяльність у складі слідчо-оперативних груп); 3) розширення можливостей використання спеціальних знань (спільні дії і заходи щодо залучення широкого кола фахівців; проведення наукових досліджень; підготовка довідково-методичної літератури).

7. Специфіка проведення огляду місця події визначається такими обставинами: огляд на початковому етапі відбувається в умовах відсутності достовірної інформації щодо причини пожежі; потреба у використанні спеціальних знань зумовлює залучення до проведення огляду фахівців різних галузей знань (пожежно-технічного спеціаліста, судового медика, судово-ветеринарного фахівця (при загибелі тварин), інспектора-кінолога,

відповідальних представників адміністрації, електротехніка, геодезиста, товарознавця, будівельника, хіміка та ін.); застосування під час огляду різноманітних спеціальних науково-технічних приладів та засобів; спрямування особливої уваги слідчого на максимальне збереження і збирання матеріалів для проведення експертиз; добір тактичних прийомів проведення огляду місця події залежить від можливості точного визначення осередку виникнення вогню.

8. Особливостями допиту під час розслідування означених правопорушень є: необхідність ретельної підготовки до проведення допиту з обов'язковим вивченням спеціальних нормативно-правових та відомчих документів; широке й різноманітне коло осіб, які можуть бути допитані; доцільність залучення спеціалістів різного профілю; урахування пригніченого психоемоційного стану свідків, спричиненого пожежею та здатного впливати на об'єктивність сприйняття й оцінку подій.

Опитування практичних працівників слідчих підрозділів показало, що тактика проведення допиту в цій категорії проваджень визначається з урахуванням таких обставин: наявність доказової інформації, що визначає ступінь доведеності участі та роль у вчиненні злочину (94,3 %); психічний стан допитуваного, що визначається ступенем впливу пожежі на здатність надавати об'єктивну оцінку подіям (91,7 %); підстави й умови затримання (89,8 %); причетність допитуваного до об'єкта пожежі та (чи) до осіб, які працюють або проживають у ньому (87,1 %), а також характеристика об'єкта пожежі (56,4 %).

9. У результаті вивчення матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що під час розслідування означених порушень проводились: пожежно-технічна (98,7 %), судово-медична (89,5%), електротехнічна (56,4 %), вибухотехнічна (45,1 %) експертизи; експертиза матеріалів, речовин та виробів (36,2 %); технічна експертиза документів (26,1 %); будівельно-технічна (23,1 %), трасологічна (25,4 %), почеркознавча (12,1 %) експертизи. За потреби, залежно від конкретних обставин провадження, може бути

проведено балістичну, інженерно-технологічну експертизи, експертизу машин, обладнання, сировини й товарів народного споживання, транспортно-товарознавчу експертизу та військового майна, техніки й озброєння та інші види експертиз. Зважаючи на неоднорідність та специфічність об'єктів експертних досліджень у таких провадженнях, обґрунтовано доцільність проведення комплексних експертних досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авилина Л. М., Докшина Н. В. Судебная пожарно-техническая экспертиза: пособие для следователей, судей и экспертов. М., 1994. Ч. 1. С. 42–49.
2. Анисяев А. М., Быченко И. И., Кунцевич А. В. Установление причин пожаров: метод. пособие. Минск, 2003. 253 с.
3. Антология сыска: от полиции к внешней разведке: в 14 т. / ГНИИ МВД Украины и др. отв ред.: А. Н. Ярмыш, В. Н. Чисников. Киев: «МП ЛЕСЯ», 2009. Т. 4. 812 с.
4. Антонов О. Ю. Использование научно-технических средств и методов в расследовании дел о пожарах: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. М., 1996. 219 с.
5. Аюпов А. Г., Старокожев И. И. Методика расследования пожаров. Ташкент, 1972. 100 с.
6. Баев О. Я., Баева Н. В. Реальные следственные ситуации и их модели. *Вопросы совершенствования методики расследования преступлений*. Ташкент, 1984. С.5.
7. Барон Л. Б. Судебная пожарно-техническая экспертиза на предварительном следствии и в суде: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. М., 1986. 24 с.
8. Бахин В. П. Криминалистическая характеристика преступлений как элемент расследования. *Вестник криминалистики*. М., 2000. № 1. С. 20–21.
9. Бахін В. П., Волобуєва О. О. Взаємодія слідчого з фахівцями під час огляду місця події: наук.-практ. рек. Донецьк: ДЮІ, 2005. 72 с.
10. Безвесільний В. Д., Дьяченко О. Ф. Розслідування та судові експертизи пожеж: довід.-метод. посіб. Харків: ТОВ «Компанія СМІТ», 2007. 360 с.
11. Безлепкин Б. Т. Настольная книга следователя и дознавателя. М., 2007. С. 87.

12. Безуглов М. В. Расследование поджогов и преступных нарушений правил пожарной безопасности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. М., 1972. 18 с.
13. Белан С. В., Чехов В. А. Методические рекомендации по определению очага пожара. Харьков: ХИПБ МВД Украины; УГПО УМВД Украины в Донецкой области, 1999. 128 с.
14. Белкин А. Р. Теория доказывания: Научно-практическое пособие. М.: НОРМА, 2000. 528 с.
15. Белкин Р. С. Очерки криминалистической тактики: учеб. пособие. Волгоград: ВСШ МВД РФ, 1993. 200 с.
16. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории к практике. М.: Юрид. лит., 1988. 304 с.
17. Богущкая М. Ю. Методика расследования умышленного уничтожения или повреждения чужого имущества, совершенного путем поджога: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. СПб., 2005. 184 с.
18. Бондаренко Ю. А. Методика расследования нарушений правил пожарной безопасности: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Краснодар, 2015. 203 с.
19. Брайнин М. С. Расследование дел о пожарах. М.: Госюриздат, 1956. 152 с.
20. Бузинарьський М. Ю. Методика розслідування умисного знищення або пошкодження майна шляхом підпалу: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2011. 212 с.
21. Букаев Н. М., Анисимов И. В. Методика расследования поджогов и преступного несоблюдения правил пожарной безопасности: учеб. пособие. Томск: Изд-во «Печатная мануфактура», 2003. 86 с.
22. Васильев А. Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. М., 1978. С. 29–30.
23. Васильев А. Н., Яблоков Н. П. Предмет, система и теоретические основы криминалистики. М.: Изд-во МГУ, 1984. 143 с.

24. Вейнгарт А. О расследовании поджогов: рук-во юристов и агентств страховых обществ. СПб., 1906. 259 с.
25. Великородный П. Г. Тактические особенности многодневного осмотра места происшествия. *Вестник криминалистики*. М., 2012. № 2 (38). С. 91–101.
26. Возгрин И. А. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений. Ленинград, 1976. С. 6–9.
27. Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуалогия: монография / под ред. Н. П. Яблокова. Калининград, 1997. 248 с.
28. Гавло В. К. Теоретические проблемы и практика применения методики расследования отдельных видов преступлений. Томск, 1985. С. 379.
29. Герасимов И. Ф. Следственные ситуации на первоначальном этапе раскрытия преступлений. *Социалистическая законность*. М., 1977. С. 61–62.
30. Гончаренко В. И. Научно-технические средства в следственной практике. Киев: Вища шк., 1984. 150 с.
31. Гранкин К. Б., Коровкина Т. И. Взаимодействие следователя с сотрудниками милиции и органов Госпожнадзора при осмотре места происшествия по делам о преступлениях, связанных с пожарами. Волгоград: Высш. следств. шк. МВД СССР, 1986. С. 89–92.
32. Григорьян А. С. Расследование поджогов. М.: Юрид. лит., 1971. 128 с.
33. Гуцалюк М. В. Удосконалення інформаційного забезпечення в системі управління державною пожежною охороною (організаційно-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 1996. 173 с.
34. Давиденко В. С. Місце криміналістичної характеристики в системі окремої методики розслідування протиправного заволодіння військовим майном військовими службовими особами. *Публічне право*. Київ, 2013. № 3. С. 144–152. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2013_3_21.

35. Давиденко В. С. Спеціальні знання в розслідуванні економічних злочинів. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. Київ, 2016 р. № 2. С. 178–188.

36. Дагель П. С. Особенности личности неосторожного преступника. *Теоретические проблемы учения о личности преступника*: сб. науч. тр. М., 1979. С. 128–129.

37. Доманський В. А. Державне управління пожежною безпекою України (організаційно-правовий аналіз за матеріалами діяльності Державного департаменту пожежної безпеки): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Київ, 2004. 259 с.

38. Дослідження пожеж: довідк.-метод. посіб. Київ: УкрНДІПБ МВС України, 1997. 207 с.

39. Драпкин Л.Я. Основы криминалистической теории следственных ситуаций: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: спец. 12.00.09. М., 1987. 45 с.

40. Евтушенко А. Н. Осмотр места происшествия и его значение для производства судебной пожарно-технической экспертизы: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. М., 1998. 203 с.

41. Евтюшкин Н. М., Панарин В. М. Исследование процессов развития и тушения пожаров: лекция. М., 1966. 31 с.

42. Егоров А. П. Расследование по делам о пожарах в поездах. М.: Госюриздат, 1952. 175 с.

43. Егоров В. П. О некоторых ошибках, допущенных при расследовании лесных пожаров. *Следственная практика*. М., 1984. Вып. 133. С. 120–123.

44. Егшин В. В. Особенности методики расследования преступлений, связанных с лесными пожарами и поджогами жилого фонда: метод. рекоменд. Барнаул: Барнаульский юрид. ин-т МВД России, 2008. 52 с.

45. Ефимичев С. П., Кулагин Н. И., Ямпольский А. Э. Следственный осмотр: учеб. пособие. Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1975. 29 с.

46. Жук М. С. Использование специальных знаний на первоначальном этапе расследования поджогов: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Краснодар, 2003. 198 с.

47. Зернов С. И. Задачи пожарно-технической экспертизы и методы их решения: учеб. пособие. М., 2001. 145

48. Зернов С. И. Теоретические и прикладные проблемы применения специальных познаний при выявлении и расследовании преступлений, сопряженных с пожарами: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. М., 1997. 447 с.

49. Зернов С. И., Левин В. А. Пожарно-техническая экспертиза: учеб. пособие. М., 1991. 215

50. Зернов С. И., Пракшин Ю. К. Методика осмотра места пожара. Киев, 1988. 46 с.

51. Зернов С. И. Техничко-криміналістическе забезпечення розслідування преступлений, сопряженных с пожарами: учеб. пособие. М.: ЭКЦ МВД РФ, 1996. 129 с.

52. Зорин Г. А. Криміналістический риск: природа и методы оценки: учеб. пособие. Минск, 1990. 89 с.

53. Зорин Г. А. Руководство по тактике допроса: учеб.-практ. пособие. М., 2001. С. 234–235.

54. Зуйков Г. Г. Криміналістическое учение о способе совершения преступления. *Социалистическая законность*. М., 1971. № 11. С. 4–9.

55. Исраилов М. И. Расследование поджогов и преступного нарушения правил пожарной безопасности. Ташкент, 1974. 300 с.

56. Ищенко Е. П. Алгоритмизация первоначального этапа расследования преступлений: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук.: спец. 12.00.09. М., 1990. 21 с.

57. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Мін'юсту України від 30 груд. 2004 р. № 144/5. *Офіційний вісник України*. 2005. № 5. Ст. 325.

58. Казаков Г. Н. Некоторые актуальные вопросы назначения и производства пожарно-технической экспертизы. *Проблемы предварительного следствия*. Волгоград: Высш. следств. шк. МВД СССР, 1978. Вып. 8. С. 28–37.

59. Казаков Г. Н. Расследование и предупреждение поджогов, совершаемых с целью сокрытия преступлений: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. М., 1974. 19 с.

60. Казаков Г. Н. Расследование пожаров в торгово-складских помещениях. М., 1977.

61. Казаков Н. Г. Осмотр места происшествия по делам о пожарах: памятка. М.: ВНИИ МВД СССР, 1978. 8 с.

62. Каневский Л. Л. Дискуссионные проблемы сущности типовой криминалистической характеристики преступлений и ее использования в процессе расследования. *Вестник криминалистики*. М., 2000. № 3. С. 27.

63. Карнович Г. Б. Расследование аварий на водном транспорте. М.: Госюриздат, 1953. 212 с.

64. Качанов А. Я., Кабанов В. Н. Расследование уголовных дел о пожарах. М.: ВНИИ МВД СССР, 1987. 198 с.

65. Качанов А. Я. Криминалистическая характеристика поджогов и преступных нарушений правил пожарной безопасности (методологический аспект). *Проблемы предварительного следствия и дознания*. М., 1987. Вып. 97. С. 35–36.

66. Кимстач И. Ф., Девлишев П. П. Пожарная тактика. М.: Стройиздат, 1984. 592 с.

67. Кицелюк В. М. Особенности допроса при расследовании нарушений требований пожарной безопасности. *Право и закон. Международный научно-практический журнал*. 2016. № 3(5). С. 76–83.

68. Кицелюк В. М. Взаємозв'язок елементів обстановки вчинення порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки. *Науковий*

вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. Одеса, 2016. Вип. 23. С. 204–206.

69. Кіцелюк В. М. Дані про обстановку напередодні пожежі, які необхідно встановити під час розслідування порушень вимог пожежної безпеки. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 17–18 лют. 2017 р.).* Ужгород: Ужгород. нац. ун-т, 2017. С. 172–175.

70. Кіцелюк В. М. До питання розмежування підпалів та порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки. *Стан дотримання прав людини в умовах сучасності: теоретичні та практичні аспекти: матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 8 груд. 2016 р.) / ред. кол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.* Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 270–273.

71. Кіцелюк В. М. Можливості та особливості призначення судових експертиз під час розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки. *Науковий вісник Дніпропетровського національного університету внутрішніх справ: зб. наук. пр.* Дніпро, 2016. № 4 (84). С. 283–292.

72. Кіцелюк В. М. Обставини, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування порушень вимог пожежної безпеки. *Порівняльно-аналітичне право.* 2016. № 6. С. 251–254. URL: <http://pap.in.ua/index.php/arhiv-vidannja/81>.

73. Кіцелюк В. М. Організаційні аспекти огляду місця події при розслідуванні порушень вимог пожежної безпеки. *Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 9–10 груд. 2016 р.).* Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2016. С. 126–128.

74. Кіцелюк В. М. Особи, які можуть бути допитані під час розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки. *Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у XXI ст.:*

матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 27–28 січ. 2017 р.). – Запоріжжя, 2017. С. 175–178.

75. Кіцелюк В. М. Про комплексний характер експертних досліджень, що призначаються під час розслідування порушень правил пожежної безпеки. *Правові засоби захисту прав людини в контексті трансформації українського суспільства*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (присвяч. міжнар. Дню захисту прав людини) (Київ, 10–12 груд. 2015 р.). Київ, 2015. С. 37–39.

76. Кіцелюк В. М. Тактичні особливості проведення огляду місця події при розслідуванні порушень вимог пожежної безпеки. *Правові реформи в Україні: реалії сьогодення*: матеріали VIII Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 24 листоп. 2016 р.) / ред. кол.: В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 96–100.

77. Кіцелюк В. М. Особливості проведення огляду місця події під час розслідування порушень вимог пожежної безпеки. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 3(9). Т. 2. С. 226–230.

78. Кіцелюк В. М. Спосіб вчинення порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки як елемент криміналістичної характеристики. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2015. Вип. 3–2. Т. 4. С. 88–92.

79. Кодекс цивільного захисту України: Закон України від 2 жовт. 2012 р. № 5403-VI. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5403-17>.

80. Кожарский Н. И. Квалификация и расследование лесных пожаров. Волгоград, 1977. 64 с.

81. Кожарский Н. И., Шепелев К. Н. Особенности расследования лесных пожаров. Волгоград, 1979. 151 с.

82. Колесниченко А. Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений. Харьков: Харьк. юрид. ин-т, 1976. 62 с.

83. Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Теоретические проблемы криминалистической характеристики. *Криминалистическая характеристика преступлений*. М., 1984. 93 с.

84. Колесниченко А.Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Харьков, 1967. 22 с.

85. Колесніков В. В. Обставини, що підлягають встановленню при розслідуванні злочинів, пов'язаних з пожежами. Науковий вісник Національного університету внутрішніх справ. 2004. № 27. С. 48–52.

86. Колесніков В. В. Розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Харків, 2004. 20 с.

87. Колесніков В. В. Розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2004. 180 с.

88. Колесніков В. В. Основні елементи криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з пожежами. *Актуальні проблеми кримінального права та процесу*: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (Кривий Ріг, 10 черв. 2016 р.). Кривий Ріг: Поліграфічна компанія «Геліос-Принт», 2016. С. 375–378.

89. Колмаков В. П. Следственный осмотр. М.: Юрид. лит., 1969. 196 с.

90. Комиссаров В. И. Теоретические проблемы следственной тактики. Саратов: Саратов. ун-т, 1987. 156 с.

91. Кондратьев С. А. Криминалистические проблемы использования термического анализа при расследовании дел, связанных с пожарами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. СПб., 1999. 17 с.

92. Коновалов С. И., Бондаренко Ю. А. Соотношение криминалистической характеристики и механизма совершения преступления по делам о преступных нарушениях требований пожарной безопасности. *Теория и практика общественного развития*. М., 2011. Вып. 8. С. 210–214.

93. Коновалов С. И. Теоретико-методологические проблемы криминалистики: монография. Ростов-н/Д., 2001. С. 82–101.

94. Коновалова В. Е. Психология в расследовании преступлений. Харьков, 1978. С. 65.

95. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Криміналістическая тактика: теории и тенденции: учеб. пособие. Харьков: Гриф, 1997. 256 с.
96. Кононов С. И. Система методов экспертного исследования свойств строительных материалов и конструкций при установлении поджогов зданий как технической причины возникновения пожара: дис.... канд. техн. наук: спец. 05.26.03. С.Пб., 2005. 186 с.
97. Коротких Н. И., Мартынюк В. И. Методическое пособие по вопросам установления причин возникновения пожаров и подготовке материалов для проведения пожарно-технических экспертиз. Черновцы, 1982. 199 с.
98. Косарев С. Ю. История и теория криминалистических методик расследования преступлений; под ред. В. И. Рохлина. СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2008. 495 с.
99. Кривых Н. Н. Особенности использования специальных знаний об инициаторах горения при расследовании преступлений, связанных с поджогами: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Волгоград, 2007. 178 с.
100. Криминалистика / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская / под ред. Р. С. Белкина. М., 2000. 990 с.
101. Криминалистика: учебник / под ред. И. Ф. Пантелеева, Н. А. Селиванова. М.: Юрид. лит., 1993. 592с.
102. Криминалістическое обеспечение первоначального этапа расследования преступных взрывов / К. В. Вишневецкий, А. И. Гаевой, А. В. Гусев, В. Н. Михайлошин. М., 2008. С. 61–62.
103. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: підруч. для юрид. вузів; ред. В. Ю. Шепітько. Харків: Право, 1998. 375 с.
104. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
105. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: zakon.rada.gov.ua/go/4651-17.

106. Круглов Е. И. О некоторых особенностях выявления и допроса свидетелей по делам о лесных пожарах. *Сборник аспирантских работ СЮИ*. Свердловск, 1973. Вып. 16. С. 239–241.

107. Круглов Е. И. О некоторых особенностях осмотра места происшествия по делам о лесных пожарах. *Сборник аспирантских работ СЮИ*. Свердловск, 1972. Вып. 19. С. 74–78.

108. Куликов В. И. Криминалистическое понятие обстановки совершения преступления. *Вестник Московского университета. Серия «Право»*. М., 1982. № 5. С. 74–81.

109. Куликов В. И. Обстановка совершения преступления и ее криминалистическое значение: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. М., 1983. 203 с.

110. Куц І. Г. Боротьба з пожежами в житловому секторі (кримінально-правовий та кримінологічний аспекти): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Київ, 2003. 19 с.

111. Лавров В. П. Криминалистика. М., 2002. С. 25.

112. Лавров В. П. Исходные следственные ситуации как объект кафедрального научного исследования. *Исходные следственные ситуации и криминалистические методы их разрешения*. М.: Юрид. ин-т МВД РФ, 1991. С. 3.

113. Лантух Э. В. Взаимодействие следователя с пожарно-техническими экспертами при расследовании убийств, сопряженных с поджогом. *Проблемы повышения эффективности экспертно-криминалистического обеспечения раскрытия и расследования тяжких преступлений против личности*: материалы науч.-практ. семинара (19 янв. 1999 г.). СПб., 1999. С. 65–68.

114. Лантух Э. В. Методика расследования убийств, сопряженных с поджогом: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. СПб., 1998. 152 с.

115. Ларов В. П., Шиманова З. Е. Организация взаимодействия милиции, следственных аппаратов и пожарной охраны органов внутренних

дел при раскрытии поджогов. *Труды Высшей школы МВД СССР*. М., 1972. Вып. 34. С. 124–134.

116. Леви А. А. Организация осмотра места происшествия. М., 1970. 95 с.

117. Ліпинський В. В. Адміністративна відповідальність за правопорушення в галузі пожежної безпеки: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Запоріжжя, 2010. 184 с.

118. Лозинський Ю.Р. Адміністративно-правове забезпечення діяльності органів по протипожежній профілактиці на залізничному транспорті: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Львів, 2010. 19 с.

119. Лубин А. Ф. Взаимодействие субъектов расследования преступлений. Криминалистика: учебник / под ред. В. Д. Грабовского, А. Ф. Лубина. Н. Новгород, 1995. 89 с.

120. Люблін В. Д. Адміністративно-юрисдикційна діяльність органів державного пожежного нагляду: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Ірпінь, 2005. 16 с.

121. Малютин М. П. Тактические приемы, их допустимость и использование для достижения тактических целей допроса: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Краснодар, 2001. 276 с.

122. Маханек А. Б. Установление времени при расследовании пожаров, связанных с поджогами и преступными нарушениями правил пожарной безопасности: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Калининград, 2004. 189 с.

123. Маханек А. Б., Мешков В. М. Расследование пожаров: факторы времени, проблемы квалификации, следственные действия. М., 2013. С. 56.

124. Мегорский Б. В. Методика установления причин пожаров. М.: Стройиздат, 1966. 49 с.

125. Митричев С. П. Методика расследования поджогов и преступных нарушений правил пожарной безопасности. М., 1959. 48 с.

126. Митричев С. П., Владимиров В. А. Расследование поджогов и преступных нарушений правил пожарной безопасности. М., 1968. 134 с.

127. Митричев С.П. Методика расследования отдельных видов преступлений. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев, 1973. Вып. 10. С. 28.

128. Мишин А. В. Расследование и предупреждение поджогов личного имущества граждан. Казань, 1991. 124 с.

129. Мишин А. В. Расследование поджогов личного имущества граждан: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Казань, 1990. 213 с.

130. Молоканов В. Н. Криминалистические особенности установления причин пожаров на первоначальном этапе расследования: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Волгоград, 1999. 21 с.

131. Москаленко В. Л. Использование специальных знаний при расследовании поджогов и нарушений правил пожарной безопасности. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев, 1983. Вып. 26. С. 131–135.

132. Мухачев А. А. Установление причин пожара в процессе расследования дел о поджогах и нарушениях правил пожарной безопасности: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. М., 1998. 164 с.

133. Назаров С. А. Судебная пожарно-техническая экспертиза в профилактике преступлений, связанных с пожарами и нарушениями противопожарных правил: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. М., 1997. 174 с.

134. Неганов С. И. Осуществление защиты по уголовным делам о преступлениях, связанных с криминальными пожарами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. М., 2009. 26 с.

135. Николайчук И. А. Соккрытие преступлений как форма противодействия расследованию. М., 2000. С. 205–206.

136. Образцов В. А. Криминалистическое моделирование в условиях проблемных ситуаций. *Проблемы программирования и информационного обеспечения предварительного следствия*. Уфа: Башкирский ун-т, 1989. С. 45–52.

137. Образцов В. А., Танасевич В. Г. Понятие и криминалистическое значение следственной ситуации. *Советское государство и право*. М.: Наука, 1979. № 8. С. 109–115.
138. Образцов В. А., Танасевич В. Г. О криминалистической характеристике преступлений. *Вопросы борьбы с преступностью*. М.: Юрид. лит., 1976, № 25. С. 94–104.
139. Окнян В. К. Уголовно-правовая ответственность за нарушение правил пожарной безопасности: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 1997. 199 с.
140. Оркин А. Н. Методика осмотра места происшествия по делам о пожарах: учеб. пособие. Хабаровск, 1987. 48 с.
141. Оркин А. Н., Журавлев Ю. И. Расследование лесных пожаров. Хабаровск, 1989. 45 с.
142. Оркин А. Н. Использование специальных познаний при расследовании пожаров. Хабаровск, 1988. 345 с.
143. Осмотр места пожара: метод. пособие / И. Д. Чешко, Н. В. Юн, В. Г. Плотников и др. М.: ВНИИПО, 2004. 503 с.
144. Пантелеев И. Ф. Расследование и профилактика взрывов, пожаров, крушений и авиапроисшествий. М.: Юрид. лит., 1975. 208 с.
145. Повзик А. Я., Некрасов В. Б., Тербнев В. В. Пожарная тактика в примерах. М.: Стройиздат, 1992. 208 с.
146. Подольный Н. А. Последовательность проведения экспертиз в ходе предварительного расследования. *Эксперт-криминалист*. М., 2009. № 4. С. 6.
147. Попов И. А. Расследование пожаров: правовое регулирование; организация и методика: учеб. пособие. М.: ЮрИнфоР, 1998. 309 с.
148. Попов И. А. Расследование преступлений, связанных с пожарами. М.: ИНФРА-М, 2001. 166 с.
149. Попов И. А. Расследование преступлений, связанных с пожарами: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. М., 1998. 592 с.

150. Попов И. А., Прохоров Л. С. Организация раскрытия и расследования преступлений, связанных с пожарами и поджогами. М., 1994. 55 с.

151. Применение технико-криминалистических средств и методов при раскрытии и расследовании поджогов: учеб. пособие / С. И. Зернов, А. И. Колмаков, А. В. Маковкин, И. А. Попов. М.: ЭКЦ МВД РФ, 1998. 111 с.

152. Про затвердження Державного реєстру нормативно-правових актів з питань пожежної безпеки: наказ МНС України від 10 жовт. 2003 р. № 388 URL: http://undicz.dsns.gov.ua/files/docs/Registry_RFS.pdf.

153. Про затвердження Інструкції з організації роботи органів державного пожежного нагляду: наказ МНС України від 6 лют. 2006 р. № 59. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0480-06>.

154. Про затвердження Інструкції з організації роботи органів державного нагляду у сфері цивільного захисту та техногенної безпеки: наказ МНС України від 12 січ. 2010 р. № 1. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0316-10>.

155. Про затвердження Положення про Державний департамент пожежної безпеки: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 квіт. 2002 р. № 500. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/500-2002-%D0%BF>.

156. Про затвердження Положення про Державну пожежну охорону: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 лип. 1994 р. № 508. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/508-94-%D0%BF>.

157. Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій: Указ Президента України від 16 січ. 2013 р. № 20/2013. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/20/2013>.

158. Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 груд. 2015 р. № 1052. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248721664>.

159. Про затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту: Постанова Кабінету Міністрів України від 9 січ. 2014 р. № 11. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/11-2014-п>.

160. Про затвердження Порядку перевірок органами Державної інспекції техногенної безпеки України: наказ МНС України від 25 трав. 2012 р. № 863. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1054-12>.

161. Про затвердження Порядку проведення планових (позапланових) перевірок щодо додержання суб'єктом господарювання вимог законодавства у сфері цивільного захисту, техногенної та пожежної безпеки: наказ МВС України від 2 листоп. 2015 р. № 1337. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1467-15/paran9#n9>.

162. Про затвердження Порядку спільних дій органів внутрішніх справ, Державної інспекції техногенної безпеки України та Міністерства надзвичайних ситуацій України під час проведення огляду місця пожежі, виявлення, припинення, попередження та розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з пожежами: наказ МВС та МНС України від 30 листоп. 2012 р. № 1106/1377. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z2220-12>.

163. Про затвердження Правил пожежної безпеки в Україні: наказ МВС України від 30 груд. 2014 р. № 1417. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0252-15>.

164. Про пожежну безпеку: Закон України від 17 груд. 1993 р. № 3745-XII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3745-12>.

165. Пророков И. И. Общие положения трасологии. *Криминалистическая экспертиза*. М., 1968. Вып. 6. Разд. 8. С. 7.

166. Расследование преступлений, связанных с нарушением требований пожарной безопасности: методические рекомендации ВНИИПО МЧС РФ / И. Д. Чешко, В. Ф. Бондарев, Н. Н. Копейкин и др. М., 2002. 117 с.

167. Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей. М., 1967. С. 32–33.

168. Рішення Дзержинського міського суду Донецької області у справі №1-кп/225/51/2013. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/30857682>.

169. Рішення Вишгородського районного суду Київської області у справі №1-17/13. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/37729205>.

170. Рішення Долинського районного суду Івано-Франківської області у справі №1-3/2011р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54455472>.

171. Рішення Лозовського міськрайонного суду Харківської області у справі № 2025/5705/2012. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/27000757>.

172. Рішення Ніжинського міськрайонного суду в Чернігівській області у справі № 2514/4846/12. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/26885890>.

173. Рішення Фрунзенського районного суду м. Харкова у справі №645/1500/13-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/30656827>.

174. Роганова Т. Л. Первоначальный этап расследования преступлений, связанных с уничтожением или повреждением чужого имущества, совершенных путем неосторожного обращения с огнем: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Псков, 2012. 26 с.

175. Рыжаков А. П. Проблема взаимодействия следователя с органами Госпожнадзора. *Современные проблемы расследования преступлений: материалы межвуз. конф.* Волгоград: Высш. следств. шк. МВД СССР, 1992. С. 93–95.

176. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. Київ: Кондор, 2005. 588 с.

177. Самойлов Г. А. Основы криминалистического учения о навыках. М., 1968. С. 108.

178. Саригло Д. П. Установление причин пожаров, вызванных нарушением правил производства огневых работ. *Криминалистика и судебная экспертиза*. К., 2011. Вып. 56. С. 135–143.

179. Святецький В. И., Огородник В. С., Панасюк Г. Г. Выявление и устранение причин пожаров: некоторые методические рекомендации для

следователей и работников Госпожнадзора. Киев: РИО МВД СССР, 1974. 54 с.

180. Селиванов Н.А. Типовые версии, следственные ситуации и их значение для расследования. *Социалистическая законность*. М., 1985. № 7. С.52–55.

181. Семенова И.В. Тактические и психологические основы получения от потерпевших правдивых показаний: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Краснодар, 2009. 24 с.

182. Слепцов И. В. Уголовная ответственность за нарушение правил пожарной безопасности. М.: Моск. высш. шк. милиции МВД России, 1993. 34 с.

183. Смирнов И. В. Пожарная безопасность при хранении аммиачной селитры. М.: Россельхозиздат, 1984. 62 с.

184. Смирнов К. П. Осмотр места пожара. М., 1989. 68 с.

185. Смирнов К. П., Чешко И. Д., Голяев В. Г. Комплексная методика определения очага пожара. Л.: ЛФ ВНИИПО, 1987. 114 с.

186. Соболевская С. И. Криминальные пожары: научно-техническое обеспечение расследования: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Н. Новгород, 2003. 200 с.

187. Соболевская С. И. Взаимодействие подразделений правоохранительных органов одно из важнейших направлений деятельности при расследовании дел, связанных с пожарами. *Следователь*. 2001. № 7 (51). С. 33–34.

188. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений: учебник / Бахин В. П., Гончаренко В. И., Клименко Н. И., Колесниченко А. Н. и др.; под ред. В. К. Лисиченко. Киев: Вища шк., 1988. 405 с.

189. Соколов В. М. О взаимодействии следственного аппарата и органов пожарной охраны в расследовании дел о пожарах. *Материалы науч.-практ. конф.* Волгоград: Высш. следств. шк. МВД СССР, 1970. С. 196–202.

190. Сосновская Н. В. Подготовка и назначение судебных строительно-технических экспертиз. *Вестник Следственного комитета при прокуратуре Российской Федерации*. М., 2009. № 1. С. 38.

191. Справочная книга криминалиста / Н. А. Селиванов, Е. Н. Викторова, Л. Н. Викторова, И. Г. Виноградов и др. М., 2000. 727 с.

192. Степанов М. М. Рекомендации по подготовке материалов пожарно-технической экспертизы. М., 1981. 56 с.

193. Степанова Г. М. Особливості предмета доказування у справах про підпали з метою приховування злочинів: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2004. 178 с.

194. Таран О. В. Розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці: монографія. Київ: «ДІА», 2012. 352 с.

195. Удалова Л. Д. Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України: монографія. Київ: ПАЛИВОДА А. В., 2005. 324 с.

196. Удод М. В. Адміністративно-правове регулювання забезпечення пожежної безпеки України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Ірпінь, 2004. 20 с.

197. Указания по тушению пожаров в открытых технологических установках по переработке горючих жидкостей и газов. М.: ГУПО МВД СССР, 1982. 22 с.

198. Умаев А. А. Использование математических методов и моделей в расследовании дел о пожарах: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. М., 1990. 289 с.

199. Ушаков Л. А. Термины и определения в пожарном деле: Краткий словарь. Харьков: Упр. пожар. охраны УВД Харьк. обл., 1993. 25 с.

200. Файзуллина А. А. Особенности расследования умышленного уничтожения или повреждения чужого имущества, совершенного путем поджога: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.12. Екатеринбург, 2015. 272 с.

201. Федор А. И. Особенности доказывания при расследовании пожаров и взрывов на объектах нефтегазового комплекса: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. М., 2001. 170 с.

202. Федотов А. И., Ливчиков А. П., Ульянов Л. Н. Пожарно-техническая экспертиза. М., 1986. 456 с.

203. Фотосъемка при исследовании пожаров: метод. пособие для пожарно-технических станций. М.: Стройиздат, 1971. 41 с.

204. Ханин В. Ф. Тактические операции при возбуждении и расследовании уголовных дел по пожарам: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Калининград, 1988. 183 с.

205. Холопов А.В. Использование научно-технических средств для обеспечения наглядности представляемой информации в государственном обвинении. *Криминалист*. М., 2013. № 1. С. 60–66.

206. Цапко Ю. В., Шмерего О. Б., Яненко О. В. Деякі аспекти проведення дослідження причин виникнення пожеж у приміщеннях сухоповітряних бань, саун. *Криміналістика и судебная экспертиза*. К., 2011. Вып. 56. С. 128–135.

207. Цимбал М. Л. Тактика огляду місця події при розслідуванні пожеж: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 1999. 186 с.

208. Цимбал М. Л. Розслідування пожеж (огляд місця події та проблеми застосування спеціальних знань): монографія / за ред. д-ра юрид. наук, проф. В. Ю. Шепітька. Харків: Гриф, 2004 р. 192 с.

209. Цымбал М. Л. Особенности назначения и производства пожарно-технической экспертизы. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев, 2003. Вып. 51. С. 159–165.

210. Чаплинський К.О. Організаційно-тактичні основи проведення слідчого огляду. *Криміналістичний вісник*: наук.-практ. зб. Київ: ТОВ «Еліт Прінт», 2011. № 1 (15). С. 22–29.

211. Чаплинський К.О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій: монографія. Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2011. 496 с.

212. Челпак Р. В. Правові та організаційні засади охорони українських лісів від пожеж. Маріуполь, 2012. 15 с.

213. Чешко И. Д. Технические основы расследования пожаров. М., 2002. С. 119.

214. Чешко И. Д. Экспертиза пожаров: объекты, методы, методики исследования; под науч. ред. Н. А. Андреева. СПб., 1997. С. 58–70.

215. Чешко И. Д., Соколова А. Н. Комплекс приборов и оборудования для работы пожарно-технического эксперта на месте происшествия. *Судебная экспертиза*. 2009. № 4. С. 27–35.

216. Чирков В. Ф., Лапкин А. М. Осмотр места пожара: учеб.-метод. пособие. Иркутск, 1997. 45 с.

217. Шамаев Г. П. Использование специальных знаний при расследовании дел о пожарах в многоквартирных жилых домах: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. М., 2009. 186 с.

218. Шепелев К. Н. Из опыта расследования уголовных дел о лесных пожарах. *Проблемы предварительного следствия*. Волгоград: Высш. следств. шк. МВД СССР, 1980. Вып. 10. С. 130–139.

219. Шепитько В. Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приёмов в криминалистике. Харьков: РИП Оригинал, 1995. 197 с.

220. Яблоков А. Н. Методика расследования преступных нарушений правил техники безопасности на предприятиях по переработке хлебопродуктов, повлекших взрывы и пожары. М., 1989. 200 с.

221. Яблоков Н. П. Криминалистика: учебник / отв. ред. Н. П. Яблоков. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 2001. 718 с.

222. Яблоков Н. П. Криминалистические характеристики преступлений и следственные ситуации в методике расследования. М., 1984. С. 116.

223. Яблоков Н.П. Криминалистическая характеристика преступления и типичные следственные ситуации как важные факторы разработки

методики расследования преступлений. *Вопросы борьбы с преступностью*. М., 1979. Вып. 30. С. 120.

224. Ястремский Г. А. Нарушения правил пожарной безопасности в сельском хозяйстве и их предупреждение органами внутренних дел. М., 1990.

ДОДАТКИ

Додаток А

Зведені дані анкетування 137 слідчих Національної поліції України Київської, Харківської, Івано-Франківської, Вінницької областей щодо проблемних питань розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки (2016 р.)

1. Ваш досвід розслідування злочинів, пов'язаних з порушеннями встановлених законодавством вимог пожежної безпеки:

- а) до 1 року (23,3 %);
- б) 1-5 років (56,2 %);
- в) більше 5 років (20,5 %).

2. Чи має місце спеціалізація у розслідуванні злочинів, пов'язаних з порушеннями встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, у Вашому підрозділі:

- а) так (1,2 %);
- б) ні (98,2 %).

3. Чи виникали під час розслідування означених порушень складні (безвихідні) слідчі ситуації? Якщо так, то які з наведених нижче чинників були причиною їх виникнення:

- а) значний інформаційний дефіцит, викликаний втратою суттєвої частини слідів злочину під впливом високих температур (94,7 %);
- б) недостатній досвід розслідування такого роду порушень (83,6 %);
- в) недоцільні підходи до проведення огляду місця події та інших слідчих дій (45,4 %);
- г) недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення (53,2 %);
- д) обмеженість (відсутність) доступу до необхідної інформації (40,1 %);
- е) наявність прогалин у методико-криміналістичному забезпеченні розслідування означених порушень (86,7 %);
- є) велика кількість та складність змісту нормативно-правових актів та технічної документації (96,3 %);
- ж) неможливість налагодити ефективну взаємодію з іншими органами, що приймають участь у розслідуванні (32,9 %);
- з) інші _____

4. Що, на Вашу думку, включає поняття криміналістичне забезпечення розслідування злочинів? _____

5. Ви оцінюєте сучасний стан криміналістичного забезпечення розслідування даної категорії злочинів як:

- а) достатній (3,6 %);
- б) недостатній (95,2 %);
- в) складно оцінити (1,2 %).

6. Чи користуєтесь Ви методичними рекомендаціями з розслідування злочинів, пов'язаних з порушеннями встановлених законодавством вимог пожежної безпеки:

- а) так, постійно (54,7 %);
- б) час від часу користуюсь (33,2%);
- в) ні (12,1 %).

7. Якщо ні, зазначте причину_____

8. Чи достатньо Вам знань, отриманих у вузі для ефективного розслідування злочинів, пов'язаних з порушеннями встановлених законодавством вимог пожежної безпеки:

- а) достатньо (10,4 %);
- б) недостатньо (87,3 %);
- в) важко сказати (2,3 %).

9. Чи потребуєте Ви додаткових знань щодо розслідування злочинів, пов'язаних з порушеннями встановлених законодавством вимог пожежної безпеки:

- а) так (96,3 %);
- б) ні (2,2 %);
- в) важко сказати (1,5 %).

10. Які з перерахованих проблем, на Вашу думку, потребують першочергового вирішення задля підвищення ефективності розслідування злочинів, пов'язаних з порушеннями встановлених законодавством вимог пожежної безпеки:

- а) нормативно-правові (6,3 %);
 - б) методико-криміналістичні (82,5 %);
 - в) кадрові (7,5 %);
 - г) техніко-криміналістичні (2,9 %);
 - д) інформаційні (0,8 %);
 - е) Ваш варіант_____
-

11. Чи достатню увагу приділено розслідуванню злочинів, пов'язаних з порушеннями встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, у науковій літературі:

- а) так (13,1 %);
- б) ні (85,7 %);
- в) важко сказати (1,2 %).

12. Методичні рекомендації з розслідування злочинів, пов'язаних з порушеннями встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, на Вашу думку, повинні містити:

- а) криміналістичну характеристику (81,1) %;
- б) обставини, що підлягають доказуванню (94,3 %);
- в) алгоритми, програми дій слідчого у типових слідчих ситуаціях початкового етапу розслідування (89,5 %);
- г) специфіку виявлення цих злочинів (82,8 %);
- д) особливості проведення слідчих (розшукових) дій (94,7 %);
- е) інше _____

13. Які ускладнення виникають у Вас під час час опрацювання документальних джерел інформації на початковому етапі розслідування означених порушень:

- а) визначення переліку документів, необхідних для встановлення обставин, що підлягають доказуванню (93,5 %);
- б) встановлення місця їх зберігання (45,4 %);
- в) опрацювання змісту (88,3 %);
- г) оцінка їх доказового значення (72,1 %).

14. Які слідчі та інші процесуальні дії Ви вважаєте найбільш результативними при розслідуванні злочинів даної категорії:

- а) огляд місця події (99,6%);
 - б) допит (86,4 %);
 - в) виїмка (56,8 %);
 - г) одночасний допит двох і більше осіб (78,3 %);
 - д) інше _____
-

15. Від яких обставин, на Вашу думку, залежить добір тактичних прийомів допиту підозрюваного під час розслідування досліджуваних порушень:

- а) об'єкта пожежі (56,4 %);
- б) відношення допитуваного до цього об'єкта та(чи) до осіб, які працюють чи проживають у ньому (87,1 %);

- в) наявності доказової інформації, що визначає ступінь доведеності участі та роль підозрюваного у скоєнні злочину (94,3 %);
 - г) підстав та умов затримання підозрюваного (89,8 %);
 - д) його психоемоційного портрета (91,7 %);
 - е)
 - інше _____
-

16. Які чинники, на Вашу думку, визначають добір найбільш ефективного тактичного прийому (способу) під час проведення огляду місця події при розслідуванні порушень вимог пожежної безпеки:

- а) технічні та функціональні характеристики об'єкта пожежі (97,8 %);
 - б) однозначність визначення осередку виникнення вогню (95,4 %);
 - в) наявність необхідного матеріально-технічного забезпечення (34,1 %);
 - г) присутність на місці події спеціалістів відповідного профілю (23,6 %);
 - д) інше _____
-

17. Які форми використання спеціальних знань Ви застосовуєте при розслідуванні злочинів, пов'язаних з порушеннями встановлених законодавством вимог пожежної безпеки:

- а) залучення спеціаліста для участі у слідчих діях (89,2 %);
- б) проведення експертиз (99,8 %);
- в) отримання консультацій (довідок, звітних даних, аналітичних оглядів тощо) (67,9 %);
- г) застосування власних спеціальних знань при проведенні слідчих дій та фіксації їх результатів (76,5 %).

18. Які види судових експертиз призначалися Вами під час розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки:

- а) пожежно-технічна (98,7 %);
- б) судово-медична (89,5 %);
- в) електротехнічна (56,4 %);
- г) будівельно-технічна (23,1 %);
- д) інженерно-технологічна (1,7 %);
- е) експертиза матеріалів, речовин та виробів (36,2 %);
- є) вибухотехнічна (45,1 %);
- ж) трасологічна (25,4 %);
- з) технічна експертиза документів (26,1 %);
- і) почеркознавча (12,1 %);
- к) балістична (2,5 %);

- л) машин, обладнання, сировини та товарів народного споживання (0,7%);
 - м) автотоварознавча (0,3 %);
 - н) транспортно-товарознавча (1,2 %);
 - о) військового майна, техніки та озброєння (0,4 %);
 - п) інші _____
-

19. Чи маєте Ви досвід взаємодії з органами, на які покладається забезпечення пожежної безпеки в процесі розслідування злочинів даної категорії:

- а) так (97,6 %);
- б) ні (0,7 %);
- в) важко відповісти

20. Ви оцінюєте досвід такої взаємодії як:

- а) корисний (96,8 %);
- б) безплідний (1,3 %);
- в) важко відповісти (1,9 %).

21. Ваше бачення ефективних шляхів (форм) налагодження і поглиблення взаємодії при розслідуванні даної категорії злочинів _____

Додаток Б

Витяг з Реєстру методик судових експертиз Мініюсту України

№ з/п	Реєстраційний код	Вид експертизи	Назва методики	Найменування розробника (спеціалізована установа, інші)	Рік створення методики	Дата прийняття рішення про державну реєстрацію
1.	0.1.13	0. Комплексна експертиза 0.1. Комплексна експертиза	Методика експертного дослідження апаратів захисту електроустановок, виявлених на місці пожежі	Харківський НДІСЕ Міністерства юстиції України	2006	
2.	10.6.0510.6.05	10. Інженерно-технічна експертиза 10.6. Дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів	Дослідження влаштування кухонь і систем опалення (труб, котлів, камінів) з врахуванням норм пожежної безпеки	Дніпропетровський НДІСЕ Міністерства юстиції України	2000	05.06.2009
3.	10.8.01	10. Інженерно-технічна експертиза 10.8. Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки	Методика встановлення причин пожеж	Б.В.Мегорський	1966	05.06.2009
4.	10.8.02	10. Інженерно-технічна експертиза 10.8. Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки	Методика визначення пожежної безпеки електропроводок в пластмасових трубах	ВНДІПО МВС	1972	05.06.2009
5.	10.8.03	10. Інженерно-технічна експертиза 10.8. Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки	Методика по визначенню причетності коротких замиканій в електропроводах з алюмінієвими жилами до випадків виникнення пожеж	ВНДІПО МВС	1977	05.06.2009
6.	10.8.04	10. Інженерно-технічна експертиза	Методика визначення причетності	ВНДІПО МВС	1979	05.06.2009

		10.8. Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки	частить металів при коротких замиканнях в електропроводах до випадків виникнення пожеж на об'єктах			
7.	10.8.05	10. Інженерно-технічна експертиза 10.8. Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки	Методи визначення причетності до пожеж аварійних режимів в електротехнічних пристроях	ВНДПО МВС	1980	05.06.2009
8.	10.8.06	10. Інженерно-технічна експертиза 10.8. Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки	Методика визначення пожежної безпеки електропроводок в сталевих трубах	ВНДПО МВС	1980	05.06.2009
9.	10.8.07	10. Інженерно-технічна експертиза 10.8. Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки	Методи визначення пожежної небезпеки електропроводок	ВНДПО МВС	1980	05.06.2009
10.	10.8.09	10. Інженерно-технічна експертиза 10.8. Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки	Методи і методики дослідження об'єктів судових пожежно-технічних експертиз	ВНДІСЕ	1987	05.06.2009
11.	10.8.10	10. Інженерно-технічна експертиза 10.8. Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки	Комплексна методика визначення осередку пожежі	Ленінградський філіал ВНДПО МВС	1986 1987	- 05.06.2009
12.	10.8.11	10. Інженерно-технічна експертиза 10.8. Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки	Методи дослідження займання матеріалів при виконанні пожежно-технічної експертизи	ВНДІСЕ	1987	05.06.2009

13.	10.8.12	10. Інженерно-технічна експертиза 10.8. Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки	Методи оцінки пожежної безпеки автомобіля	ВПТШ МВС	1987	05.06.2009
14.	10.8.13	10. Інженерно-технічна експертиза 10.8. Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки	Методи якісної оцінки рівня пожежовибухонебезпечності об'єктів	ГЩ МВС	1987	05.06.2009
15.	10.8.14	10. Інженерно-технічна експертиза 10.8. Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки	Методика огляду місця пожежі	ЕКО МВС	1988	05.06.2009
16.	10.8.15	10. Інженерно-технічна експертиза 10.8. Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки	Методи збирання інформації спеціалістом на місці пожежі про можливий зв'язок аварійних режимів в електроустановках з виникненням пожежі	ВПТШ МВС	1989	05.06.2009
17.	10.8.16	10. Інженерно-технічна експертиза 10.8. Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки	Методи дослідження стану електрообладнання при огляді місця пожежі	ВНДПО МВС	1988	05.06.2009
18.	10.8.17	10. Інженерно-технічна експертиза 10.8. Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки	Метод рентгеноструктурного аналізу при виконанні пожежно-технічної експертизи	УМК ВО Київ	1992	05.06.2009
19.	10.8.18	10. Інженерно-технічна експертиза 10.8. Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог	Метод визначення осередку пожежі	УПО Управління внутрішніх справ Одеської області	1992	05.06.2009

		пожежної безпеки				
20.	10.8.19	10. Інженерно-технічна експертиза 10.8. Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки	Методи дослідження причини пожеж на автотранспортних засобах	Київський НДІСЕ Міністерства юстиції України	1993	05.06.2009
21.	10.8.20	10. Інженерно-технічна експертиза 10.8. Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки	Методи і методики дослідження об'єктів пожежі	СПбПБ Міністерства внутрішніх справ Росії	1997	05.06.2009
22.	10.8.21	10.8. Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки	Методи відбору проб та вилучення матеріальних носіїв інформації на місці пожежі	ВНДПО МВС	1998	05.06.2009
23.	10.8.22	10. Інженерно-технічна експертиза 10.8. Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки	Методи дослідження пожежі, які супроводжуються вибухами	ВНДПО МВС	1999	05.06.2009
24.	10.8.23	10. Інженерно-технічна експертиза 10.8. Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки	Методи дослідження причини пожеж на автотранспорті	ІПЛ УГПС ГУВД, М.	2001	05.06.2009
25.	10.8.24	10. Інженерно-технічна експертиза 10.8. Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки	Методи дослідження причини пожеж на автотранспортних засобах	ЕКЦ ГУ МВС Росії	2003	05.06.2009
26.	10.8.25	10. Інженерно-технічна експертиза 10.8. Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки	Методи оцінки вибухопожежонебезпечних ситуацій при проведенні пожежно-технічних експертиз	Харківський НДІСЕ Міністерства юстиції України	2003	05.06.2009

27.	10.8.26	10. Інженерно-технічна експертиза 10.8. Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки	Комплексна методика проведення пожежно-технічної експертизи по встановленню обставин виникнення пожеж в зв'язку з аварійною роботою електротехнічних пристроїв	Київський НДІСЕ Міністерства юстиції України	2005	05.06.2009
28.	10.8.27	10. Інженерно-технічна експертиза 10.8. Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки	Методики дослідження пожеж із застосуванням магнітного методу	ДНДЕКЦ Міністерства внутрішніх справ України	2005	05.06.2009
29.	10.8.28	10. Інженерно-технічна експертиза 10.8. Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки	Методи дослідження пожеж з ознаками підпалу	Харківський НДІСЕ Міністерства юстиції України	2006	05.06.2009
30.	10.8.29	10. Інженерно-технічна експертиза 10.8. Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки	Методики застосування спеціальних інструментальних методів та засобів забезпечення та експертного дослідження об'єктів пожежно-технічної експертизи	ВНДІ ПО МВС РФ	2005	05.06.2009
31.	10.8.30	10. Інженерно-технічна експертиза 10.8. Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки	Методи експертного дослідження апаратів захисту електроустановок, виявлених на місці пожежі	Харківський НДІСЕ Міністерства юстиції України	2006	05.06.2009
32.	10.8.31	10. Інженерно-технічна експертиза 10.8. Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки	Методи дослідження пожеж	УкрНДІПБ МНС України	2009	05.06.2009
33.	10.8.33	10. Інженерно-технічна експертиза	Загальна методика проведення	Київський НДІСЕ	2012	27.01.2017

		10.8. Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки	судових пожежно-технічних експертиз	Міністерства юстиції України		
34.	8.4.15	8. Експертиза матеріалів, речовин та виробів 8.4. Дослідження нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів	Дослідження можливості виявлення залишків згорання світлих НП на дерев'яних конструкціях і предметах після пожежі	Ленінградський філіал ВНДІСЕ	1984	06.02.2009
35.	8.4.20	8. Експертиза матеріалів, речовин та виробів 8.4. Дослідження нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів	Виявлення і дослідження слідів легкозаймистих і горючих рідин в речових доказах, що вилучаються з місця пожежі	ВНДІПО МВС	1985	06.02.2009
36.	8.4.34	8. Експертиза матеріалів, речовин та виробів 8.4. Дослідження нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів	Особливості проведення експертизи по виявленню слідів НП і ГСМ в об'єктах, вилучених після гасіння пожежі	ВНДІСЕ	1988	06.02.2009

Додаток В

Перелік технічних та нормативно-технічних документів, що визначають стан забезпечення пожежної безпеки на об'єкті

1. Наказ (накази) про призначення відповідальних за пожежну безпеку окремих будівель, споруд, приміщень, діляниць тощо, технологічного та інженерного устаткування, а також за утримання і експлуатацію технічних засобів протипожежного захисту.
2. Наказ (або відповідне положення) про порядок проходження працівниками спеціального навчання, інструктажів і перевірки знань з питань пожежної безпеки.
3. Програма для проведення вступного протипожежного інструктажу.
4. Програма для проведення первинного протипожежного інструктажу.
5. Перелік питань, з якими необхідно ознайомити працівників під час проведення вступного та первинного протипожежних інструктажів.
6. Перелік питань для перевірки знань по результатах первинного, повторного та позапланового протипожежних інструктажів.
7. Журнал реєстрації інструктажів з питань пожежної безпеки.
8. Програми спеціального навчання (пожежно-технічного мінімуму).
9. Наказ про утворення комісії для прийняття заліків за результатами проходження пожежно-технічного мінімуму.
10. Протоколи приймання заліків за результатами проходження пожежно-технічного мінімуму.
11. Посвідчення про проходження спеціального навчання (пожежно-технічного мінімуму).
12. Наказ про утворення комісії для проведення перевірки знань з питань пожежної безпеки.
13. Перелік питань для перевірки знань з питань пожежної безпеки.
14. Протоколи результатів перевірки знань з питань пожежної безпеки.
15. Експертний висновок (експертні висновки) щодо правильності і повноти виконання протипожежних вимог діючих нормативних актів у проектно-кошторисній документації на будівництво, реконструкцію, технічне переоснащення об'єктів виробничого та іншого призначення, впровадження нових технологій.
16. Дозвіл (дозволи) на початок роботи новостворених підприємств, введення в експлуатацію нових і реконструйованих виробничих, житлових та інших об'єктів, впровадження нових технологій, передачу у виробництво зразків нових пожежонебезпечних машин, устаткування та продукції, оренду будь-яких приміщень, будівель та споруд.

17. Сертифікат (сертифікати) відповідності на усі види пожежної техніки та протипожежного устаткування, що застосовуються для запобігання пожежам та для їх гасіння.

18. Копії ліцензії (ліцензій) на надання послуг і виконання робіт протипожежного призначення.

19. Обов'язки посадових осіб щодо забезпечення пожежної безпеки.

20. Накази (інструкції), якими повинен бути встановлений відповідний протипожежний режим.

21. Загальнооб'єктова інструкція про заходи пожежної безпеки.

22. Інструкції про заходи пожежної безпеки для всіх вибухопожежонебезпечних та пожежонебезпечних приміщень (дільниць, цехів, складів, майстерень, лабораторій тощо).

23. Плани (схеми) евакуації людей на випадок пожежі.

24. Інструкція, що визначає дії персоналу щодо забезпечення безпечної та швидкої евакуації людей.

25. Інструкція для працівників охорони (сторожів, вахтерів, вартових тощо), у якій визначені їхні обов'язки щодо контролю за дотриманням протипожежного режиму, огляду території і приміщень, порядок дій в разі виявлення пожежі, спрацювання засобів пожежної сигналізації та автоматичного пожежегасіння, а також хто з посадових осіб адміністрації має викликатися в нічний час у разі пожежі.

26. Список (для працівників охорони) посадових осіб підприємства із зазначенням їх домашньої адреси, службового і домашнього телефонів.

27. Заяви працівників на вступ до добровільної пожежної дружини.

28. Наказ про зарахування у члени добровільної пожежної дружини.

29. Табель обов'язків членів добровільної пожежної дружини щодо запобігання пожежі та на випадок її виникнення.

30. Табель обов'язків бойової обслуги добровільної пожежної команди.

31. Програма підготовки членів добровільної пожежної дружини (команди).

32. Документи про особисте страхування за рахунок підприємства членів добровільної пожежної дружини (команди).

33. Рішення трудового колективу про створення пожежно-технічної комісії.

34. Наказ про встановлення персонального складу пожежно-технічної комісії та порядок її роботи.

35. Положення про пожежно-технічну комісію підприємства.

36. Плани роботи пожежно-технічної комісії.

37. Протоколи засідань пожежно-технічної комісії.

38. Акти перевірок протипожежного стану приміщень та споруд підприємства пожежно-технічною комісією.

39. Звіти про роботу пожежно-технічної комісії.

40. Акти заміру опору ізоляції електричних мереж та електроустановок.

41. Інструкція про порядок дій чергового (оперативного) персоналу на випадок появи сигналів про пожежу або несправність в установках пожежної сигналізації або автоматичних установках пожежогасіння.

42. Наказ або розпорядження адміністрації, яким мають бути призначені:

- особа, відповідальна за експлуатацію установок пожежної автоматики;
- обслуговуючий персонал, що здійснює технічне обслуговування та ремонту установок пожежної автоматики;
- оперативний (черговий) персонал для контролю за працездатним станом установок пожежної автоматики (оперативний персонал - для щоденного контролю; черговий персонал - для цілодобового).

43. Письмові повідомлення для інформування місцевого органу державного пожежного нагляду і керівника підприємства про всі випадки відмов та спрацювань установок пожежної автоматики.

44. Журнал перевірки знань персоналу, який обслуговує установки пожежної автоматики.

45. Журнал перевірки знань оперативного (чергового) персоналу.

46. В особи, яка відповідає за експлуатацію установок пожежної автоматики на підприємстві, обов'язково має бути така експлуатаційна та технічна документація:

- а) проектна та технічна документація на установку;
- б) акт обстеження у випадках, обумовлених ДБН В.2.5-13-98;
- в) акт приймання-здавання установки до експлуатації;
- г) паспорти та інструкції з експлуатації на обладнання, прилади та технічні засоби пожежної автоматики, що викладені українською або російською мовами;
- г) відомість змонтованого обладнання, вузлів, приладів та засобів автоматизації;
- д) акт зарядки установок газового і порошкового пожежогасіння;
- е) опис алгоритму (порядку) функціонування установки, у складі якої є технічні засоби на базі мікропроцесорних пристроїв, з можливістю перепрограмування їх роботи;
- є) копії сертифікатів відповідності або свідоцтв про визнання приладів і обладнання установок пожежної автоматики та вогнегасні речовини, які видані Державним центром сертифікації ви робі в проти пожежного призначення при МВС України або іншим органом сертифікації, що акредитований у системі Укрсепро;

ж) дозвіл місцевого органу державного пожежного нагляду на обслуговування установок пожежної автоматики власними силами підприємства або договір на технічне обслуговування цих установок спеціалізованою організацією і копія ліцензії на проведення робіт протипожежного призначення, яка надана вказаній організації Головним управлінням Державної пожежної охорони МВС України;

з) матеріали повірки засобів вимірювання та свідоцтва на посудини, що працюють під тиском.

47. У приміщенні диспетчерського пункту (пожежного поста), де постійно знаходиться оперативний (черговий) персонал, має бути така експлуатаційна та технічна документація:

- а) інструкція з експлуатації установки;
- б) журнал обліку технічного обслуговування і ремонту (планового та позапланового) установки пожежної автоматики;
- в) журнал обліку санкціонованих та несанкціонованих спрацьовувань (відмов, несправностей) установок пожежної автоматики;
- г) перелік регламентних робіт з технічного обслуговування установки;
- г) графік чергувань оперативного (чергового) персоналу;
- д) посадові інструкції та інструкції з охорони праці;
- е) план-графік технічного обслуговування установок пожежної автоматики;
- є) журнал обліку вогнегасної речовини;
- ж) журнал здавання-приймання чергувань оперативним (черговим) персоналом;
- з) план-схема об'єкта із зазначенням захищуваних приміщень і розміщення приладів установок пожежної автоматики.

48. Інструкція про порядок дій та евакуації осіб, які працюють у приміщеннях, що захищаються установками об'ємного пожежогасіння (газового, аерозольного і порошкового), у разі надходження сигналу про спрацювання установки.

49. Перелік технічних характеристик щодо визначення параметрів працездатності установок пожежної автоматики.

50. Дефектна відомість.

51. Договір про виконання робіт з обслуговування установок пожежної автоматики.

52. Розрахунок вартості робіт за рік з технічного обслуговування установок пожежної автоматики.

53. Акт технічного обстеження установки пожежної автоматики.

54. Інструкція з експлуатації системи оповіщення про пожежу.

55. Журнал обліку технічного обслуговування внутрішніх пожежних кранів.

56. Інструкція про порядок увімкнення насосів-підвищувачів.
57. Журнал реєстрації результатів перевірок надійності переведення пожежних насосів з основного на резервне електропостачання.
58. Регламенти технічного обслуговування вогнегасників.
59. Інструкції з експлуатації вогнегасників.
60. Спеціальний план розміщення транспортних засобів з описанням черговості та порядку евакуації в разі виникнення пожежі (для приміщення та майданчиків із зберіганням понад 25 одиниць транспорту).
61. Графік перевірки опору заземлювальних пристроїв.
62. Наряди-допуски на проведення вогневих робіт.
63. Наряди-допуски на проведення робіт, пов'язаних з монтажем конструкцій з горючими утеплювачами або застосуванням горючих утеплювачів.
64. Пам'ятки про правила пожежної безпеки та поведінку людей для громадян України та іноземних громадян (відповідними мовами), які мешкають у готелі.
65. Плани індивідуальної евакуації у кожному номері та для кожного поверху.

Додаток Г

**Відомості про обставини пожежі,
що надаються керівником пожежогасіння
після проведення невідкладних заходів з її ліквідації**

1. Часові показники:

- повідомлення про пожежу на пункт зв'язку ПЧ _____
 - прибуття на місце виклику _____
 - початок бойового розгортання та введення першого водяного ствола _____
 - момент закінчення локалізації пожежі _____
 - момент повної ліквідації _____
2. Довжина шляху до місця пожежі _____
3. Причини несвоечасного прибуття на місце виклику _____

4. Обстановка на місці події, що склалася на момент прибуття першого підрозділу пожежної охорони, та її особливості (ким, як і з якими результатами проводилися заходи пожежогасіння до прибуття першого пожежного підрозділу) _____

5. Розвідкою пожежі встановлено:

- розповсюдження пожежі в напрямку (від і до) _____
- стан дверних, віконних та інших прорізів _____
- характеристика слідів термічного впливу на конструктивні елементи, предмети тощо _____
- форми (полуменеве чи тління), розміри і характер горіння в місцях розвитку пожежі _____
- ознаки можливого (встановленого) місця початку пожежі _____

- особливості розташування тіл (трупів) людей, тварин та їх термічні ушкодження відносно можливого або встановленого місця розташування осередку пожежі _____

- стан технологічних установок та інженерних мереж (систем вентиляції, електропостачання, опалювальних приладів тощо), їх працездатність на момент прибуття та під час ліквідації пожежі _____

- склад ланки ГДЗС і відомості про дорожні умови на маршруті руху _____

6. Обставини та наслідки пожежогасіння:

- залучення сил і засобів пожежогасіння _____

- напрямок і швидкість вітру відносно місця пожеж _____

- характеристика, колір і запах диму, полум'я, іскор тощо _____

- особливості та місця розбирання конструкцій будівлі (споруди) _____

- наявність і характеристика місця розташування предметів, які могли бути причетними до пожежі _____

- ступінь і характер пошкоджень речової обстановки на момент повної ліквідації пожежі в порівнянні з обстановкою, що існувала на момент прибуття першого пожежного підрозділу _____

- які обставини обумовили збільшення шкоди від пожежі за час оперативних дій з її гасіння (недостатнє водопостачання; незадовільний стан під'їзних шляхів, ДТП на шляху прямування, неправильне визначення вирішальних напрямків бойових дій; вплив погодних умов; наявність вибухових чи радіоактивних речовин та ін.) _____

- стан шляхів евакуації та заходи щодо її здійснення _____

- які й від кого були отримані відомості про обставини, що склалися напередодні та на момент виникнення пожежі _____

- версія про можливу причину виникнення пожежі та її обґрунтування _____

Примітка. Якщо в матеріалах про пожежу відсутня інформація керівника пожежогасіння, орган, який веде розслідування за справою, з метою отримання чи оцінки даних про обставини, що обумовили подію пожежі та її наслідки, отримує такі відомості шляхом подання офіційного запиту до органу пожежної охорони, опитування чи допиту очевидців події та учасників гасіння пожежі та ін.

Додаток Д
ПРОТОКОЛ
огляду місця події, пов'язаного з пожежею

_____ «__» _____ 20__ року
 (найменування населеного пункту)

Огляд розпочато: о __ год. __ хв.

Огляд закінчено: о __ год. __ хв.

Слідчий _____
 (посада, звання, орган, прізвище та ініціали)

отримавши заяву (повідомлення) про пожежу, яка виникла о _____ год.
 _____ хв. _____ (час орієнтовний або точний – потрібне
 підкреслити) у _____
 (вказати об'єкт пожежі)

прибув _____
 (найменування населеного пункту, місцевості)

та за участю інспектора ДСНС України _____
 (посада, звання, орган, прізвище, ім'я, по батькові)

відповідно до статей 104, 105, 106, 234, 237, 223 КПК України;

у присутності понятих:

1. _____,
 (прізвище, ім'я, по батькові, дата народження, місце проживання, телефон)
2. _____,
 (прізвище, ім'я, по батькові, дата народження, місце проживання, телефон)

яким відповідно до статей 11, 13, 15, 223 КПК України роз'яснено їхні права і обов'язки,

за участю потерпілого:

 (прізвище, ім'я, по батькові, дата народження, місце проживання, телефон)

якому відповідно до частини першої та другої статті 56 та статті 57 КПК України роз'яснено його права і обов'язки,

за участю підозрюваного:

 (прізвище, ім'я, по батькові, дата народження, місце проживання, телефон)

якому відповідно до частин третьої, п'ятої–сьомої статті 42 КПК України роз'яснено його права і обов'язки,

за участю захисника:

(прізвище, ім'я, по батькові, дата народження, місце проживання, телефон)

якому відповідно до статей 46, 47 КПК України роз'яснено його права і обов'язки,

за участю представника:

(прізвище, ім'я, по батькові, дата народження, місце проживання, телефон)

якому відповідно до частини п'ятої статті 44, частини четвертої статті 58, частини другої статті 59 КПК України роз'яснено його права і обов'язки,

за участю інших спеціалістів:

(посади, звання, органи, прізвища, імена, по батькові)

яким відповідно до частин четвертої та п'ятої статті 71 КПК України роз'яснено їхні права і обов'язки,

за участю власника (користувача) приміщення чи іншого володіння

(прізвище, ім'я, по батькові, дата народження, місце проживання, телефон)

(перед початком огляду зазначеним вище особам роз'яснено їхнє право бути присутніми при всіх діях, які проводяться у процесі огляду, робити зауваження, що підлягають занесенню до протоколу. Особам, які беруть участь у проведенні огляду, також роз'яснено вимоги частини третьої статті 66 КПК України про їх обов'язок не розголошувати відомості щодо проведеної процесуальної дії, а також про застосування технічних засобів фіксації, умови та порядок їх використання)

провів огляд місця пожежі

(вказати об'єкт огляду, його точне місцезнаходження)

Огляд проводився в умовах

(снігопад, похмурої, дощової, сонячної погоди тощо)

при

освітленні.

(штучному, природному)

У процесі огляду застосовувалися такі технічні засоби:

фотоапарат _____ з об'єктивом _____,
 при витримці _____, діафрагма _____,
 відеокамера _____ з носієм _____,
 диктофон (магнітофон) _____,
 металошукач _____, переносний газоаналізатор _____,
 набір індикаторних порошків _____,
 інше _____

ОГЛЯДОМ УСТАНОВЛЕНО:

Під час огляду місця пожежі виявлено та вилучено: _____

(зазначаються всі предмети, речі, матеріали тощо, що були вилучені під час огляду)

Вилучене з місця пожежі сфотографовано (за потреби підкреслити),
 опечатано (опломбовано або в інший спосіб) _____

Під час огляду складено:

(плани, схеми, креслення, ескізи, акт про пожежу тощо)

які є невід'ємною частиною протоколу огляду місця пожежі.

Протокол прочитаний уголос _____
 (вказати прізвище та ініціали особи, яка зачитувала протокол)

Заяви і зауваження понятих, спеціалістів та осіб, які брали участь в огляді

(якщо заяв і зауважень не було, про це зазначається у протоколі огляду)

Плани і схеми до протоколу огляду місця події, матеріали відео- та фотофіксації на електронному носії (диску, флеш-карті пам'яті) приєднано до зазначеного протоколу і є його невід'ємною частиною.

Зміст описової частини протоколу відповідає реальним діям.

Поняті:

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Спеціалісти:

(підпис)

(прізвище та ініціали)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Учасники:

(підпис)

(прізвище та ініціали)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Інспектор ДСНС України _____

(посада, прізвище, ініціали та підпис особи, яка здійснювала огляд)

Слідчий _____

(посада, прізвище, ініціали та підпис особи, яка здійснювала огляд)

Примітка:

Під час здійснення огляду місця події, пов'язаного з пожежею транспортного засобу, необхідно відобразити таке:

Належність транспортного засобу (якщо встановлена), марку, модель, колір, рік випуску, № шасі, № двигуна, державний номерний знак, показання спідометра, наявність (відсутність) пального в бензобаку.

Зовнішні пошкодження (кузова, коліс, дверей, капота), у тому числі механічні (сліди насильницького розкриття дверей, багажника, кузова, бензобака).

Термічні пошкодження та їх ступінь (сліди відпалу й окопчення конструктивних елементів, оплавлення скла, деформації кузова).

При горінні розлитого під автомобілем пального обгорання кузова буде порівняно рівномірним за висотою, тоді як при «природному» вигоранні тільки вмісту автомобіля низ кузова і двері зовні можуть зберегти залишки лакофарбового покриття.

Наявність осередкових ознак (зовні транспортного засобу чи усередині). Осередкові ознаки можуть утворитися не тільки в результаті горіння розлитої під автомобілем чи наливої в салон легкозаймистої рідини, але і внаслідок вигорання запасу пального (наприклад при поступовому вигоранні бензину з паливного бака автомобіля).

Огляд моторного відсіку (стан двигуна, акумулятора, системи подачі пального, стартера, електропроводки).

При огляді залишків проводів доцільно керуватися принциповою і монтажною схемами електроустаткування автомобіля, відзначаючи на них місця

виявлення обривів, обгорання ізоляції та оплавлень жил проводів, характерних для короткого замикання та термічного впливу пожежі.

Під час здійснення огляду місця події, пов'язаного з пожежею домоволодіння (іншого житла), необхідно відобразити таке:

Наявність слідів взуття, транспортних засобів, злому, перешкод та інших слідів проникнення сторонніх осіб. Стан дверних замків та засувів (виявлені в дверях замки вилучаються для подальшого дослідження з метою встановлення факту яких-небудь механічних порушень у їх механізмі, спроб відкриття сторонніми ключами чи пристосуваннями). Результати обстеження вікон і дверей (стан засклення вікон та інших конструкцій, наявність шару кіптяви (з якої сторони та її щільність) на поверхні скла тощо). Наявність у місцях вигорання дерев'яних несучих балок, каркасів і будівельних ферм, настилів підлог, цвяхів, болтів, кріпильних скоб тощо (їх скупчення може вказувати на ознаки можливого місця виникнення пожежі). Стан підлоги згорілого (пошкодженого вогнем) приміщення (описуються сліди горіння на ліжку, дивані, кріслі, меблевій тумбі, де стояли телевизор чи інший радіотехнічний пристрій, електронагрівальний прилад, а також на прилеглих до згорілих предметів інтер'єру стінах).

Фіксується наявність: різних предметів, що раніше були на стелі та стінах приміщення, слідів після очищення підлоги, відбитків, що утворилися в результаті поверхневого обгорання, нашарування сажі чи зміни кольору поверхні при термічному впливі, локальних обгорань і наскрізних прогарів (при їх виявленні зробити відбір проб для дослідження з метою визначення виду речовини, що горіла, з рівнів, розташованих під місцем горіння) тощо.

Стан опалення, опалювальні печі, наявність (відсутність) передтопкового листа, його розміри, матеріал.

Огляд витягнутого з печі вмісту (переконавшись, що в топці немає вогню), наявність (відсутність) при зовнішньому огляді тріщин, несправностей пічних розділок (відступок), положення засувки у димоході та топкових дверцят, стан паливника і наявність у ньому золи та будь-яких предметів, стан димоходу, балки перекриття, що проходила безпосередньо через його цегельну кладку (якщо горіла сажка, то внутрішні стінки димоходу будуть покриті яскраво-сірим зольним нальотом, у іншому випадку наліт буде чорним, обумовленим кольором сажі).

Печі та димоходи оглядаються зовні і зсередини (в останньому випадку із застосуванням дзеркала, що дає змогу побачити світло, яке надходить ззовні через щілини в кладці), пристрої для приготування їжі, газові прилади (наявність окалини та деформацій, наявність і розмір гноту, положення робочих органів, міцність з'єднань паливника та газового бачка).

Газові плити та їхнє устаткування, положення кранів газової плити і відсічного крана подачі газу з магістрального газопроводу (у тому числі прапорця клапана подачі газу на редукторі), стан вузла стикування редуктора з балоном, трубки подачі газу від редуктора до плити, кранів та пальників плити.

Стан елементів електроустановки, наявність на залишках струмоведучих жил проводів та кабелів слідів впливу електричної дуги (кулясті чи краплеподібні оплавлення, оплавлення у вигляді косої зрізу чи кратероподібні вигорання, множинні кулясті напливи на поверхні провідника, крихкий злам на торці провідника з характерним металевим блиском), наявність термічних та інших

пошкоджень на залишках ізоляції на жилах, наявність на об'єкті захисту від блискавки.

Під час здійснення огляду місця події, пов'язаного з пожежею лісового масиву, необхідно відобразити таке:

Призначення лісового масиву, окремих лісових угідь і ділянок, що прилягають до них (зі слів представника лісгоспу). Вихідну точку огляду (село, дорога, лінія електропередачі, тригонометричний знак, озеро, поворот ріки, струмок, гора, валун тощо).

Огляд і фіксацію обстановки місця, що спостерігається, у тому числі з повітря (при використанні літака чи вертольота), а також наявність слідів стоянок туристів, заготівників, грибників, рибалок, мисливців, загублені особисті речі, сліди взуття і транспортних засобів, залишки бляшаного та скляного посуду зі слідами пальців рук, стріляні гільзи, пижі від мисливських патронів тощо.

У лісовому масиві і на ґрунті слідів пролитої легкозаймистої рідини (автомобільного й іншого пального) указати точне місце їх виявлення та вилучення, ознак, властивих прямому удару блискавки (глибокі ями на ґрунті, розщеплення дерева уздовж волокон чи відділення від нього кори, розколювання на частини каменів тощо).

Ознаки осередку пожеж з тильної кромки пожежі (якщо вітер не змінював напрямку) можуть бути виявлені вздовж смуги відводу залізниці, у місцях проведення косовиць та інших сільськогосподарських робіт, уздовж лінії електропередач, місцях, що використовуються для відпочинку та риболовлі тощо.

Слід мати на увазі, що в районі осередку пожежі великі дерева можуть мати незначні пошкодження з підвітряного боку, тільки при зміні вітру верхова пожежа може перекинутися в район вогнища і пошкодити великі дерева.

Огляд будівель, розташованих у межах вигорілої площі (не виключено, що пожежа могла початися всередині цієї будівлі, а потім перекинутися на рослинність).

Наявність на деревах та іншій рослинності слідів різання, пиляння і сколювання (вилучаються для дослідження зразки зрубаних, спіяних чи позначених насічками дерев, а також пнів і гілок, що частково обгоріли в багатті, виявлених при огляді зони осередку пожежі).

Під час здійснення огляду місця події, пов'язаного з пожежею виробничого приміщення, необхідно відобразити таке:

Архітектурно-планувальні дані: число поверхів, під'їздів, воріт. Особливості будинку (наявність підвальних, технічних, горищних та інших приміщень спеціального призначення (у тому числі комерційних), матеріали будівельних конструкцій (стін, перекриттів, перегородок, сходових маршів, дахів (з назвою матеріалу покрівлі, огорожень)), умови газообміну, наявність зовнішнього чи вбудованого ліфтового устаткування (кількість кабін, тип дверей, матеріал кабін і огорожень ліфтових шахт), можливі шляхи поширення пожежі (наявність технологічних прорізів, систем вентиляції).

Зовнішнє електроустаткування: увідно-розподільчий пристрій, магістральні стояки з поверховими щитками, силове живлення ліфтів, лінії освітлення сходової

клітки та технічних приміщень, у яких слід відобразити стан проводів і кабелів, апаратів електрозахисту тощо.

Інженерне устаткування: наявність електротехнічного устаткування, у тому числі його стан і працездатність, наявність силової електропроводки та її призначення, наявність газотехнічного та технологічного устаткування (його призначення і спосіб приведення в дію), наявність виробів, речовин та матеріалів (у тому числі тих, що використовуються у технологічному процесі), що становлять особливу небезпеку, наявність і працездатність протипожежних систем (внутрішній протипожежний водопровід, охоронна, охоронно-пожежна та пожежна сигналізація (тип датчиків і приймальних станцій), система пожежогасіння (вид речовини), система димовидалення (спосіб приведення в дію).

Зовнішній огляд будинку (по периметру): стан стін, перекриттів, застосування вікон (обвалення, окопчення тощо), стан електро- і газових введень у будинок, стан електропідстанції, що обслуговує будинок, наявність слідів гасіння пожежі навколо будинку (викинуті предмети, завалені конструкції, сліди біля входу в під'їзд до будинку тощо).

Внутрішній огляд будинку: сходові клітки (задимленість, обгорання й окопчення огорожень, наявність сторонніх предметів, ознака зосередженого горіння, ознаки застосування засобів пожежогасіння), ліфтове господарство (кількість і тип ліфтів у під'їзді, стан ліфтових кабін, стан огорожень та дверей ліфтових шахт, приводного двигуна й апаратів керування його роботою, наявність пошкоджень), вентиляційне устаткування (стан, працездатність, наявність пошкоджень).

Під час здійснення огляду місця події, пов'язаного з пожежею складського приміщення, необхідно відобразити таке:

На підставі динамічного огляду складається уточнений план об'єкта, у якому вказуються товарно-матеріальні цінності, що зберігалися, перелік їх залишків у штучному і ваговому вимірі щодо кожного найменування.

До протоколу огляду додаються уточнений план розміщення товарно-матеріальних цінностей та перелік їх залишків, фотографії, фонограми тощо. Фіксацію кількості залишків товарно-матеріальних цінностей, їх обсягу, займаної площі (після видалення пожежного сміття, розкриття і розробки конструкцій, при цьому проводяться виміри, відео- та фотозйомка), дані про кількість відібраних зразків залишків товарно-матеріальних цінностей.

Опис виявлених бухгалтерських та інших документів, чорнових записів (з посиланням на місце виявлення та їх стан, наявність слідів впливу вогню тощо).

Стан місць збереження фінансової, бухгалтерської та іншої документації, коштів і цінних паперів (сейфів, металевих і дерев'яних шаф, робочих столів тощо), наявність слідів злому замків та запірних пристроїв, висунуті шухляди столів, безладдя та інше.

Додаток Е

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника управління
Головного слідчого управління
Національної поліції України
кандидат юридичних наук

М.С. Цуцкірідзе

26 серпня 2016 року

А К Т

впровадження у практичну діяльність органів досудового розслідування матеріалів дисертаційного дослідження здобувача наукової лабораторії з проблем досудового розслідування ННІ № 1 НАВС Кіцелюка Василя Мирославовича на тему: «Розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки»

Комісія у складі: заступника начальника відділу ГСУ НП України, кандидата юридичних наук Мірковця Д.М., старшого слідчого в особливо важливих справах ГСУ НП України, кандидата юридичних наук Шевчишена А.В., старшого слідчого в особливо важливих справах ГСУ НП України, Тарасенка А.С., склала цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження здобувача наукової лабораторії з проблем досудового розслідування ННІ № 1 НАВС Кіцелюка Василя Мирославовича на тему: «Розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки» можуть застосовуватись у практичній діяльності слідчих підрозділів, а також під час проведення занять в системі службової підготовки.

Заступник начальника відділу
ГСУ НП України
кандидат юридичних наук

Д.М. Мірковець

Старший слідчий в особливо важливих
справах ГСУ НП України
кандидат юридичних наук

А.В. Шевчишен

Старший слідчий в особливо важливих
справах ГСУ НП України

Е.Г. Смирнова

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Національної
академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук,
професор

С.С. Чернявський

19.01. 2017

А К Т

**про впровадження результатів дисертації здобувача
наукової лабораторії з проблем досудового розслідування
Національної академії внутрішніх справ Кіцелюка Василя
Мирославовича на тему: «Розслідування порушень встановлених
законодавством вимог пожежної безпеки» у науково-дослідну роботу
Національної академії внутрішніх справ**

Комісія у складі: завідувача наукової лабораторії з проблем досудового розслідування кандидата юридичних наук, доцента Вознюка Андрія Андрійовича (голова комісії); т.в.о. завідувача докторантури та аспірантури кандидата юридичних наук Мозоля Станіслава Анатолійовича; наукового співробітника наукової лабораторії з проблем досудового розслідування кандидата юридичних наук Григи Марії Андріївни, склала цей акт про те, що матеріали дисертації здобувача наукового ступеня кандидата юридичних наук (за спеціальністю 12.00.09 - кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність) Кіцелюка Василя Мирославовича на тему: «Розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки» мають необхідний теоретичний, методологічний рівень і практичну значимість та використовуються у науково-дослідній роботі кафедри кримінального процесу, кафедри криміналістики і судової медицини та відділу організації науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ під час проведення наукових досліджень, спрямованих на розробку і вдосконалення методик розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки органами Національної поліції України, в також під час підготовки навчальних посібників, підручників, методичних матеріалів із суміжних курсів тощо.

Використання результатів дисертації сприятиме активізації та підвищенню ефективності наукової діяльності викладачів, докторантів та ад'юнктів кафедри кримінального процесу, кафедри криміналістики і судової медицини та відділу організації науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ.

ВИСНОВОК

Результати дисертаційного дослідження Кіцелюка Василя Мирославовича на тему: «Розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки» вважати впровадженими в науково-дослідну діяльність Національної академії внутрішніх справ під час проведення наукових досліджень, спрямованих на розробку і вдосконалення методик розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки органами Національної поліції України, в також під час підготовки навчальних посібників, підручників, методичних матеріалів із суміжних курсів тощо.

Голова комісії:

А.А. Вознюк

Члени комісії:

С.А. Мозоль

М.А. Грига

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
Національної академії
внутрішніх справ,
доктор юридичних наук,
професор

С. Д. Гусарєв

А К Т

**про впровадження результатів дисертації здобувача наукової лабораторії
з проблем досудового розслідування Національної академії внутрішніх
справ Кіцелюка Василя Мирославовича у навчальний процес
Національної академії внутрішніх справ**

Комісія у складі: начальника відділу організації та координації освітнього процесу кандидата юридичних наук, доцента Корж-Ікаєвої Таїсії Григорівни (голова комісії); начальника відділу організації науково-дослідної роботи кандидата юридичних наук, доцента Брателя Сергія Григоровича; завідувача кафедри криміналістики та судової медицини кандидата юридичних наук, доцента Самодіна Артема Володимировича, склала цей акт про те, що результати дисертації здобувача наукової лабораторії з проблем досудового розслідування Національної академії внутрішніх справ Кіцелюка Василя Мирославовича на тему: «Розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки» впроваджені у навчальний процес та науково-дослідну роботу академії зокрема.

1. Матеріали дисертації Кіцелюка Василя Мирославовича застосовуються у навчальному процесі при підготовці та проведенні лекцій, семінарських і практичних занять із курсантами, студентами та слухачами з навчальних дисциплін «Криміналістика», «Особливості розслідування окремих видів злочинів», «Криміналістичні засоби і методи розкриття кримінальних правопорушень», «Участь спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій».

2. Результати дисертації Кіцелюка Василя Мирославовича відображені у науково-практичних і навчально-методичних матеріалах для слухачів магістратури та ад'юнктів, де в якості джерел рекомендовано такі публікації:

Кіцелюк В.М. Тактичні особливості проведення огляду місця події при розслідуванні порушень вимог пожежної безпеки / В.М. Кіцелюк // Правові реформи в Україні: реалії сьогодення [Текст] : матеріали VIII Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 24 листоп. 2016 р.) / [В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. – С. 96-100.

Кіцелюк В.М. До питання розмежування підпалів та порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки / В.М. Кіцелюк //

Стан дотримання прав людини в умовах сучасності: теоретичні та практичні аспекти [Текст] : матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 8 груд. 2016 р.) / [В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. – С. 270-273.

Кіцелюк В.М. Організаційні аспекти огляду місця події при розслідуванні порушень вимог пожежної безпеки / В.М. Кіцелюк // Сучасне державотворення та право творення : питання теорії та практики : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 9-10 груд. 2016 р.). – Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2016. – С. 126-128.

Кіцелюк В.М. Обстановка вчинення порушень вимог пожежної безпеки як елемент криміналістичної характеристики / В.М. Кіцелюк // Сучасні напрями розвитку судової експертизи та криміналістики : тези доп. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 20 груд. 2016 р.). – Харків : ХНУВС, 2016. – С. 88-91.

3. Зазначені праці підтвердили високий теоретичний і навчально-методичний рівень, практичну доступність і доцільність за результатами використання під час підготовки та проведення усіх видів занять.

Голова комісії:

Т.Г. Корж-Ікаєва

Члени комісії:

С.Г. Братель

А.В. Самодін

Додаток Є

Список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про апробацію результатів дисертації

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Кіцелюк В. М. Особливості проведення огляду місця події під час розслідування порушень вимог пожежної безпеки // Прикарпатський юридичний вісник. Івано-Франківськ, 2015. Вип. 3 (9). Т. 2. С. 226–230.

2. Кіцелюк В. М. Спосіб вчинення порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки як елемент криміналістичної характеристики // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. Херсон, 2015. Вип. 3–2. Т. 4. С. 202–207.

3. Кицелюк В. М. Особенности допроса при расследовании нарушений требований пожарной безопасности // Право и закон: междунар. науч.-практ. журн. Бишкек, 2016. № 3 (5). С. 76–83.

4. Кіцелюк В. М. Можливості та особливості призначення судових експертиз під час розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки // Науковий вісник Дніпропетровського національного університету внутрішніх справ: зб. наук. пр. Дніпро, 2016. № 4 (84). С. 283–292.

5. Кіцелюк В. М. Обставини, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування порушень вимог пожежної безпеки // Порівняльно-аналітичне право. 2016. № 6. С. 251–254. URL: <http://par.in.ua/index.php/arhiv-vidannja/81>.

6. Кіцелюк В. М. Взаємозв'язок елементів обстановки вчинення порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. Одеса, 2016. Вип. 23. С. 204–206;

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Кіцелюк В. М. Про комплексний характер експертних досліджень, що призначаються під час розслідування порушень правил пожежної безпеки // Правові засоби захисту прав людини в контексті трансформації українського суспільства: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (присвяч. міжнар. Дню захисту прав людини) (м. Київ, 10–12 груд. 2015 р.). Київ, 2015. С. 37–39.

8. Кіцелюк В. М. Тактичні особливості проведення огляду місця події при розслідуванні порушень вимог пожежної безпеки // Правові реформи в Україні: реалії сьогодення: матеріали VIII Всеукр. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 24 листоп. 2016 р.) / [В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 95–99.

9. Кіцелюк В. М. До питання розмежування підпалів та порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки // Стан дотримання прав людини в умовах сучасності: теоретичні та практичні аспекти: матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 8 груд. 2016 р.) / [В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 270–273.

10. Кіцелюк В. М. Організаційні аспекти огляду місця події при розслідуванні порушень вимог пожежної безпеки // Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 9–10 груд. 2016 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2016. С. 126–128.

11. Кіцелюк В. М. Обстановка вчинення порушень вимог пожежної безпеки як елемент криміналістичної характеристики // Сучасні напрями розвитку судової експертизи та криміналістики: тези доп. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 20 груд. 2016 р.). Харків: ХНУВС, 2016. С. 88–91.

12. Кіцелюк В. М. Особи, які можуть бути допитані під час розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки // Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у ХХІ ст.: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 27–28 січ. 2017 р.). Запоріжжя, 2017. С. 175–178.

13. Кіцелюк В. М. Дані про обстановку напередодні пожежі, які необхідно встановити під час розслідування порушень вимог пожежної безпеки // Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 17–18 лют. 2017 р.). Ужгород: Ужгород. нац. ун-т, 2017. С. 172–175.

14. Кіцелюк В. М. Типові слідчі ситуації, що виникають під час розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами // Використання сучасних досягнень криміналістики у боротьбі зі злочинністю: матеріали XIV Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 13 квіт. 2017 р.). Кривий Ріг, 2017. С. 135–138;

які додатково відображають наукові результати дисертації:

15. Таран О. В., Кіцелюк В. М., Грига М. А. Розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки: метод. рек. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. 47 с.